

МИНИСТЕРСТВО НА ОКОЛНАТА СРЕДА И ВОДИТЕ

**УТВЪРДЕН СЪС ЗАПОВЕД: РД - 819/12.11.2025г.
НА МИНИСТЪРА НА ОКОЛНАТА СРЕДА**

ПЛАН ЗА ДЕЙСТВИЕ

**за брадатия лешояд (*Gypaetus barbatus*)
в България
2025 - 2034 г.**

СОФИЯ, 2025 г.

Възложител: Министерство на околната среда и водите

**Съставил: СНЦ „Зелени Балкани - Стара Загора”
Фонд за дивата флора и фауна
Дружество за защита на хищните птици**

Планът е изготвен в съответствие с изискванията на НАРЕДБА № 5 на МОСВ от 01.08.2003 г. (ДВ, бр. 73/19.08.2003 г.) за подготовка на планове за действия за растителни и животински видове.

Съставители:

Елена Кметова-Биро (Зелени Балкани), Емилиян Стойнов (ФДФФ), Ивелин Иванов (Зелени Балкани), Георги Стоянов (ДЗХП), Симеон Марин (Зелени Балкани), Христо Пешев (ФДФФ) и Атанас Грозданов (Биологически факултет на СУ “Климент Охридски”, ФДФФ)

Сътрудници:

Илиян Стоев, Любомир Янков, Ивайло Клисуров, Градимир Градев, Елена Стоева, Златка Николова, Валентина Паунова, Руско Петров, Андреана Дичева, Стефка Димитрова, Иванка Личева, Николай Арабаджиев, Йорданка Василева, Darren Weeks (Зелени Балкани), Лъчезар Бончев (ФДФФ), Тодор Митков, Борислав Борисов

Изданията или части от него могат да бъдат възпроизвеждани при надлежно посочване на източника.

Препоръчителен начин на цитиране:

Кметова-Биро Е., Е. Стойнов, И. Иванов, Г. Стоянов, С. Марин, Х. Пешев и А. Грозданов. 2025. План за действие за брадатия лешояд (*Gypaetus barbatus*) в България: 2025 – 2034, МОСВ, София, 100 стр.

СНЦ Зелени Балкани - Стара Загора

гр. Стара Загора, ул. Боруйград № 30
тел. (042) 622401
ел. поща: officesz@greenbalkans.org
<http://greenbalkans.org>

Фонд за дивата флора и фауна

Благоевград, ул. Иван Михайлов 49
тел. 0878573841
ел. поща: pirin@fwff.org
<http://fwff.org>

Снимка на корицата: Darren Weeks, Спасителен център за диви животни, Зелени Балкани - Стара Загора

1. РЕЗЮМЕ

Планът за действие за опазване на брадатия лешояд в България е разработен от Министерството на околната среда и водите, съвместно с неправителствени организации, с цел възстановяване на изчезналия гнездящ вид. Брадацият лешояд е класифициран като "изчезнал" от българската гнездяща фауна и е в списъка на застрашените видове, включени в множество международни конвенции.

Цели на плана.

Основната цел на плана е да се създадат условия за успешно повторно въвеждане на брадатия лешояд в България. до 2034 година В срока на Плана се очаква да бъдат регистрирани първите заети от е птиците територии. Средносрочният стремеж е към срочно се планира загнезждането на минимум 10 двойки на територията на България. Планираните действия включват преки консервационни мерки, мониторинг, опазване на местообитанията, повишаване на общественото съзнание относно нуждата от защита на вида и др.

Биологичните особености и заплахи.

Брадацият лешояд е голяма граблива птица с уникални хранителни навици, които включват консумация на кости и месо от мъртви животни. Има предпочитания към откритите, каменисти и стръмни местообитания с достатъчно налична храна. Опасности за вида са незаконният отстрел, отравяне с токсични вещества, загуба на местообитания и сблъсъци с електропроводи. Специфични заплахи за възстановяването му включват ограничени дивечови запаси и конфликтите с местните животновъди.

Политики и предприети мерки.

Планът предвижда интегриране на мерки за опазване на брадатия лешояд в национални и регионални стратегии, както и осигуряване на подходящи защитени зони за вида. Предприетите усилия за възстановяване включват създаването на площадки за подхранване и програми за размножаване на затворено, както и създаване на международен екип за работа по възстановяването на вида в България.

Необходими мерки за опазване.

Провеждането на програма за повторно въвеждане чрез освобождаване на птици отгледани на затворено, осигуряване на стабилни хранителни ресурси, поддържане на изкуствени площадки за подхранване и активна работа с местното население за чувствителност относно опазването на вида. Специално внимание се обръща на мерки за ограничаване на незаконно залагане на отрови и подобряване и адаптиране към изискванията на вида на пасищното животновъдство.

Мониторинг и контрол.

Мониторингът на изпълнението на плана е предвиден да се осъществява ежегодно, с цел оценяване на степента на успешно прилагане на мерките и напредъка в опазването на брадатия лешояд.

Този план за действие е официален документ очертаващ рамката и интегриращ действията на различни организации и проекти за възстановяването на популацията на брадатия лешояд в България. Той предоставя основната структурна рамка за действия и политики, които да подпомогнат усилията за възстановяване и опазване на вида и местообитанията му.

Заклучение

Планът за действие предоставя стратегически подход за опазване и възстановяване на брадатия лешояд в България. Съчетаването на усилия от страна на държавни институции и НПО е ключово за успешната реализация на заложените цели и осигуряване на устойчивост на популацията на вида.

2. УВОД

2.1. Основание за разработване на плана

Основанието за разработването на Плана за действие за брадатия лешояд в България произтича от задание утвърдено от министъра на околната среда и водите през януари 2012, и изискванията на НАРЕДБА № 5 от 1.08.2003 г., издадена от министъра на околната среда и водите и министъра на земеделието и горите, обн., ДВ, бр. 73 от 19.08.2003 г. (Наредба № 5) и чл.52, ал. 1 и 2 и чл. 53, ал. 4 от Закона за биологичното разнообразие.

Планът се разработва като практически официален документ, който да осигури изпълнението на целите, заложи в Плана за повторно въвеждане и консервация на лешоядите на Балканите (2002), съгласно подписания между Министерството на околната среда и водите и Консорциум от 18 неправителствени организации Меморандум за разбирателство за опазване на лешоядите в Европа (2005).

2.2. Процес на разработване на плана

Настоящият план е изготвен на базата на подробен анализ на наличната информация за вида в страната, неговите екологични потребности и предпоставки за възстановяване в България, преглед на наличната информация за успешни стратегии за повторно въвеждане на вида, преглед на съществуващата национална експертиза и капацитет и направени до момента усилия в тази насока. Мерките в този план са базирани на предпроектното проучване за вида (Ivanov et al. 2009) изготвено в рамките на специализиран проект, финансиран от ФЗД и Екообщност и актуализирано през 2014 г. в рамките на проект „Завръщане на лешоядите в България” LIFE08 NAT/BG/278 и през 2018 в рамките на проект „Нов живот за лешоядите“ LIFE14NAT/BG/649 (Parvanov et al. 2018).

Планът е изготвен от екип експерти от ФПС „Зелени Балкани”, Фонд за дивата флора и фауна (ФДФФ) и Дружество за защита на хищните птици (ДЗХП). Изработен е на базата на изменение и допълнение на първата неофициална чернова на „План за действие и национална стратегия за възстановяване на гнездящата популация на брадатия лешояд в България”, предложена през 2002 г. от Федерация Зелени Балкани. Последният документ, макар да не е бил приет официално от държавните институции, (поради липсата на такъв законов инструмент по онова време) е бил използван, като ориентир в работата на повечето ангажирани с темата НПО. Създаденият капацитет, положените усилия, натрупаният опит, международните контакти създадени на базата на планираните през 2002 година дейности и необходимостта от поставяне на дейността по възстановяване на брадатия лешояд в България на законова основа, дават основание да се изработи настоящият план и с актуалния инструментариум на националното законодателство, да бъде въведен в правния мир на страната.

Планът е представен за разглеждане от заинтересувани експерти и НПО, като са взети предвид всички бележки и предложения.

2.3. Цел на плана за действие

2.3.1. Основна цел

Разработването на Национален план за действие за брадатия лешояд в България цели да бъдат създадени предпоставки и да бъде възстановен изчезналият от страната вид. Целта е съгласувана с приоритетите на Европейския план за действие за брадатия лешояд (Heredia & Heredia 1997, Izquierdo 2017). Основната цел на плана е:

- **в краткосрочен план** – през 2025 година да продължат стартиралите след 1990 година усилия за създаване на условия за повторно въвеждане на брадатия лешояд в България, като в резултат се осигурят подходящи места за гнездене на минимум 10 двойки на територията на страната и да се започне освобождаване в природата на брадати лешояди отгледани на затворено в подготвените за целта места;
- **в средносрочен план** – до 2033 година да бъдат регистрирани минимум 2-3 уседнали индивиди/заети територии в България, до 2040 видът да започне да гнезди, а до 2050 да се създаде гнездяща популация в страната, да се стабилизира и увеличи числеността му, като се възстановят заеманите от него в по-ранни периоди местообитания (минимум 10 двойки), и да се постигне устойчиво съжителство с човека.

2.3.2. Второстепенни цели

- систематизиране и обновяване на наличната информация за биологията и екологията на вида, неговото съвременно разпространение, състояние на популацията и местообитанията;
- набелязване на стратегия, която да доведе до възстановяване популацията на вида и

стабилизиране на неговата численост в България, предвид съществуващия международен опит и национална експертиза и капацитет;

- широко обществено обсъждане на предвидените дейности по опазване, с участието на различни институции, организации и заинтересувани страни;
- реализиране на конкретни поддържащи, възстановителни и др. природозащитни дейности;
- ограничаване на действието на фактори с потенциално отрицателно въздействие върху вида;
- създаване на „популация на затворено“, която да осигурява птици за програмата за освобождаване на птици (минимум 3 размножаващи се двойки)
- идентифициране на необходимостта от допълнителни проучвания и планиране на тяхното осъществяване;
- определяне на необходимите средства за изпълнение на дейностите по опазване;
- идентифициране на конкретни заинтересовани и отговорни лица в осъществяването на предвидените дейности по опазване.

3. ПРИРОДОЗАЩИТЕН И ЗАКОНОВ СТАТУС

3.1. Природозащитен статус

Поради липсата на потвърдени данни за гнездене, през 1985 г. братият лешояд вече е класифициран като „изчезнал вид“ в изданието на Червената книга на България (Боев, 1985).

Обновеното издание на Червената книга на България (Боев, 2011) отново поставя вида в категория „изчезнал“.

Включен е в Световния и Европейския червен списък (BirdLife International, 2021; IUCN Red List, 2021), като „Почти застрашен“ (*Near Threatened*) от Международния съюз за защита на природата, поради умерено бързо намаляване на популацията за последните три поколения. В Средиземноморския регион е отбелязан като „Застрашен“ (Endangered) (IUCN Red list, 2022) Европейската популация е претърпяла драматичен спад, довел до пълно изчезване на вида като гнездящ от Алпите (понастоящем успешно реинтродуциран), Балканите, Карпатите, Кипър и Сицилия (Heredia & Heredia 1997). Въпреки всички природозащитни мерки и текущи програми за повторно въвеждане, съвременната популация на вида се оценява на едва 1675-6700 полово зрели индивиди, при тенденция на умерен спад (BirdLife International 2021).

3.2. Законов статут

3.2.1. Международно законодателство

Братият лешояд е вписан в приложенията на следните международни природозащитни документи, ратифицирани от България:

Приложение II към Конвенцията за опазване на мигриращите видове от диви животни (Бонска Конвенция), ратифицирана от България на 23.07.1999 г. и влязла в сила от 01.11.1999 г.

Приложение II към Конвенцията за опазване на европейската дива флора и фауна и природните местообитания (Бернска Конвенция), ратифицирана от България на 25.01.1991 г. и влязла в сила от 01.05.1991 г.

Приложение II към Конвенцията по международната търговия със застрашени видове (CITES Конвенция), ратифицирана от България през 1990 г. с решение на Великото народно събрание и влязла в сила от 16.04.1991 г.

Видът е включен и в приложението към Резолюция № 6 (1998) на Постоянния комитет на Бернската конвенция.

3.2.2. Законодателство на Европейския съюз и национално законодателство

Поставянето на братия лешояд под защитата на закона в България се предприема още в началото на ХХ-ти век (1927), провокирано от случаите на безразборен отстрел и неселективно отравяне.

По-късно видът е категоризиран като „защитен вид“ и в Закона за защита на природата, обнародван през 1962 г.

Макар и считан за изчезнал от гнездящата фауна на България, поради спорадичните наблюдения на единични индивиди, братият лешояд не е изключен от по-нататъшното българско природозащитно законодателство.

Видът е включен в Приложение I към Директива 2009/147/ЕС за опазване на дивите птици. Като страна членка на ЕС и в съответствие с разпоредбите на Чл. 1, 2, 3 и 4 от Директивата, България трябва да осигури защита на вида и предприеме специални консервационни мерки за неговите местообитания.

Предвид това понастоящем брадатият лешояд е включен в Приложение 2 към чл. 6, ал. 1, т. 2 и 3, и Приложение 3 към чл. 37 от Закона за биологичното разнообразие (Обн. ДВ. бр. 77 от 9 Август 2002 г.), с което неговите местообитания могат да бъдат включвани с цел опазване като част от мрежата НАТУРА 2000, а видът се обявява за защитен.

4. ОСНОВНИ СВЕДЕНИЯ ЗА ВИДА В СТРАНАТА

4.1. Таксономия и номенклатура

4.1.1. Таксономия и номенклатура

Брадат лешояд - *Gypaetus barbatus* (Linnaeus 1758), брадат орел, костобер, алпийски орел.

Amadon & Bull (1988) предполагат, че видът не е истински лешояд и че най-близкосвързания му вид е египетският лешояд (*Neophron percnopterus*).

Съвременни молекулярни изследвания потвърждават, че *Gypaetus barbatus* и *Neophron percnopterus* са близки видове, формиращи един филогенетичен клон - *Gypaetinae*, който включва палмовия лешояд (*Gypohierax angolensis*) и мадагаскарския орел змияр (Lerner & Mindell 2005).

Политипичен вид, номинантният подвид *G. b. barbatus* (Linnaeus 1758) се среща в планинските части на Мароко, Алжир и вероятно Тунис; подвидът *G. b. aureus* (Hablizl 1783), разпространен в планините на Южна Европа и Югозападна и Централна Азия от Франция и Испания до Монголия и централен Китай, от Близкия Изток на юг до около Синай. Третият подвид, *G. b. meridionalis* (Keyserling & Blasius 1840) е описан за югозападните части на Арабския полуостров и от Судан и Източна Африка на юг до Южна Африка, като популациите, населяващи хълмовете на север от Червено море вероятно също принадлежат към този подвид (Cramp & Simmons 1980, Симеонов и Мичев 1990).

В България се е срещал подвидът *Gypaetus barbatus aureus* (Hablizl, 1783) (Симеонов и Мичев 1990).

4.1.2. Морфологично описание на вида

Много едра граблива птица. Дължина на тялото 100-115 см (опашка 42-44 см), размах на крилете 266-282 см. Крилете и опашката значително по-дълги от тези на другите видове лешояди. Женската по-едра от мъжкия, без видим полов диморфизъм, но с ясно изразен възрастов диморфизъм (Cramp & Simmons 1980).

Възрастните се отличават с ясен лицев рисунък – черни задочни ивици, които завиват назад и ограждат темето, докато юзджиката, челото и петното на бузите са покрити с четинковидни черни перца, които на подбрадието образуват своеобразна „брада“. Гърбът, крилете и опашката са черно-кафяви, контрастиращи на ярко оранжево-жълто тяло и жълтеникава, понякога дори бяла, глава (Симеонов и Мичев 1990, Cramp & Simmons 1980). Характерно за дивите представители на вида е богатият оранжево-охрист цвят на гърдите, врата и главата, което е малко по-интензивно при женските индивиди (Negro & Margalida 1999). Установено е, че това оцветяване се получава от кални бани в почви, съдържащи железни оксиди (Berthold 1967). Предвид факта, че полагането на цвят върху перата е умишлено, дивите брадати лешояди проявяват изключително грижлива селекция на местата, където правят кални бани в червеникави почви, а отглежданите в плен птици прекратяват „къпането“ при безпокойство, една от хипотезите е, че интензивността на оцветяването отразява статуса на дадената птица (Berthold 1967).

Младите са с черна глава, като горната страна на тялото е черно-кафява, а долната – сиво-кафява (Симеонов и Мичев 1990).

В полет видът се отличава с кръстовиден силует с дълги, заострени криле и леко заоблена ромбовидна опашка, характерна за всички възрасти. Насрещният профил при летеж е прав (или с леко увиснали първостепенни махови пера), като при спускане се извива лъкообразно и напомня профила на сокол (Cramp & Simmons 1980).

Кацнал, в спокойно състояние, е наведен косо напред, с вдигната глава и крила, които са отделени от опашните пера.

4.2. Биология на вида

• Размножаване

Брадатият лешояд се размножава в дълбоки ниши и до входове на пещери и по скали в планини на височина 400-2000 м (Heredia & Heredia 1997), в някои случаи до 4500 м, по скалисти планински терени, за предпочитане без покривка от сняг или лед (Cramp & Simmons 1980). Има случаи на описано гнездо на 450 м. надморска височина в Южна Македония (Grubac 1990), и дори на 180 метра в Израел (Охад Хатзофе – лич. съоб.) и Месолонги, Гърция (Ригас Циакирис - лич. съоб.). Видът строи масивно гнездо от пръчки с диаметър 150-250 см и височина 70-100 см, като изгражда до 5 гнезда в своята гнездова територия, на разстояние 30-1000 м едно от друго (Cramp & Simmons 1980).

През декември – февруари женската снася едно, най-често две (Margalida et al. 2003), много рядко три яйца (Cramp & Simmons 1980). Инкубацията започва със снасянето на първото яйце, като отнема 52-56 дни и малките се излюпват асинхронно, през февруари - март (Cramp & Simmons 1980; Margalida et al. 2003). Малките напускат гнездото през юни, на възраст 112-119 дни (Heredia & Heredia 1997).

Въпреки, че двойката има по-често две яйца, в природата почти винаги оцелява само по едно малко, като една от хипотезите е монополизиране на храната от страна на по-голямото (Margalida et al. 2003), както и канибализъм (каинизъм) (Дементъев и Гладков 1951; Cramp & Simmons 1980). От експерименти направени в зоопарк „Алпен Зоо“ в Инсбрук, Австрия, причината за неоцеляване на второто малко е канибализъм (каинизъм), който се проявява от по-едрото малко в определен период от ранното развитие след излюпването. След няколко седмици, този инстинкт затихва и две малки спокойно биват отглеждани заедно в зоопаркови условия.

След напускане на гнездото, младите птици остават в същия район до началото на следващия размножителен цикъл през ноември (Heredia & Heredia 1997). Започват образуването на двойки и запазване на гнездове територия на възраст от средно 6,5 години, като първото успешно гнездене настъпва на възраст от около 11,4 години (+/- 3,9 години), като женските пристъпват към размножаване по-рано от мъжките (Antor et al. 2007).

Видът е обикновено моногамен (Cramp & Simmons 1980). Полиандрия (два мъжки и една женска) е отбелязана за първи път в Пиринеите през 1979 г. (Donazar 1991). Броят на такива случаи се увеличава оттогава, като за 1996 г. се съобщава, че 14% от гнездовите територии в Пиринеите през 1996 г., са заети от тройки (Heredia & Heredia 1997). Тройките имат гнездови успех, подобен на този на двойките, които преди това за заемали същите територии, и на този на съседните двойки. Образуването на тройки се обяснява с неравномерното съотношение на половете, недостатъчна наличност на храна, висока гнездова плътност или генетична свързаност между мъжките, но досега няма доказателство кой е ключовият фактор (Donazar 1990, Fasce et al. 1993).

• Хранене

Менюто на брадатия лешояд се състои от кости (до 85% от храната), особено големи кости и месо от мъртви животни (Hooy et al. 1994). За разлика от останалите видове лешояди, редовно издига и носи храна в краката си (Cramp & Simmons 1980).

Предполага се, че видът предпочита костния мозък, богат на мастни киселини (олеинова киселина), независимо от дължината на костите, въпреки, че морфологията на костите играе второстепенна роля, предвид ефективността на носене и процеса на поглъщане (Margalida, 2008).

Пресните кости съдържат 108% от енергията, която съдържа прясното месо, но още по-интересен е фактът, че сухите кости запазват 90% от протеина, който се съдържа в пресните кости. Сухи бедрени кости (*femur*), тежащи 140 гр., съдържат достатъчно протеин да бъдат сравнени с 111 гр. прясно месо, като енергийна стойност (Margalida & Villalba 2017). Въпреки че костите не изглеждат хранителни, е изчислено, че с поглъщането на 100 гр. кости, брадатият лешояд си набавя 387 kJ (сравнени с 440 kJ от същото количество месо), което показва, че изхранването с кости е енергетично, почти толкова значимо, колкото и това с месо, поради голямото съдържание на мазнини в костите (Brown 1988, Houston & Copsey 1994).

Брадатият лешояд разбива големите кости на малки парчета, които може да изяде, като излита с костта и я пуска върху специални подобрени скални наклони наречени костници. Проучване в Пиренеите разкрива, че една двойка използва средно две костници, отдалечени на средно 789 м от гнездото (Margalida et al. 2009). Средното време, прекарано в раздробяване на кости е 5,3 минути и включва средно 4,5 хвърляния. Пикът на ползване на костниците настъпва около 31-90-ия ден от отглеждане на малкото, като в 71% от случаите двойката използва костницата за подготовка на храна за малкото, в 18% от случаите – за приготвяне на собствената си храна и в 11% от посещенията – за складиране на храната (Margalida et al. 2009).

Има данни, че видът третира костенурките по същия начин, както костите и при наличие, редовно се храни с шипобедрена костенурка (*Testudo graeca*) и шипоопашата костенурка (*Testudo hermanni*) (Cramp & Simmons, 1980). Атаките върху здрави, живи животни са рядкост, вероятно по-чести в Централна Азия, където в стомашно съдържимо са откривани остатъци от кеклици (*Alectoris*), фазани (*Phasianus*), диви зайци (*Lagomprpha*) и ибекси (*Caprine*) (Dementiev & Gladkov 1951). Болни или затруднени животни могат да бъдат атакувани с мощни махове на крилето. Може да опита да събори плячката си по стръмни планински скатове, сред жертвите са описани домашни и диви кози, овце и др. (Dementiev & Gladkov 1951).

В Пиренеите 88% от плячката са бозайници, основно домашни копитни животни (крайници на овце и кози), дива коза и мармот (*Marmotta marmotta*); 7% птици и 0.7% влечуги (n=152 обекти на плячка) (Heredia 1990). По-съвременни проучвания на диетата на брадати лешояди по време на периода на изхранване на малките също в Пиренеите разкрива, че хранителната база се състои от бозайници (93%), птици (6%) и влечуги (1%), като от тях средно-големите копитни животни (овце, кози) са най-важната част в диетата (61%, n=677) (Margalida et al. 2009).

В Корсика менюто се състои основно от крайници на домашни копитни животни (36% овце и кози, 33 % говеда, предимно телета), свиня, както диви, така и домашни (16%), муфлон (12%); а птиците и влечугите са редки в храната (Thibault et al. 1993). Гнездовият успех на популацията в Корсика изглежда зависи от конкретните животновъдни дейности, тъй като основният им хранителен източник е сезонно придвижващи се стада от кози и свободно скитащ едър рогат добитък (Thibault et al. 1993).

Резултати от различни проучвания предполагат, че има разлика в диетата на вида по време на периода на изхранване на малките и останалата част от годината (Margalida et al. 2009). Дребните животни (птици и гризачи) се дават на малките и представляват важна част от храната им (Heredia & Heredia 1997).

В България няма данни за сериозни проучвания върху хранителното поведение на брадатия лешояд. Интересно е наблюдението на разчупвани костенурки в скалите по подобие на скалния орел. Може да се предположи, че в редица райони на страната, където костенурките са все още често срещани, те биха могли да бъдат значителна част от хранителната база на вида. През 1894 г., Reiser наблюдава как е била издигната високо плешка на катър и пусната върху скалите (Reiser 1894).

В съвременен проучване на симпатричното разпространение на вълка (*Canis lupus*) и лешоядите в Европа (Stoynov et al. 2018) е установено, че брадатыят лешояд е оцелял в Европа до наши дни, на места, където вълкът е изчезнал още до средата на XX век или никога не се е срещал (Пиренеите, Крит, Корсика). Вероятно това е свързано с предпочитанието на вида да се храни с останките от жертвите на вълка, които пък най-често са били наръсвани с отрова и използвани за примамки за отравяне на хищника. Така вместо да се възползва от присъствието на вълка, брадатыят лешояд е изчезнал от районите в които хищникът се среща, поради конфликта му с човека.

4.3. Разпространение

- **Общо разпространение на вида**

Палеомонтанен вид (Симеонов и Мичев 1990), с изключително голям ареал, оценен на около 8,840,000 км² (BirdLife International 2012).

В Европа понастоящем се среща като гнездящ вид единствено в Андора, Испания (Навара, Арагон и Каталуня, целите Пиренеи), Франция (Пиренеите, Корсика и успешно реинтродуцирана популация в Алпите), Гърция (остров Крит) и Турция (цяла Анатолия) (Heredia & Heredia 1997, BirdLife International 2012). Повече от половината от европейската популация на вида гнезди в Турция, като има 30-40 размножаващи се двойки в Кавказ, основно в Грузия (Tucker & Heath 1994).

В Африка видът гнезди в Мароко и Алжир; Западна Африка – Етиопия, Кения и Уганда; както и Мала Азия, на юг до Синайския полуостров и източното крайбрежие на Червено море, както и в южна Африка – ЮАР (Симеонов и Мичев 1990, Heredia & Heredia 1997, BirdLife International 2012, Botha et al. 2017).

Голяма част от популацията гнезди в Централна Азия и Хималаите – Памир, Алтай, Западен и Среден Китай (Симеонов и Мичев 1990, Ноуо et al. 1994, Heredia & Heredia 1997, Botha et al. 2017).

Видът претърпява рязък спад през XIX-XX век в Европа, като документирано изчезва от Германия до 1855 г., Швейцария до 1884 г., Босна и Херцеговина до 1893 г., Австрия до 1906 г., Италия до 1913 г., Румъния до 1935 г., Чехословакия до 1942 г., Сърбия и Черна гора до 1956 г., България до 1966 г. и Македония до 1990 г (Tucker & Heath 1994).

През 1978 г. стартира проект за повторното въвеждане на брадатыят лешояд в Алпите, с формирането на 12 размножаващи се двойки в плен и освобождаването на 4 птици в Австрийските Алпи през 1986 г. (Frey & Walter 1989). През 1997 г., след освобождаването на общо 72 брадати лешояди от 5 места (в периода

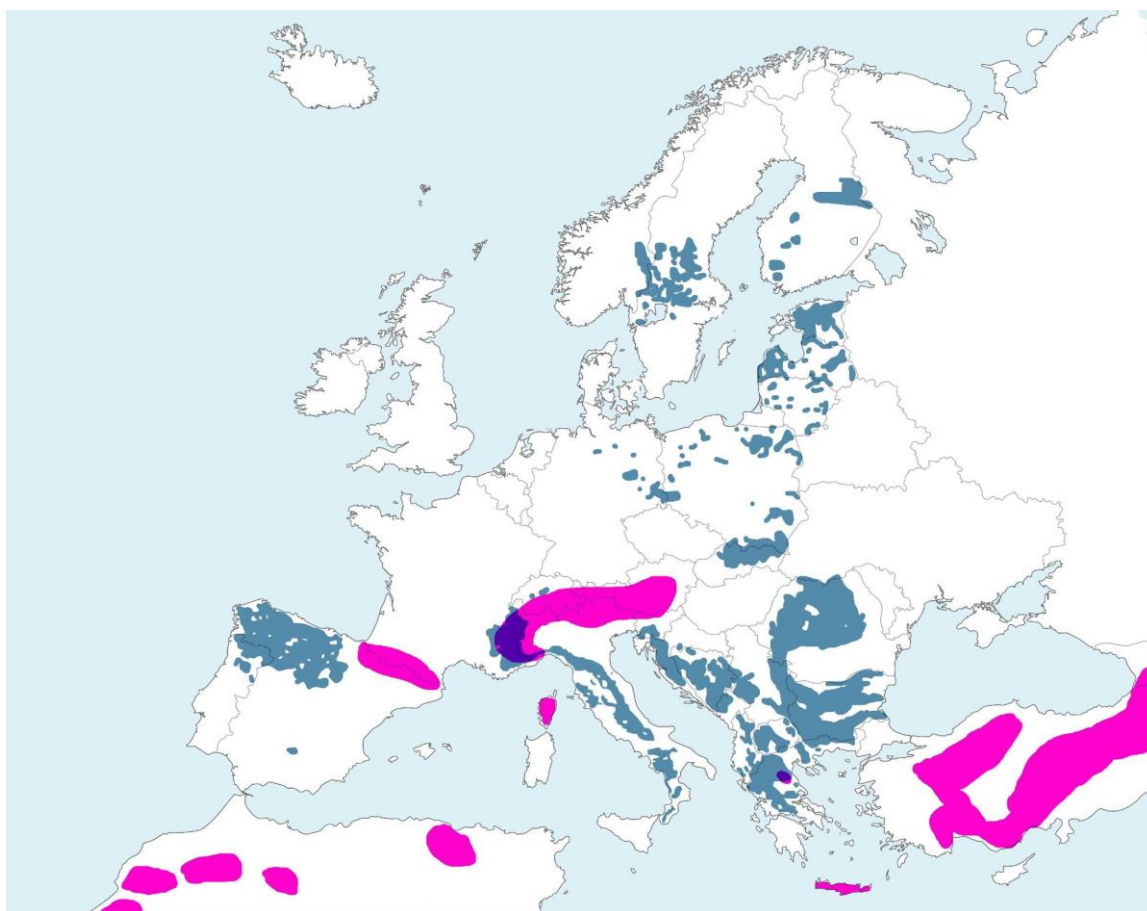
1978-1997) и наличието на 37-44 свободно летящи птици, се излюпва първото малко от реинтродуцирани брадати лешояди на територията на Алпите (IBM Network, 2012).

През 2006 г. започват усилия по повторно въвеждане в Андалусия (Испания), където до 2014 г. са освободени общо 31 брадати лешояди. През 2014 г., едва девет години след първото освобождаване, в Андалусия за първи път на свобода се излюпва малко (VCF 2015).

В периода 1978-2014 г. в плен са излюпени общо 435 малки брадати лешояди, 235 от тях освободени в три пилотни проекти (Алпите; Андалусия (Испания) и Франция) (Frey & Llopis 2014).

Още през 2011 г. в Алпите на свобода са излюпени и отгледани общо 14 малки, което е рекордна численост от началото на програмата за повторно въвеждане (Izquierdo & Zink 2011). Към 2014 г., след освобождаването на общо 203 брадати лешояди, на територията на Алпите са отчетени общо девет гнездящи двойки във Франция, десет в Швейцария, девет в Италия и три в Австрия (VCF 2015). Към 2018 година, по данни на VCF броят им продължава да се увеличава и тенденцията е положителна, както на броят загнездили двойки, така и броят на успешно отгледани малки.

С това европейската численост на вида понастоящем се оценява на 303-706 двойки (без малките популации гнездящи в Андора и Азербайджан), като общата тенденция остава неизвестна (Barov & Derhé 2011).

Фигура 1. Разпространение на вълка в Европа (сиво) (по Kaczensky et al. 2013) и разпространение на брадатия лешояд в Европа (цикламено) (IUCN Red List 2014).

- **Историческо разпространение и численост на вида в България**

В миналото често срещан в Рила, Стара планина, Витоша и Родопите (Христович 1894). В края на XIX век започва спадът му в Западна Стара планина, където последните наблюдения на района на Арабаконак (1 екз.) и Баба планина (2 екз.) са регистрирани през 1893 г. (Дончев 1970), със съобщения за гнездене и по скалните венци във Видински окръг, но по-късно напълно изчезнал оттам (Джунински 1980). Също оттогава са и последните наблюдения на Reiser (1894) на брадати лешояди в Карловския и Калоферския Балкан, до връх Ботев, но видът е посочен като „пред изчезване“ за района (Дончев 1974).

Според съвременен анализ на хранителната база, местообитанията, социално-икономически и етнографски фактори и на базата на сравнение с популацията в Пиринеите днес, може да се предположи,

че в България до края на XIX век са гнездили между 100 и 200 двойки брадати лешояди.

В началото на XX век все още често установяван, още редовно мътеш във високите планини на България, особено в Рила, Родопите и Пирин, но след войната намалява заради произволен отстрел от войниците и използването на отровни примамки за вълци (Boetticher 1927).

Около 50-те години на XX век вече не са ясни гнездовите находища на вида и точната му численост (Симеонов 1962).

Съобщават се наблюдения за Рила – двойка между хижите Грънчар и Заврачица (1948 г.) (Симеонов 1962), гнездо на връх Попова шапка (Патев 1950) и двойка в околностите на връх Мальовица (1954) (Боев 1985).

По същото време има единично наблюдение на екземпляр, вероятно прелетял от Турция, в Странджа (1954) (Симеонов 1962).

За Пирин се счита, че последната двойка брадати лешояди е открита отровена в района на Добринище през 1958 г. (Боев и Мичев 1981).

Наблюдения на вида се съобщават за Родопите - 14.9.1957 и Източна Стара планина – 28.05.1957 – в района на Сливен (Robel et al. 1972). През 1961 г. възрастен екземпляр е наблюдаван в района на Сините камъни, между Чаталка и Кутелка (Симеонов 1962). През май 1972 г. е намерен един убит с отрязани крака екземпляр в Сините камъни край Сливен (Дончев 1974).

След това видът се счита за изчезнал като гнездящ от България (Стойнов 2007).

На 20.10.1980 г. край с. Вранино, Добричко, е уловен млад братат лешояд със съмнения за отравяне (Нонев 1982). Птицата е рехабилитирана и откарана в Зоологическата градина на Добрич, но по-късно е отвлечена оттам с цел връщането ѝ в природата. В процеса на тренирането ѝ за полет бяга и впоследствие е намерена убита и с отрязани крака (НБОИ-БДЗП). По същото време с намирането на първата птица, друг млад братат лешояд е наблюдаван край Калиакра, в местността Болата (Нонев 1982). Има данни за единична птица (в района на град Златоград), наблюдавана да навлиза в българска територия откъм Гърция в Източните Родопи до към 1985 г. (Ben Halmann - лич. съоб.).

• Съвременен разпространение и численост на вида в България

Докъм 1990-те години на XX век липсват наблюдения на вида. След 1994 г. зачестяват съобщенията за единични скитащи птици в Южна България – основно Източни Родопи и Югозападна България (Стойнов 2007). На 21.03.1994 г. млад екземпляр е установен на площадка за подхранване на лешоядни птици край Маджарово (Христов и Христова 1994). Има две последващи наблюдения от същата площадка – на четиригодишен индивид, отчетен на 06.05.1994 г. и на полово незрял екземпляр, наблюдаван на 07.03.1999 г. (Stoynov 1999). През 2001 г. има серия отделни наблюдения – възрастен индивид, наблюдаван на 23.01. в полет до с. Черешница, Благоевградско (Stoynov 2003); млад екземпляр, установен на 06.05. до с. Ощава, Благоевградско (Стойнов 2007); едногодишен индивид, отчетен на площадката за подхранване на лешоядни птици, поддържана от БДЗП край яз. Студен кладенец, Източни Родопи, на 25.05. и възрастен екземпляр, наблюдаван от местни ловци в района на с. Долна Градешница, Благоевградско, през декември (Стойнов 2007). Братат лешояд с неустановена възраст е наблюдаван до вр. Суха вапа, Рила (А. Пулев, по (Стойнов 2007). Възможно е някои от тези наблюдения, особено в ЮЗ България да са на птицата или някоя от птиците от Южна Македония (Тиквеш, Козяк, Кожуф), където със сигурност поне един възрастен екземпляр е наблюдаван редовно от 2000 до 2005 година в район на старо гнездово находище (Лисичанец - лич. съоб.).

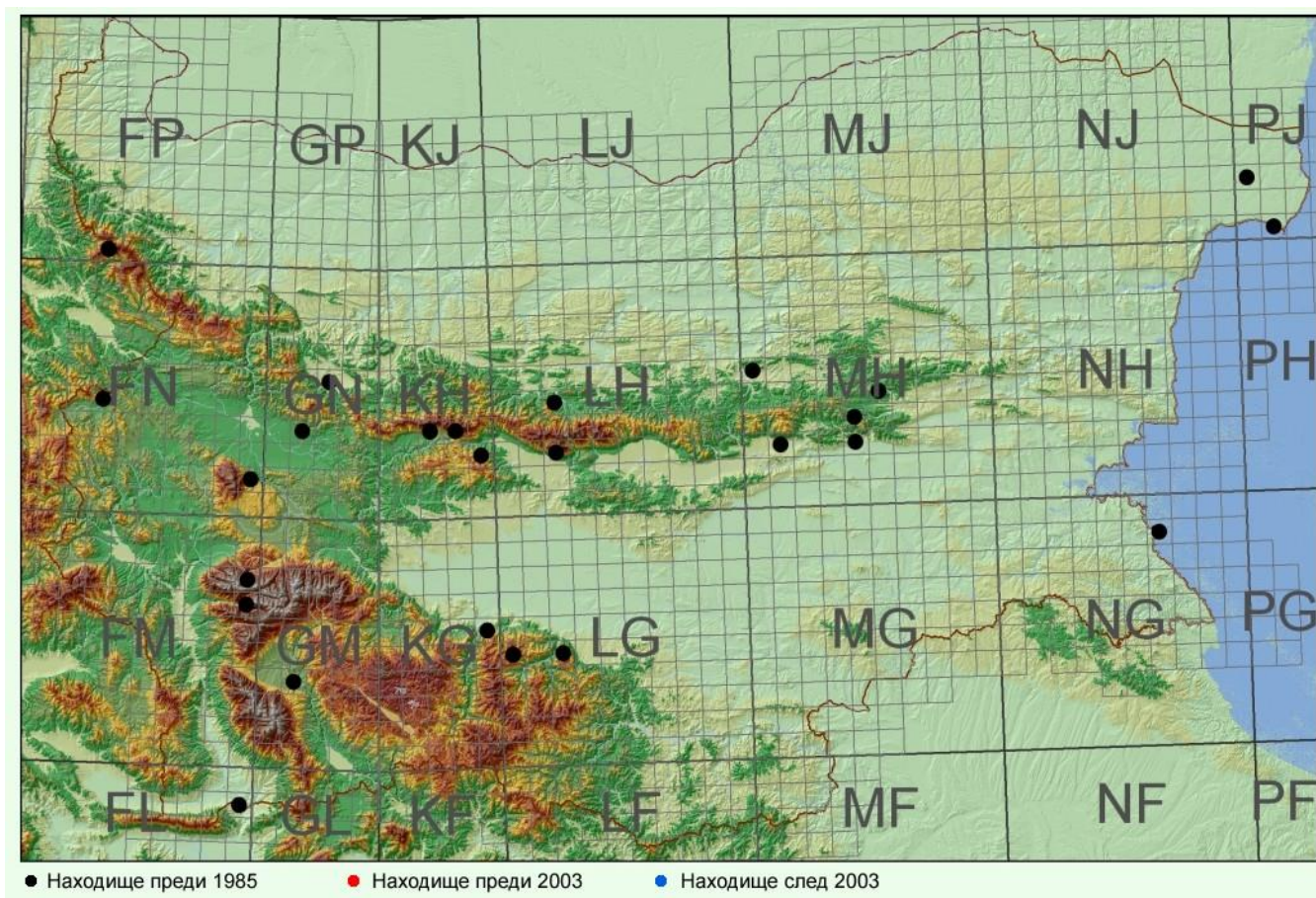
Въпреки тези единични наблюдения, липсват категорични данни за размножаване на брадати лешояди в България, макар да се допуска евентуално инцидентно гнездене на една двойка (Стойнов 2007). Към края на 2014, понеже от повече от 5 години няма наблюдения на брадати лешояди в България и в близост до страната в съседните държави, може да се приеме, че не само, че няма вероятност за гнездяща двойка, но и вероятно няма нито една оцеляла териториална птица от вида. Последното съобщено наблюдение за Балканите през 2013 за възрастна птица в Босна и Херцеговина (Саша Маринкович - лич. съоб.) не се потвърди от последващи посещения и е възможно да се отнася, за скитаща птица от нарастващата възстановена популация в Алпите.

През октомври 2016, един братат лешояд (наречен Адонис) със сателитен предавател, освободен през 2014 година в Централния масив във Франция и прекарал част от лятото 2016 в Татрите и Карпатите, беше на път да посети България и досигна до Южна Румъния (недалеч от Тимишуара), като полетът му от няколко дни беше в южна посока. Но точно, когато беше близо до България, предавателят на птицата изгуби енергия и спря да предава. Същият се включи почти година по-късно, когато птицата беше се завърнала в района на освобождаване във Франция. Този случай ни показва, че дори птица от Алпите и дори Пиринеите би могла да направи дълго скитане и да достигне България, а какво остава за доста по-

близките райони, където видът се среща в Турция. Но също ни показва, че филопатризмът е сериозен фактор при брататите лешояди и скитанията не водят до заселване в далечни земи.

Фигура 2. Движението на брататия лешояд Адонис през 2016 година.
Източник: <http://rapaces.lpo.fr/gypa-te-barbu/retour-en-france-du-gypa-te-adonis>

Фигура 3. Съвременно разпространение на вида в България (Боев и кол. 2011).

4.4. Състояние на популацията

Брадатият лешояд е изчезнал от страната, вероятно предимно поради интензивна и повсеместна употреба на отровни примамки (основно стрихнин) за унищожаване на хищници (най-вече вълк) и планирано избиване на хищни птици до около 70-те години на XX век. Днес тези фактори са силно ограничени поради влизане в сила на няколко международни и национални нормативни актове, забраняващи употребата на отровни примамки за унищожаване на хищници и пълната защита на грабливите птици. Макар и рядко днес отровни примамки за унищожаване предимно на вълци и скитащи кучета, чакали и лисици се използват незаконно. Интензивността на този фактор днес е много по-малка отколкото в средата на XX век., но този фактор все още е заплахата №1 за лешоядите в Европа, Азия и Африка (Botha et al. 2017). За България и Балканите, най-голям проблем за едрите лешояди представлява конфликтът между човека и вълка и свързаната с това незаконна употреба на отровни примамки (Parvanov et al. 2018a).

Понастоящем броят на селскостопанските животни е много нисък в сравнение с преди 1944 и 1989 години, с някои изключения, където средната гъстота и пасищно отглеждане са актуални и в полза на лешоядите – Източни Родопи и Източна Стара планина и Пирин/Кресненски пролом. Популациите на дивите копитни също са критично ниски, в сравнение със средата на XX век, най-вече поради факторите браконьерство и промяна в местообитанието им. От друга страна, през последните години се забелязва слаба тенденция към повишаване популациите на някои диви копитни (най-вече дива коза, сърна, вероятно елен лопатар). Тази тенденция се дължи най-вече на сравнително намаления браконьерски натиск, намаляване на безпокойството в резултат на обезлюдяването на селата и възстановяващи се практики по размножаване и разселване на дивеч в ловните стопанства.

Възстановяването на дивите копитни и увеличаването на популациите им ще има двойно значение за лешоядите – увеличаване на хранителната база и намаляване на конфликта човек-вълк, базиран на щетите върху добитъка.

Изкуственото подхранване на лешоядите, въведено в международната природозащита през периода 1960-1980, прилагано и у нас след 1984 година, е основно средство за елиминиране на отрицателното въздействие върху лешоядите от незаконното използване на отровни примамки и осигуряване на достъп на лешоядите до естествения отпад на селскостопански животни. Последният е труднодостъпен за лешоядите, най-вече поради действащата екарисажна система за събиране и унищожаване на трупове на селскостопанските животни. Естественият отпад от умрели животни е ставал по-трудно достъпен, защото с течение на времето, от Освобождението до днес, площите заети с гори се увеличават и много от откритите пространства в миналото, сега са заети от средно- и високостеблена горска растителност или най-малко от храсти. В такива условия лешоядите не кацат да се хранят, дори и да имат възможност да забележат труп на умряло животно сред гъстата растителност или да разберат за наличието му по поведението на други животни – гарвани, врани, лисици, кучета и т.н.

Голяма част от известните от близкото минало гнездови местообитания на брадатия лешояд попадат в защитени територии – национални и природни паркове, резервати, защитени местности и защитени зони. Тези места към днешна дата предоставят подходящ комплекс от условия за връщането на вида. Под въпрос е единствено наличието и достъпността на хранителната база за брадатия лешояд във високопланинските части на Рила, Пирин, Стара планина и Родопите, където броят на дивите чифтокопитни (дива коза, сърна, благороден и елен лопатар) е сравнително ограничен и недостатъчен или недостъпен. В последните години се наблюдава увеличаване на броя (най-вече поради стартиралото субсидиране) на пашуващите селскостопански животни в безлесните високопланински зони в летните месеци. Това е добра предпоставка за осигуряване на храна за лешоядите, но в случая с брадатия лешояд, поради териториалния характер на пребиваване, ще е необходимо и подпомагане и увеличаване броя на дивите копитни, за да осигуряват храна и в зимните месеци, когато селскостопанските животни пашуват в ниските предпланински части или се отглеждат оборно. В момента най-подходящи местообитания за брадатия лешояд предлагат Източните Родопи, където другите три вида европейски лешояди са със стабилна или нарастваща (при белоглавия) численост. Другите добри места са районите, в които понастоящем тече повторно въвеждане (с добри първи резултати) на белоглавия лешояд – Природен парк „Сините камъни”, Котленска планина, Врачански Балкан, Пирин/Кресненски пролом. Проучване на възможностите за повторно въвеждане на брадатия лешояд в България със задълбочен многофакторен анализ от 2016 година, посочва НП „Рила” и НП „Централен Балкан” като райони с най-висок коефициент на пригодност, следвани от ПП

„Врачански Балкан” и Източни Родопи (Parvanov et al. 2018b)

В годините на отсъствие на брадатия лешояд от страната, скалният орел (*Aquila chrysaetos*) е заел голяма част от бившите и потенциални гнездови находища за вида. Трябва да се има предвид, че в някои райони скалният орел няма да допусне брадатия лешояд, особено младите и неопитни птици, особено в

райони, където няма други лешояди, с чието присъствие скалният орел да е привикнал. В този смисъл е необходимо добро планиране и познаване на териториите за повторно въвеждане и предприемане на мерки за преодоляване на временни и/или трайни предизвикателства.

4.5. Екология на вида

4.5.1. Изисквания към местообитанията

Брадатият лешояд търси храна в райони с разнообразна надморска височина. През зимата и ранната пролет, той проучва райони със средна надморска височина и стръмни скали, където не се натрупва сняг (Thibault et al. 1993).

Характерното местообитание включва дълги, стръмни отвеси и планински била, но също и топли долини и равнини, които пораждат силни термики, позволяващи облитане на голяма хранителна територия, често далеч от гнездото (Cramp & Simmons 1980).

Предпазлив, но с готовност взима храна в близост до населени места, ферми или по оживени пътни артерии. Ако не е преследван става доверчив. При експедиция на екип на БДЗП в Етиопия, брадат лешояд е бил заснет кацнал на сметище заедно с други лешояди от по-малко от 20 метра (Ивайло Ангелов - лич. съоб.).

Поради навика си да разбива едри кости, видът е силно зависим от наличието на подходящи скални терени – костници (Cramp & Simmons 1980). Едновременно с това, възстановената популация в Алпите при достигане на полова зрялост демонстрира явни предпочитания към варовикови субстрати, които осигуряват добра защита от времевите явления; по-добро разбиване на костите и по-добри условия за образуване на термики, в сравнение със силикатните скали (Hirzel et al. 2004). При варовиковите скали предпочитани места за гнездене са в оцветените в жълто до оранжево части на скалите (Ричард Цинк - лич. съоб.). Такива оцветявания сеполучават при отвеси с обратен наклон или закрити с надвес, където не попада вода от валежите. Явно това отново е свързано с предпочитанието към места, които са по-добре предпазени от неблагоприятни метеорологични влияния (валежи).

Проучвания в Пиренейските Кордилери, Испания, показват, че вероятността за заемане на дадена скала от брадати лешояди е пряко зависима от пресечеността на терена, надморската височина и разстоянието до съседно гнездо и най-близкото населено място. Гъстотата на популацията е право пропорционална на надморската височина и пресечеността на терена и обратно пропорционална на снежната покривка. Близостта на открити терени има положителен ефект, вероятно поради увеличаването на хранителната база. Едновременно с това се открива обратно пропорционална връзка между гнездовия успех и наличието на павирани пътища и населени места, като брадатите лешояди имат по-добри резултати през размножителния период, ако сред ловните им територии преобладават обширни открити площи – пасища, захрастени и високопланински терени (Donazar et al. 1993).

По класификацията на местообитанията по CORINE в България (Костадинова и Граматиков, 2007), предпочитаните от брадатия лешояд местообитания спадат към следните видове:

34 – Степни и сухолюбиви тревни съобщества на варовити терени; 35 – Тревни съобщества по сухи силикатни терени;

36 – Алпийски и субалпийски тревни съобщества;

62 – Скали и скални стени (във вътрешността на страната);

4.5.2. Скитане

Постоянен вид (Симеонов и Мичев 1990). Младите и полово незрелите индивиди остават основно в планинския масив, където са излюпени, като са по-постоянни от останалите Западно-палеарктични видове лешояди (Cramp & Simmons 1980), макар че има отбелязани и случаи на далечна миграция на огромни разстояния (Heredia & Heredia 1997, Global Raptor Information Network 2012). Районът на скитане на младите обхваща средно 4,932 км² (950-10,294 км² от 13 изследвани птици) (Heredia 1991).

4.5.3. Миграция

Постоянен вид (Симеонов и Мичев 1990). Младите и полово незрелите индивиди остават основно в планинския масив, където са излюпени, като са по-постоянни от останалите Западно-палеарктични видове лешояди (Cramp & Simmons 1980), макар че има отбелязани и случаи на далечна миграция на огромни разстояния (Heredia & Heredia 1997, Global Raptor Information Network 2012). Районът на скитане на младите обхваща средно 4,932 км² (950-10,294 км² от 13 изследвани птици) (Heredia 1991).

По-характерни са вертикалните миграции, като през зимата птиците се хранят над ниските части на

планините (Симеонов и Мичев 1990; Global Raptor Information Network 2012).

В Европа видът рядко се вижда извън размножителния ареал, но има наблюдения на мигранти над Суецкия канал (Египет) и Кипър (Cramp & Simmons 1980). С интензифицирането на дейностите по повторно въвеждане на вида в Алпите, Андалусия, Централния масив във Франция и др., и използването на сателитни предаватели бяха установени доста придвижвания на дълги разстояния предимно на млади птици, които обаче досега не са довели до заселване на скитащите птици в отдалечен район от този на освобождаване или родния.

4.5.4. Зимуване

През зимата и ранна пролет видът търси храна в зони със средна надморска височина и стръмни скали, където не се натрупва сняг (Thibault et al. 1993). В Пиренеите през зимата и пролетта птицата посещава трупните ями - места близо до селата, където редовно се изхвърлят трупове на домашни животни (Heredia & Heredia 2001).

Виж също 4.5.2 и 4.5.3.

4.6. “Тесни места” в жизнения цикъл на вида

Видът е изчезнал от България поради пряко преследване и комплекс от фактори - отрови, отстрел, намаляване на хранителната база и др., в комбинация със силно изявена териториалност, бавна репродукция (едно малко от двойка на година, не всяка година) и полово съзряване (между 7 и 11 годишна възраст). Макар повечето заплахи днес да са сведени до минимум, основна пречка за възстановяването на брадация лешояд в България е липсата на индивиди в природата не само у нас, но и на целия Балкански полуостров на отстояние от около 400 км (Турция), 600 км (Крит) и 1000 км (Австрия) от границите на страната.

4.7. Данни за отглеждане на вида на затворено

Може би първите конкретни усилия за опазване на брадация лешояд в България са всъщност *ex-situ* успехи - успешното размножаване на вида в Царската зоологическа градина в София – първото въобще в света през 1916 (Schumann 1928).

По-късно усилията за опазване на вида извън естествената му среда са поети от специализирано звено към Сдружение „Зелени Балкани – Стара Загора”, както следва:

- 1992 г. - създаден е Център за рехабилитация и размножаване на редки видове (днес Спасителен център за диви животни), към Сдружение „Зелени Балкани – Стара Загора”, като една от целите му е да се превърне в изходна база за размножаване и повторно въвеждане на брадат и черен лешояд в природата.
- 1997 г. - персоналът на Центъра преминава курс на обучение във виенския размножителен център за брадати лешояди за осъществяването на тези цели.
- 2005 г. - след посещение във виенския размножителен център за брадати лешояди беше довършена волиерата за приемане на двойка брадати лешояди в размножителния център в Стара Загора.
- 2007 г. – Спасителният център за диви животни към Сдружение „Зелени Балкани” приема двойка млади брадати лешояди от EGS (Eulen und Greifvogel Schutz – Austria) за размножаване в плен; мъжката птица умира скоро след това от аспергилоза, развита вследствие на промяната на климата и стреса при транспорта;
- 2008 г. - Спасителният център за диви животни (СЦДЖ) към Сдружение „Зелени Балкани” приема млад мъжки брадат лешояд (като заместник на умрялата птица), отново от EGS (Eulen und Greifvogel Schutz – Austria) за размножаване в плен;
- 2015 – Сформираната двойка в Спасителният център за диви животни към Сдружение „Зелени Балкани-Стара Загора” е вече полово зряло и осъществява първи копулации;
- 2016 – Първо успешно отглеждане на брадати лешояди в неволя в Република България от двойката в СЦДЖ в Стара Загора. Това се случва точно 100 години след първото такова в Царство България и в света през 1916 в Софийския Зоопарк. Отгледаните две малки през 2016 са изпратени за включване в ЕЕР, защото са от сравнително рядка генетична линия.
- 2017 – Отгледано е една малко на брадат лешояд от двойката в СЦДЖ в Стара Загора. Изпратено е за освобождаване в Андалусия. Един млад брадат лешояд е даден от VCF/ЕЕР за отглеждане в СЦДЖ в Стара Загора за създаване на втора двойка.
- 2018-2024 – Излюпени са още 11 малки на брадат лешояд от двойката в СЦДЖ в Стара Загора. Три малки са пренасочени за размножителната програма в зоопарковете Виена, Австрия; Амневил,

Франция и Плок, Полша. Три малки са освободени в Испания и 5 във Франция.

- СЦДЖ се одобрява и с още две двойки от вида, една от които започват да копулират през 2025. Към края на 2024 г., СЦДЖ към Сдружение „Зелени Балкани се отглеждат 3 двойки белоглави лешояди. Птиците се отглеждат, хранят и размножават съгласно изискванията изготвени от VCF – организацията координатор на размножителната програма за вида (ЕЕР) в рамките на EAZA:

- Ръководство за отглеждане на братати лешояди на затворено (VCF 2014).
- Ръководство за хранене на братати лешояди на затворено (VCF 2015).
- Ръководство за изкуствено мътенене и отглеждане на малките братати лешояди на затворено (VCF 2024).

5. ЗАПЛАХИ И ЛИМИТИРАЩИ ФАКТОРИ

До последната четвърт на XIX век брататият лешояд вероятно е заемал всички подходящи гнездови скали в България, с оптимално разпределение между себеподобни и други непримирими конкуренти, като скалния орел. На базата на сравнение на всички фактори (със забележката, че не можем да преценим нивото на конкуренция със скалния орел), може да се предположи, че по време на оптимална плътност на територията на днешна България са гнездили между 100 и 200 двойки братати лешояди.

Първите данни за намаляване на вида се свързват с края на XIX в., като посочваните причини са основно кампанията по залагане на стрихнин – първо документирано със снимка – Мухово, Софийско (1894), после с. Горно Белово (Пазарджишко) (1901), с. Душанци, Трънско (1903) (Боев и Мичев 1981).

През 1912 г. Пантелеев съобщава за голям брой отровени лешояди и орли в Източна Стара планина (Боев и Мичев 1981).

Едновременно с това има данни за намаляване на вида, преди това считан за „редовно мътеш във високите планина на България, особено в Рила, Родопите и Пирин“, вследствие на произволен отстрел от войниците, участвали в Балканската война (Boetticher, 1927). Вероятно след Балканската, Междусъюзническата и Първата Световна война, много оръжие остава в населението и отстрелът на грабливи птици става още по-масово явление.

От данни от Статистическия годишник на Царство България, за ловната година 1933/1934, научаваме, че са били избити общо 3207 орли и 19947 соколи и ястреби. Според същия източник, в периода 1941 – 1947 са били избити 25272 орли и 220140 соколи и ястреби. Сред толкова много избити грабливи птици е лесно да си представим, че е имало и братати лешояди.

От познатите ни от историята и практиката примери, ако приемем, че за три поколения видът е намалявал средно с по 65%, то в средата на XX век вероятно има не повече от 20 двойки и/или територии заети от единични птици.

Съобщенията за отравяния продължават и по-късно – счита се, че последната двойка братати лешояди в района на Добринище е отровена със стрихнин (1958 г.) (Боев и Мичев 1981), вероятно същата е съдбата и на последния намерен умрял екземпляр от района на Сините камъни (май 1972 г.) (Дончев 1974).

По тази причина Боев и Мичев защитават тезата, че видът е изчезнал вследствие на пряко и косвено преследване от човека, основно употребата на стрихнизирана стръв, отстрел и улавяне в капани (клюси); като за второстепенни причини посочват силно намаляване на вълците, ограничаването на високопланинското екстензивно животновъдство и санитарните мерки срещу оставяне на умрели домашни животни на открито, тоест – увреждането на хранителна база (Боев и Мичев 1981).

Много важна причина за изчезването на брататия лешояд от България е и промяната в начина на стопанисване (от екстензивно към интензивно след 1950-те) на селскостопанските животни и начина на обезвреждане на трупове. Този фактор сам за себе си не би бил толкова значим, ако не беше съчетан с масово, системно, дългосрочно, добре организирано (в изцяло държавно стопанство) и повсеместно използване на отровни примамки за унищожаване на хищници (най-вече вълк).

При комбиниране на двата посочени по-горе фактори се получава така, че голям процент от въобще достъпната храна за лешоядите е отровена. Критично ниската вече численост вероятно под 10-15 двойки и/или заети територии от единични птици и комбинирането на последните два, изброени по-горе фактори, довеждат практически до изчезване на вида още преди приемането на Указа № 308 за защита на родната природата от 1960 г. и заповедта за защита на видовете от 1962 година. Макар и да са останали единични гнездящи двойки след този период те все още са били подложени на пълен спектър от застрашаващи вида фактори, популацията е била силно фрагментирана и в това положение нови и случайни фактори вече също са оказвали въздействие. Като два такива могат да бъдат приети и последните два описани по-долу.

Изграждането на електропреносната мрежа с множество стълбове и кабели преминаващи през планини и ждрела, вероятно също изиграва известна роля за изчезването на вида, като прибавя още един

застрашаващ фактор, вероятно действащ предимно върху младите брадати лешояди.

Пестицидите в земеделието вероятно в случая с брадатия лешояд се явяват случаен фактор, след въздействието на който, един млад брадат лешояд е бил уловен до село Вранино, Добричко през 1980 в безпомощно състояние (без да имаме гаранция, че тази птица е от българската популация).

5.1. Неподлежащи на управление фактори

5.1.1. Популационно-биологични фактори

5.1.1.1. Критично ниска численост и фрагментация на популациите

Липсата на стабилни размножаващи се популации на брадатия лешояд в съседни на България страни и съседни на Балканския полуостров райони (BirdLife International 2021), в съчетание със сравнителната консервативност по отношение на избора на места за гнездене (Cramp & Simmons 1980), са пречка за възвръщането на вида в традиционните му местообитания в България по естествен път.

Няколкото размножаващи се двойки на остров Крит и евентуалните такива в други части на Балканите, отдалечеността и липсата на коридори с гнездовото ядро в Турция, нямат потенциала за развитието и увеличаването популацията на брадатия лешояд, особено предвид отбелязата тенденция на умерен спад (BirdLife International 2021, Botha et al. 2017), като дори повдигат въпроси за оцеляването на вида в тази част на Европа.

Чувствителност на вида: Висока

Териториален обхват на въздействието: Източна Европа, вкл. България

Интензивност: Постоянна

Тенденция: Стабилна

Значимост: Критична

5.1.1.2. Размножаване

Брадатият лешояд се характеризира с ниска репродуктивност (Cramp & Simmons 1980), като едновременно с това индивидите достигат полова зрялост сравнително късно (започват брачен живот след 7-та, но първо успешно размножаване се получава около 11-тата година) (Antor et al. 2007). Едновременно с това има данни за извършвани далечни скитания на огромни разстояния (Heredia & Heredia 1997, Global Raptor Information Network 2012) и размер на заетата територия от средно 4 932 км² (950 - 10 294 км² от 13 изследвани птици) (Heredia 1991).

Всичко това прави вида изключително уязвим за редица заплахи от антропогенен характер - сблъсък с електропроводи, отравяне, ветрогенератори с хоризонтална ос и т.н., при много ниски темпове на нарастване/възстановяване на популацията.

Чувствителност на вида: Висока

Териториален обхват на въздействието: Източна Европа, вкл. България

Интензивност: Постоянна

Тенденция: Стабилна

Значимост: Критична

5.1.2. Конкуренция от страна на други видове

В други части на ареала конкуренция за гнездови места е наблюдавана със скалния орел и белоглавия лешояд, но това е незначителен фактор за опазването и възстановяването на вида в България към момента.

5.1.3. Климатични промени – уязвимост на вида

Класическото местообитание на брадатия лешояд е скалисти и безлесни планински склонове в средния и високопланинския пояс (за Европа). Климатичните промени (затопянето) вероятно ще доведат до качване на горната граница на гората, както и до по-бурно обрастване на алпийския пояс с хвойна, клек и др., което има потенциал да намали площта за изхранване на вида – пряко и косвено, чрез промяна в популациите на видовете, с които видът се храни - дива коза, лалугер, планински кеклик и др.

5.1.4. Съществени социално-икономически промени

5.1.4.1. Обезлюдяване на планинските населени места.

Процеса на урбанизация свързан с концентрацията на населението в градските центрове и

миграцията на селското население към градовете, довежда до обезлюдяването на планинските населени места, които се занимават и с екстензивното животновъдство.

5.1.4.2. Замяна на екстензивното с интензивно животновъдство.

Промяната в начина на стопанисване (от екстензивно към интензивно след 1950-те) на селскостопанските животни и въвеждането на задължителното обезвреждане на трупове в екарисаж изиграват значителна роля в изчезването на вида.

Въпреки, че като брой животните в социалистическа България дори се увеличават, то стопанисването в интензивни ферми и високите ветеринарни стандарти за профилактика и унищожаването на трупове в екарисажи намалява достъпа до хранителния ресурс на лешоядите. Използваните преди Втората Световна война „конски гробища“ до всяко село, където са се оставяли трупове на добитък (по този начин достъпни за лешоядите) се заместват с бетонни трупни ями и /или извозване до екарисажи за обезвреждане и преработка.

5.2. Подлежащи на управление фактори

5.2.1. Влошаване и разрушаване на местообитания

Рискът от прогресивно неприродосъобразно развитие на планинските райони е една от основните заплахи за бъдещето на вида (Heredia & Heredia 1997).

Строителството на пътища, язовири, открит добив на инертни материали, ски курорти, с придружаващото ги изграждане на инфраструктура и увеличаване на потока от туристи, може да причини необратима загуба на местообитания.

Във френските Пиринеи една гнездова територия е била напусната само поради изграждането на една мини-ВЕЦ (Heredia & Heredia 1997).

Унищожаването на местообитания, освен директното прогонване на вида може да има и косвено влияние, като намаляване или недостъпност на естествената му хранителна база (диви кози, сърни, елени, костенурки, трупове на селскостопански животни).

За едно столетие, от 1905 г., когато се създава първото Бюро за борба с пороищата, са извършени залесявания върху 23 000 000 дка. Между 1950 – 1990 г. в горските територии на България са залесени около 150 000 ха (1.5 млн. дка) сечища, голини, ливади и много ерозиран терени предимно с иглолистни видове. Нараства процентът на залесени територии. По периферията на горските масиви се самозалесиха и много пасища и ливади, и изоставени земеделски земи. Това до голяма степен ограничава площта за търсене на храна на брадатия лешояд, особено, като се има предвид, че тези залесявания са концентрирани предимно в планински райони и често са компактни.

Влошаването на местообитания често е в резултат на няколко други ключови фактора, чиято важност обуславя отделното им разглеждане – сблъсък с електропроводи, изграждане на ветроенергийни паркове и безпокойство, които имат доказано негативно влияние върху популациите на брадатия лешояд.

Чувствителност на вида: Висока

Териториален обхват на въздействието: места за хранене и гнездене

Интензивност: Слаба

Тенденция: Стабилна

Значимост: Потенциално средна

5.2.2. Сблъсък с електропроводи и токови удари

Сблъсъкът с електропроводи е един от основните фактори за загубата на брадати лешояди в Алпите, наред с браконьерския отстрел (Heredia & Heredia 1997), като близо 18 % от установените смъртни случаи на вида в Европа в периода 1986 – 2006 се дължат на този фактор (Margalida et al. 2008).

В Пиринеите има описан случай на брадат лешояд сериозно увреден от токов удар. Вероятно птицата е страдала от друго преди, да се наложи да кацне на стълб и да получи токовия удар. Възможно е млади неопитни птици също да кацат на стълбове, особено ако попаднат в равнинни райони, където тези съоръжения са най-високата възможна точка за кацане.

В България липсват данни за смъртност на брадати лешояди, причинени от токов удар от необезопасени електрически стълбове или сблъсък с електропроводи.

Въпреки това, в рамките на проектите „Завръщане на лешоядите в България“ LIFE08 NAT/BG/278, „Живот за Кресненския пролом“ LIFE11 NAT/BG/363, „Светло бъдеще за черния лешояд“, LIFE14 NAT/BG/649 и „Живот за брадатия лешояд“ (проект №101113869 LIFE22-NAT-BG-Bearded Vulture LIFE) в периода 2010-2024 г. има 50 известни случая на белоглави лешояди, загинали от електропреносната мрежа в района на Врачански Балкан, Белоградчик, Източна Стара планина, Струмската долина и другаде, в следствие на: токов удар върху стълбове - 46, сблъсък с електропровод – 1, токов удар при сблъсък с

електропровод - 2, сблъсък с електрически стълб - 1. Общо 3 черни лешояда са загинали от електропреносната мрежа: вследствие на токов удар върху стълб - 1 и от токов удар при сблъсък с електропровод - 2.

Въпреки показаната добра воля от страна на електроразпределителни дружества отговарящи за мрежата до 20 kV в България, огромната част от електропреносната мрежа стопанисвана от тях и от „Електросистемен оператор“ ЕАД (110 kV и нагоре) остават небезопасна и продължава да застрашава редки и застрашени видове.

Положително развитие в България в това направление е работата на БДЗП, Зелени Балкани, ФДФФ и ДЗХП с електроразпределителните дружества по обезопасяване на опасни за птиците електропреносни трасета. При пристъпване към повторно въвеждане на вида, електропреносната мрежа в районите на освобождаване и очаквано заселване ще бъдат обезопасени.

Чувствителност на вида: Потенциално висока

Териториален обхват на въздействието: Места за хранене и гнездене и цялата страна, по-специално равнинни открити места, при липса на естествен субстрат за кацане;

Интензивност: Висока

Тенденция: Стабилна

Значимост: Потенциално висока

5.2.3. Сблъсък с ветрогенератори

Смъртността, причинена от ветрогенератори, е идентифицирана като заплаха сравнително скоро, но е посочена за шест от осем страни, участващи в оценката на изпълнението на Европейския план за действие за брадат лешояд, а за някои страни (Гърция) се счита от критично значение (Barov & Derhé 2011). Проучване установи, че е достатъчна загубата на едва пет птици годишно от ветрови генератори в Алпите, за да се обърне положителната тенденция в растежа на реинтродуцираната популация и да се постави на риск цялостното ѝ оцеляване (Schaub et al. 2009).

Изграждането на ветрови паркове е съвсем нова заплаха за брадатия лешояд в България. Доказателство за рисковете, свързани с турбините, е установеният случай на белоглав лешояд, убит от перките на генератор от ветроенергиен парк “Свети Никола”, в района на Калиакра, открит на 29.10.2011 г. Регистриран е случай и на бариерен ефект на ветропарк за мигриращ белоглав лешояд в района на нос Калиакра (Матеева и Янков 2013).

Едновременно с това е налице засилен интерес към изграждането на ветроенергийни паркове от 2005 до 2011 г., който след този период намаля, но отново се възобновява през последните години. Проекти се реализират и по билата на планините, в потенциални ловни местообитания на брадатите лешояди – Стара планина (Централен Балкан, Източна Стара планина), Родопите. Край с. Бяла е изграден ветроенергиен парк в непосредствена близост до ПП „Сините камъни”, и 2 вятърни генератора в близост до Резерват „Кутелка“, където е намерен последният брадат лешояд в България.

При настоящата тенденция за изграждане на още повече ветроенергийни паркове и предвид биологичните особености на брадатите лешояди – голям ловен ареал, височинни миграции и бавна репродуктивност, този фактор може да се окаже критично значим за възстановяването и оцеляването на вида в България.

Решение на този проблем се очаква да бъде намерено в новото поколение вятърни турбини с вертикална ос, които са разработени независимо една от друга от унгарска и полска фирми и изглежда ще бъдат напълно безопасни за реещите се птици. По първоначални данни се съобщава, че тези вятърни турбини ще бъдат и по-ефективни. Това ще е основен фактор за преминаване към масовото им ползване. В България обаче, се използват морално и физически остарели вятърни турбини, които са на по-ниска цена. Вероятно това ще забави внедряването на новото поколение турбини с вертикална ос в страната, но използването им би могло да се превърне в основно изискване към инвеститорите, в райони с потенциален конфликт с консервационно значими видове (вкл. брадатия лешояд).

Чувствителност на вида: Потенциално висока

Териториален обхват на въздействието: Планински била в райони за търсене на храна и гнездене

Интензивност: Средна

Тенденция: Увеличаване

Значимост: Потенциално висока

5.2.4. Пряко унищожаване и преследване

5.2.4.1. Отравяне (залагане на отровни примамки срещу хищници)

Умишленото и вторичното отравяне е посочено като заплаха от потенциално критична значимост в

Европейския план за действие за брадат лешояд (Heredia and Heredia 1997) и е посочено като заплаха №1 за всички видове лешояди в Стария свят (Botha et al. 2017). Използваните отрови са стрихнин (България, Испания), карбофуран (Австрия, България, Германия, Гърция, Македония, Швейцария) – пестициди и родентициди, използвани за контрол на популациите на лисици, скитащи кучета, врани и плъхове (Heredia & Heredia 1997, Parvanov et al. 2018a). До 1981 в Гърция се използва стрихнин, а след това до 1991 калиев цианид за унищожаване на хищници (Sakoulis 2000). Отравянето е посочено сред основните фактори, причиняващи смъртност на брадатите лешояди – умишлено отравяне (26 %) и вторично отравяне (12 %) от смъртните случаи на вида в Европа от 1986 до 2006 г. (Margalida et al. 2008). Според съвременното проучване, брадацият лешояд в Европа е оцелял изключително в райони, в които вълкът е изчезнал напълно до края на 70-те години на XX век или въобще не се е срещал – Пиринеите, Крит и Корсика (Stoynov et al. 2018). В същото проучване се посочва, че днес той не се среща симпатрично с вълка в Европа (с изключение на възстановената популация в Алпите, където обаче вълкът тепърва се възстановява и все още е с много ниска численост, и за брадация лешояд се полагат голям спектър от природозащитни мерки, което до момента предотвратява влиянието на нарастващия конфликт между животновъдите и вълка, и свързаното с това незаконно използване на отровни примамки). Увеличаването на популацията на вълка представлява потенциална опасност за ескалиране на конфликта човек-вълк в районите заети с брадати лешояди, което вероятно ще доведе до по-чести отравяния, ако не се вземат превантивни мерки и не се приложи постоянно подхранване на лешоядите.

В друго проучване (Parvanov et al. 2018a) за отравянията на лешоядни птици в България и на Балканите се посочва, че основният проблем за едрите лешояди е залагането на отровни примамки за унищожаване на вълци, което обаче може да се предотврати или минимизира с интензивно подхранване и поддръжка на мрежа от площадки за подхранване на лешояди и концентрирането им в безопасни зони за лешоядите (Vulture Safe Areas) (Grozdanov et al. 2017).

Данните за отравяния на лешояди датират от края на XIX в., като посочените причини са основно кампанията по залагане на стрихнин (Боев и Мичев 1981). В Източна Стара планина последният брадат лешояд е намерен отровен през 1972 г. в района на Сините Камъни (Дончев 1974). Отравянето със стрихнин се посочва като една от основните причини за изчезването на брадация лешояд от България (Боев и Мичев 1981, Симеонов и кол. 1990, Боев 2011).

По-късно, в началото на 80-те години на XX е обявена нова “война на хищниците”, като тогава се използват предимно упойващи вещества като луминал, както и отрови от групата на фосфоорганичните съединения.

От края на 80-те години на XX използването на отровни примамки е забранено от българското законодателство, както от международни договори, като Бернската конвенция.

Отравяне със сериозни последици за белоглавите лешояди в Източни Родопи е регистрирано през 1995 г., когато са били намерени 5 възрастни, 1 полово незрял и 5 малки в пухово оперение. Вероятно е имало и още пострадали птици, но са останали неоткрити (Demerdzhiev et al. 2014). През 1997 г. една двойка египетски лешояди е отровена в същия район (Hristov et al. 2012). През април и май 2003 година има отровени с цинков фосфид два белоглави лешояда в района на язовир Студен кладенец (Sprasov 2003). Има доказан случай на отровен белоглав лешояд и от 16.02.2007 г., от района на яз. Студен Кладенец (Зелени Балкани). Може да се заключи, че в Източни Родопи постоянно има използване на отровни примамки, както във всички райони, в които има конфликт между животновъди и вълци. В Източни Родопи обаче, проблемът до голяма степен намира решение, чрез поддържането на площадки за подхранване и дейности по връзки с обществеността и образование на целевите групи (ловци, животновъди, горски и ветеринари специалисти, и т.н.), които намаляват въздействието дотолкова, че популацията на белоглавия лешояд все пак се увеличава, макар и не с темповете, както в безпроблемни райони, като Централния масив във Франция.

През март 2017 над 30 белоглави лешояди бяха отровени в катастрофален за новосъздадената колония на вида в Кресненския пролом инцидент. Отрова е била заложена в цял труп на крава, с цел да бъдат унищожени хищници – предимно вълци. Лешоядите са посещавали трупа на кравата на групи и в продължение на две седмици все повече и повече птици са били привлечени от лежащите от около примамката трупове на вече умрели белоглави лешояди. Този случай е показателен, за значимостта на проблема с отровите и че не разпознаването му от голяма част от отговорните лица и институции се дължи главно на липсата на лешояди повсеместно в страната, чрез които проблемът да стане очевиден и съответно адресиран.

Проблемът с използването на отровни примамки е актуален за целия Балкански полуостров, в зоната на присъствие на вълка. От 1996 в базата на ФДФФ са събрани данни за над 140 случая на отравяне на животни в природата, от които в 59 случая са засегнати лешояди и орли. Както беше споменато по-горе, само в районите в които има редовно и добре поддържани площадки за подхранване на лешояди се

наблюдава стабилна и/или увеличаваща се численост на съответния вид. В случая с египетския лешояд – по-бавно намаляваща численост, поради действието на много повече фактори вкл. критично ниска численост.

Вид/Район	Иберийски полуостров (гнездови двойки)	Балкански полуостров (гнездови двойки)
Белоглав лешояд	25 000 (Andevski 2013)	600 (Andevski 2013)
Черен лешояд	1 845 (BirdLife International 2013)	28 (Andevski 2013)
Брадат лешояд	120 (BirdLife International 2014)	6-7 (Andevski 2013)
Египетски лешояд	1500 (Burfield & Bommel 2004)	80 (Andevski 2013)
Вълк	2200-2500 екз. (Kaczensky et al., 2013)	3950 - 5000 екз. (Kaczensky et al., 2013)

Таблица 1. Сравнение на броя на лешоядите и вълка на Балканския и Иберийския полуострови (по Stoynov et.al. 2018.)

Популацията на вълка на Балканския полуостров е не само по-голяма като брой индивиди от тази на Иберийския полуостров, но също и обитава много по-голяма (почти три пъти по-голяма) територия – на Балканите 3314 заети от постоянно присъстващи вълци 10x10 км квадрати, а на Иберийски полуостров-1203 (при положение, че Косово не е включено, поради липса на данни) (Stoynov et al. 2018). Това означава, че лешоядите на Балканите са изложени много повече на конфликта човек-вълк и следващото от това залагане на отровни примамки. Вероятно това обяснява разликата от около 40 пъти по-големи популации на лешоядите на Иберийския полуостров от това на Балканите. От тук следва, че увеличаването на едрите хищници и най-вече вълка в Европа докладвано на скоро (Chapron et al. 2014), представлява потенциална опасност за оцеляването на лешоядите.

Възможно е опасно за вида да се окаже и целенасоченото използване на отрови за унищожаване на грабливи птици от гълъбари, регистрирано през последните години в някои райони на България. Жертвите на много ефективните начини на тровене вероятно са стотици, за което свидетелстват установените случаи на отравяне на кръстат орел при Перушица, скален орел при Сопот и др.

Случаите са получили широка гласност, благодарение на неправителствените организации, медии и отговорни институции. Въпреки, че няколко пъти се правят прокурорски проверки при случаи на отравяне на защитени видове, няма случай на потърсена отговорност от извършител на такова деяние.

Чувствителност на вида: Висока

Териториален обхват на въздействието: Цялата страна

Интензивност: Динамична

Тенденция: Флукуираща

Значимост: Критична

5.2.4.2. Незаконен отстрел

Незаконният отстрел е един от основните фактори, причиняващи смъртност на брадатите лешояди - 31 % от смъртните случаи на вида в Европа от 1986 г. до 2006 г. (Margalida et al. 2008). Бракониерският отстрел се отчита като причина за намаляването и изчезването на вида в исторически план, още повече, продължава да се практикува в Испания, Крит, Австрия, Италия, Швейцария и Франция (Baron & Derhé 2011).

В България отстрелът е отчетен като фактор, допринесъл за изчезването на брадатия лешояд, особено в периода по време и след Балканската война, когато основни находища на вида са били редовно посещавани от войниците (Voetticher 1927).

След 1920-те години хищните птици в България са били подложени на системно изстребване с всички средства като „вредни” (Спиридонов 1977). По-късно влиянието на този фактор се засилва - до 80-те години на XX век всички хищни птици в България са обявени за врагове на “Ловното стопанство” и са били подложени на масов отстрел. В момента българското законодателство забранява отстрела на хищни птици. Въпреки това, наследството, особено у по-старите ловци, е останало и те продължават при възможност да унищожават хищни птици.

В последните години се забелязва значителна промяна в отношението на ловците и обществото като цяло към хищните птици, като предпоставките са тази тенденция да се запази.

Чувствителност на вида: Висока

Териториален обхват на въздействието: Места за хранене и гнездене

Интензивност: Средна

Тенденция: Намаляване

Значимост: Средна

5.2.4.3. Ниска природозащитна култура

Липсата на природозащитна култура е била една от причините за изчезването на брадатия лешояд.

Проучване на общественото мнение, извършено от НЦИОМ в рамките на проект „Завръщане на лешоядите в България“ (LIFE08 NAT/BG/278), обхванало 650 местни жители, и 103 представители на местните власти, неправителствени организации, паркова администрация, собственици на хотели и лесничейи в района на Стара планина показва, че според 46 % от интервюираните, отношението на местните хора към лешоядите е просто липса на интерес.

В последните години в България съществуват редица природозащитни организации и програми, който работят в тази насока и вече се чувства промяната на отношението на хората към редица природозащитни проблеми.

Допълнителен шанс е, че брадантият лешояд е обявен като символ на природозащитата в България. „Носталгията“ по неговото изчезване е голяма, което предполага по-различно отношение при евентуалното му повторно въвеждане.

Чувствителност на вида: Средна

Териториален обхват на въздействието: Цялата страна

Интензивност: Средна

Тенденция: Намаляване

Значимост: Средна

5.2.5. Безпокойство

Брадантият лешояд е особено чувствителен на безпокойство. Особено критични в тази насока са провеждането на неконтролируем туризъм и алпинизъм, провеждането на ловни гонки, военни действия, учения, делта- и парапланеризъм, ниско прелитащи самолети, иманярство, билкосъбиране (Heredia 1991).

Териториите, подходящи за брадати лешояди до голяма степен попадат в пределите на вече обявени НАТУРА 2000 защитени зони или защитени територии с по-висок защитен статут – Природни паркове – „Врачански Балкан“, „Българка“, „Сините камъни“ или Национални паркове – „Централен Балкан“, „Рила“, „Пирин“. Това от една страна ограничава в известна степен безпокойството, като въвежда ограничения за строителни и горско-стопански дейности, въведени с Плановете за управление на съответните територии, но от друга страна е съпроводено с развитие на конвенционален и екстремнен (алпинизъм, геокаш и др.) туризъм, оф-роуд, еко-пътеки, бърдуочинг и парапланеризъм.

Едновременно с това се наблюдава увеличен натиск за инвестиции в горските и високопланинските райони, свързани с развитието на инфраструктурни проекти, разширяването на съществуващи и изграждането на нови ски-курорти.

Сравнително нова заплаха, най-вече за района на Провадийско-рояжкото плато (скалните масиви на Мадара), Сините камъни, скалите над Сопот и билото на Централен Балкан е практикуването на делта- и парапланеризъм. Практикуването на този спорт прогони през последните години една от гнездящите в района на Провадийско-Рояжско плато двойки египетски лешояди (данни на БДЗП).

В един от приоритетните райони за възстановяване на вида между Котленска планина и Сините камъни се намира обширна територия (около 25 км.) - военният полигон „Ново село“. Забраненият достъп на външни лица създава значително спокойствие в района, който вероятно ще бъде важен хранителен периметър за вида. От друга страна, когато има военни стрелби и учения, районът е значително оживен и рисков. Все пак стрелбището се намира на достатъчно голямо разстояние от скалните масиви на Сините камъни и тези край Котел, за да създаде безпокойство за лешоядите. Все пак полетите на военни хеликоптери (регистрирани случаи в Котел през 2011, 2018 и 2023 г.) и то в близост до скалните масиви, представляват потенциална опасност за гнездящите и ношуващи птици (вкл. лешояди). Затова е редно военните да бъдат инструктирани кои места е препоръчително да бъдат избягвани в такива случаи.

През 2024 бяха провеждани тренировки с транспортни военни самолети излитащи от Сливен и отработващи упражнения над Юрушките скали край Котел. В определени моменти самолетите прелитаха на 150 м. от най-близките белоглави лешояди във въздуха. Това създава опасност както за директно унищожаване на редки видове птици, така и за катастрофи на екипажите и самолетите.

Чувствителност на вида: Средна

Териториален обхват на въздействието: Места за гнездене

Интензивност: Средна

Тенденция: Увеличаване

Обща значимост: Средна

5.2.6. Въздействие на социално икономически фактори от управляем характер

5.2.6.1. Намаляване на хранителната база

Тази заплаха се обуславя от няколко различни фактора – намаляване на пасищното животновъдство най-напред след средата на 50-те години на XX в., с интензифицирането на социалистическото стопанство, след това с абсолютния крах на животновъдството след 1990 г. От таблиците и графиките по-долу се вижда, че преди Втората световна война и в периода на социализма, общия брой на селскостопанските животни (говеда биволи, еднокопитни, овце, кози и свине) варира от 10 до 17 млн., за да спадне рязко след 1990 г. и да достигне най-ниските си нива през 2013 г. – малко над 3 млн.

Брой на селскостопанските животни по видове (в хил.бр.) и по години, за периода 1892-2024													
Вид добитък	1892	1900	1905	1920	1939	1948	1957	1982	1987	1999	2007	2013	2024
Говеда	1426	1596	1696	1877	1495	1783	1528	1807	1678	671	602	575	538
Биволи	342	431	477	418	327	303	243	44	26	10	9	10	20
Коне, магарета, катъри	434	611	674	579	822	771	718	481	487	370	270	250	н.д.
Овце	6868	7015	8131	8923	9027	9265	7596	10726	9563	2774	1526	1369	1020
Кози	1364	1405	1384	1332	550	719	714	490	441	1048	495	289	150
Свине	462	368	465	1090	742	1077	1467	3844	4050	1721	889	586	700
ОБЩО	10796	11426	12827	14219	12963	13918	12266	17392	16245	6594	3791	3079	2428
Птици	3427	4752	6408	7294	н.д.	11380	14117	40562	39735	15686	21796	13214	29716

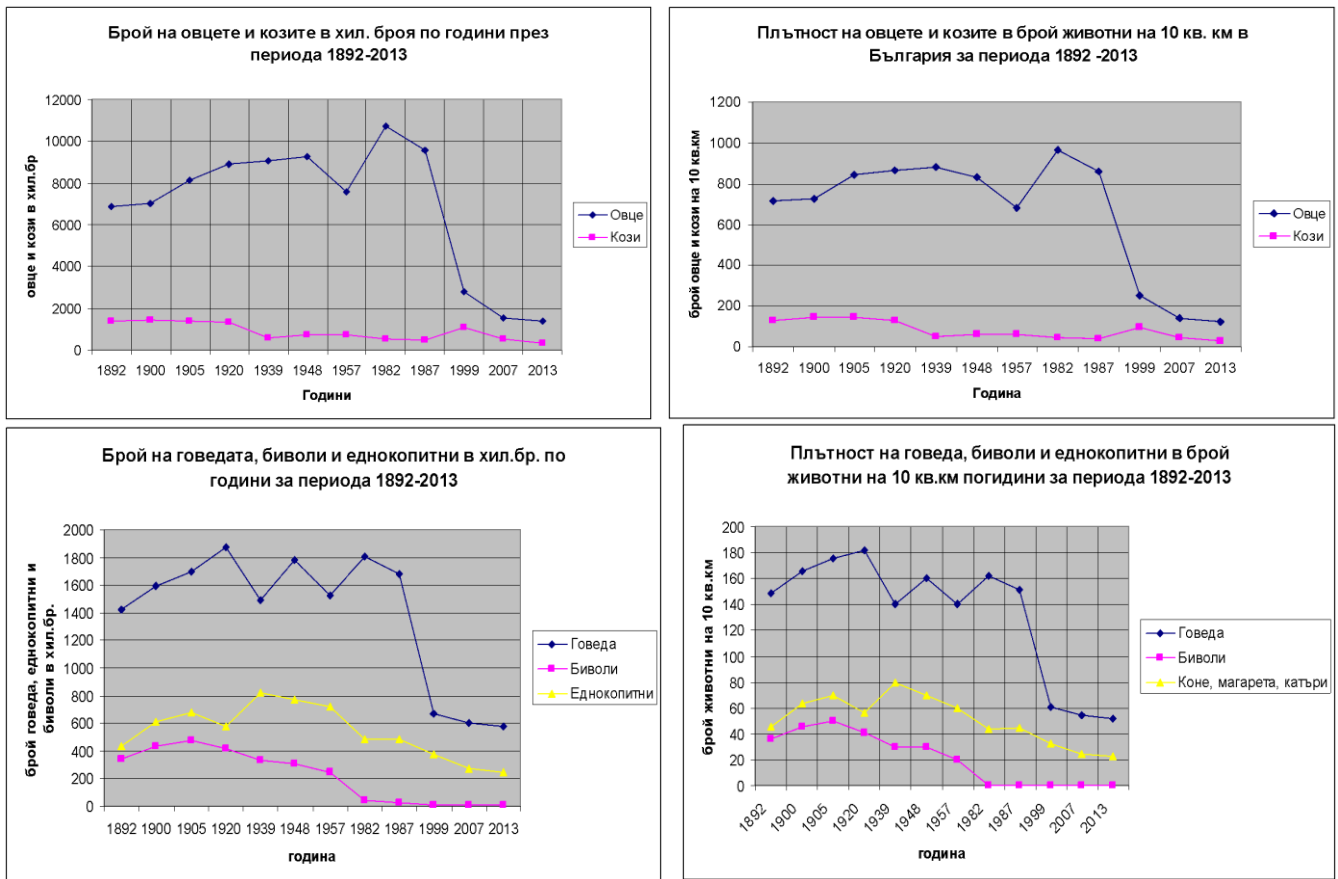
Таблица 2. Абсолютен брой (в хил.бр.) на селскостопански животни по видове и по години (1892-2013) (по Стоупов 2018, с допълнения).

Плътност на селскостопанските животни по видове в брой на 1000 хектара (10 км ²) по години за периода 1892-2013													
Вид добитък/ година	1892	1900	1905	1920	1939	1948	1957	1982	1987	1999	2007	2013	Испания 2011*
Говеда	148	166	176	182	140	160	140	162	151	61	54	52	117
Биволи	36	45	50	41	30	30	20	0,4	0,2	0,1	0,1	0,1	н.д.
Коне, магарета, катъри	45	63	70	56	80	70	60	43	44	33	24	23	н.д.
Овце	712	728	844	865	880	830	680	966	862	250	137	123	394
Кози	131	145	144	129	50	60	60	44	40	94	45	26	
Свине	47	38	49	106	70	100	130	346	365	155	80	53	508
ОБЩО	1120	1185	1331	1378	1260	1250	1110	1567	1464	594	342	277	1020
Птици	356	493	665	707	н.д.	1025	1272	3654	3579	1413	1964	1191	2752

Таблица 3. Плътност на селскостопанските животни по видове в България в брой на 1000 хектара (10 км²) към съответните години за периода 1892-2013 (по Стоупов 2018).

* Между плътността от 2013 и 2024 г. няма съществена разлика.

* В последната колона са посочени данни за Испания, защото при такава плътност на селскостопанските животни, общо за страната, броят на лешоядите там е както следва: белоглав лешояд >25000 двойки; черен лешояд >2000; египетски лешояд около 1500; брадат лешояд >90 двойки.

Фигура 4. Плътност на селскостопанските животни в България по видове в брой на 1000 ха (10 кв.км) за периода 1892-2013 (по Stoynov 2018).

*Между плътността от 2013 и 2024 г. няма съществена разлика.

През периода 1892-1987 в България плътността на селскостопанските животни (говеда, еднокопитни, овце, кози и свине) е приблизително между 1100 и 1400 бр. на 10 км², което е съизмеримо със съвременното състояние на животновъдството в Испания (Stoynov 2018). Това сравнение е важно, защото при такава средна плътност на селскостопанските животни в Испания има над 25000 дв. белоглави лешояди, над 2000 дв. черни лешояди, около 1500 дв. египетски и 90 дв. брадати лешояди (Botha et al. 2017). Но след 1990 г. средната плътност в България намалява, за да достигне 277 животни през 2013 г., и се запазва приблизително същата до 2024 г., като тук голям дял все още има също намиращото се в упадък интензивно свиневъдство.

Брадатият лешояд разчита до голяма степен на домашни животни за оцеляването си, конкретно кози и овце, и намаляването на традиционните животновъдни практики се отразява пряко върху оцеляването на вида (Heredia & Heredia 1997).

Тази зависимост е особено силно изразена през зимата, когато дивите животни са малко и разпръснати и засяга в голяма степен младите птици, които не познават добре районите и местата за концентриране на животни (Heredia & Heredia 1997).

В България намаляването на екстензивното животновъдство също изиграва своята роля за изчезването на брадатия лешояд, особено ефективно в комбинация с промени в трупосъбирателната дейност и използването на отровни примамки.

Редица събития, като: отнемането възможността за миграционно отглеждане на овцете (през зимата - в беломорска Тракия, а лятото - в планинските райони на Родопите и Стара планина), национализирането на частното земеделие и животновъдство през 50-те години на XX в., реституцията, приватизацията и безстопанствеността през 90-те години на века, са довели до почти пълното унищожение на животновъдството в България (виж графиките и таблиците за броя на селскостопанските животни по години от 1892 до 2013).

Все пак има райони, предимно в планините и предпланините, където животновъдството е основен поминък на местното население – Централен Балкан, Източна Стара планина, Източни Родопи, Струмската долина и заграждащите я планини между Симитли и Петрич, и в последните години се забелязва окупацията и ръст на броя на отглежданите животни. В тези райони отглеждането е екстензивно, пасищно и в много случаи отново с вертикални сезонни миграции на стадата.

С присъединяването на България към ЕС, страната ни получи шанс за сериозни инвестиции и

програми за развитие на животновъдството в планинските и селски райони. Тези инвестиции са насочени предимно към развитие на интензивно животновъдство, но все пак това е добър шанс за увеличаване на броя на селскостопанските животни в страната.

Чувствителност на вида: Висока

Териториален обхват на въздействието: Цялата страна

Интензивност: Висока

Тенденция: Увеличаване на интензивното животновъдство, за сметка на екстензивното

Обща значимост: Висока

5.2.6.2. Промени в трупосъбирателната дейност в селското стопанство

До около средата на 50-те години на XX в., трупове на умрелите животни са се изхвърляли на определени места извън населените места, наричани „конски гробища“. Голяма част от тях са били достъпни за лешоядите (и е възможно, някога да е било замислено да са достъпни за лешоядите, за да се използва този ефективен начин на обезвреждане, по аналогия на човешките погребения в Тибет).

Постепенно на територията на цялата страна са изградени екарисажни заводи и всички трупове на животни и кланични отпадаци са преработвани в тях. Съответно тази система е прекратила до голяма степен достъпа на лешоядите до основният им хранителен ресурс. След 90-те години на XX в. поради срива на животновъдството и особено с разпространението на болестта „луда крава“ (заради която се забранява използването на трупно брашно, произвеждано в екарисажите за храна на животни) системата е в упадък и към настоящия момент работят само два екарисажа във Варна и Шумен на територията на цялата страна. Същите към края на 2014 са пред фалит. Последното не е учудващо, след като кланичен отпадък и трупове на умрели животни трябва да бъдат превозвани включително от Петрич до Шумен (около 600 км) за обезвреждане.

Повишаването на хигиенните стандарти и въвеждането на специални изисквания и контрол върху складирането и унищожаването на умрелите диви животни, пряко влияе върху достъпа и наличието на хранителни ресурси, оттам и върху популациите на всички мършоядни птици (Camiña & Montelío 2006, Varov & Derhé 2011). Тази заплаха от потенциално критична значимост е частично решена с въвеждането на Наредба 1069/2009 и Регламент 142/2011, които предвиждат ползване на изключения по чл. 18 от Наредбата и чл. 14 от Регламента, с препратка към Приложение VI, Глава II, раздел II.

Въпреки това, в голяма степен този хранителен ресурс остава недостъпен, тъй като трупове на животните и кланичните отпадаци се изхвърлят неконтролируемо в дълбоки дерета, реки или изкопани ями.

С присъединяването на България към ЕС в българското законодателство (Закон за ветеринарномедицинската дейност) са транспонирани и изискванията на ЕС, които позволяват узаконяването на площадки за подхранване на мършоядни птици: Наредба 1069/2009 и Регламент 142/2011, които предвиждат ползване на изключения по чл. 18 от Наредбата и чл. 14 от Регламента, с препратка към Приложение VI, Глава II, раздел II от него.

Един от допустимите целеви видове, за чието опазване се предвижда изграждането на площадките, е именно брадатият лешояд.

Чувствителност на вида: Висока

Териториален обхват на въздействието: Цялата страна

Интензивност: Висока

Тенденция: Увеличаване

Обща значимост: Висока

5.2.7. Фрагментация на местообитанията

5.2.7.1. Ограничени дивечови запаси и плътност

Брадатият лешояд е пряко зависим от наличието на популации на диви животни. В Алпите например, специално проучване доказва, че наред с наличието на пасища и скали, разпространението/гъстотата на алпийския козиерог (*Capra ibex*) има ключово значение за качеството на местообитанията на брадатите лешояди (Hirzel et al. 2004).

В България още от края на XIX век плътността на едродивечовите запаси е ниска. Популациите на някои основни видове, като благороден елен (*Cervus elaphus*) и елен лопатар (*Dama dama*), са възстановени едва към средата на XX век и въпреки успехите на ловностопанската дейност до 1989 година, голяма част от едрия дивеч е унищожен през 90-те години.

Като цяло дивечът е равномерно разпределен на територията на страната и с малки изключения няма значение за изхранването на лешоядите днес, поради ниската плътност на популациите. Единственото

място, където ловностопанските дейности подпомагат опазването на лешоядите в България е ЛУ „Студен кладенец”, където на площ от 5000 ха се отглеждат над 1000 елена лопатари. Другите места с популации на диви копитни, подходящи за брадат лешояд са трите Национални парка „Рила”, „Пирин” и „Централен Балкан”, където освен подходящи местообитания все още се среща дивата коза (*Rupicapra rupicapra*). За съжаление броят на дивите кози към 2014 не е достатъчен за изхранване на брадати лешояди като се знае, че на територията на една двойка (около 300 км²) трябва да има минимум 800 диви кози или еквивалент (Ханс Фрей лич. съоб.). По последни официални данни в НП „Рила” общо има 600, в НП „Пирин”- 400 в НП „Централен Балкан”- 200 инд.

Тенденцията е за увеличаване на популацията на дивата коза, като през последните години видът се завръща и в някои от историческите си находища, като ПП „Българка” и някои места в Западни Родопи (Златанова и Попова 2022).

Според нарочно проучване от 2023 и 2024 г. за целите на възстановяването на брадатия лешояд, проведено от екип на ФДФФ, популацията на дивата коза в Рила (вкл. ПП „Рилски манастир” и НП „Рила”) бележи увеличение през последните години и съвременната оценка е, че популацията в Рила вероятно надхвърля общо 1500 инд., като в някои райони – Мальовица/Рилски манастир, Мальовица/Урдини езера и Бели Искър/Мусала, вече има плътност, която може да поддържа двойки брадати лешояди, така както поддържа двойки скални орли (*Aquila chrysaetos*).

Също евентуалното въвеждане на алпийски козирог (*Capra ibex*) в нашите високи планини би могло да подобри хранителната база за брадатия лешояд и донякъде да намали браконьерската преса върху дивата коза. За целта е необходимо да се изясни статута на този вид като автохтонен или алохтонен за страната, на базата на всички проведени и най-нови проучвания, и да се препоръчат или аргументирано отхвърлят дейности по неговото въвеждане, включително в Националните паркове. Налично е например проучване възможностите за аклиматизация на алпийския козирог в южните дялове на Рила (Грънчаров 2004). ДЛС „Кормисош“, Западни Родопи стартира повторно въвеждане на вида през 2024 г. (ЮЦДП Смолян, 2024).

Други автори, въз основа на данни за историческото му разпространение дискутират и предлагат аклиматизацията на безоаровият козирог (*Capra aegagrus*) в България (Ahmed at al. 2015).

Едрото дивечовъдство е отрасъл, в който страната ни има потенциал за развитие, особено след упадък на животновъдството и обезлюдяването на отдалечените селски райони. Вероятно в повторното въвеждане и увеличаването на едродивечовите запаси в природни и национални паркове и ловни стопанства има резерви за подобряване и достигане на минимума необходима хранителна база за възстановяването на устойчива популация на брадатия лешояд в България.

Чувствителност на вида: Висока

Териториален обхват на въздействието: Планински райони

Интензивност: Висока

Тенденция: Намаляване

Значимост: Висока

5.2.7.2. Разрушаване и свиване на местообитанията да хранене и гнездене.

Строителството на въздушни електропреносни линии, пътища, язовири, открит добив на инертни материали, вятърни и фотоволтаични паркове, ски курорти и зруги, с всичката придружаващ изграждането им инфраструктура, увеличаване на потока от пешеходни и екстремни (алпинисти, скални катерачи, пара и делта планеристи и др.) туристи, може да причини необратима загуба на местообитания.

Чувствителност на вида: Висока

Териториален обхват на въздействието: Планински райони

Интензивност: Висока

Тенденция: Растяща

Значимост: Висока

5.2.8. Случайни фактори

5.2.8.1. Отравяне (пестициди, използвани в земеделието, дератизация)

Признаци на отравяне (вероятно от родентициди) е имал уловеният в селскостопански площи през 1980 г. брадат лешояд до нос Калиакра (Нонев 1982).

В България използването на пестициди в селското стопанство е законно, препаратите са леснодостъпни и широко използвани. Контролът върху използването, дозировката и приложението на препаратите е трудно приложим. Почти няма последици за ползвателите, които не спазват указанията за употреба и съхранение. Няма данни за търсене на отговорност при нанесени щети на защитени видове, поради неправилно използване на пестициди в селското стопанство.

В периода от 50-те до началото на 90-те години на XX век в рамките на социалистическото стопанство в земеделието са се използвали големи количества пестициди, някои от които особено вредни за нецелеви видове.

След приватизацията на земеделската земя след средата на 90-те години за известно време употребата на пестициди беше намалена и много от обработваемите земи изоставени.

След 2007 г. при влизането на България в ЕС и прилагането на ОСП и свързаните с това земеделски субсидии, започва процес на повторно интензифициране на селското стопанство и употребата на пестициди се увеличи многократно. Европейското законодателство следи за прилагането на максимално безвредни пестициди (с минимално или ограничено във времето въздействие върху целеви видове) на територията на ЕС. Но в България има порочни практики на незаконен внос от трети страни на забранени за ползване в ЕС пестициди и прилагането им в земеделски площи.

Допълнителен риск носят процедурите по дератизация. В момента в България дератизацията се изпълнява от частни фирми, чиято дейност слабо се контролира и вредни въздействия върху защитени видове са трудно доказуеми. Това налага прилагането на превантивни мерки при провеждане на процедури по дератизация.

Химията на използваните средства за борба с вредителите - родентициди, фунгициди и т.н., предполагат кумулативен ефект, натрупване и изключително дългосрочно въздействие.

Брадатият лешояд е изключително уязвим на отравяне - специализирано проучване установява, че 12% от смъртните случаи на вида в Европа от 1986 г. до 2006 г. се дължат на вторично отравяне от (Margalida et al. 2008). Въпреки това, основната хранителна база на вида е средни копитни бозайници (овце/кози) (61%), птици (6%) и влечуги (1%) (Margalida et al. 2009), затова видът е по-малко уязвим от сходни видове като египетския лешояд, който се храни с дребни бозайници.

Чувствителност на вида: Висока

Териториален обхват на въздействието: Интензивни селскостопански райони на страната

Интензивност: Висока

Тенденция: Постоянна

Значимост: Висока

5.2.8.2. Химично замърсяване

Тази заплаха е идентифицирана в Европейския план за действие за брадат лешояд, предвид установените следи от различни пестициди, тежки метали и химични средства в изследвани яйца на брадати лешояди от Пиренеите и неизвестното влияние върху гнездовия успех (здравина на черупката, състояние на ембрионите) (Heredia & Heredia 1997).

В България влиянието на тази заплаха не е проучено, но и засега няма индикации, нарастващата популация на белоглавия лешояд да е повлияна от този фактор. Трябва да се има предвид, че тежките метали се натрупват най-вече в костите, а брадатият лешояд се храни предимно с кости и това е възможно да оказва негативно влияние върху вида.

Чувствителност на вида: Потенциално висока

Териториален обхват на въздействието: Индустириални райони

Интензивност: Неизвестна

Тенденция: Неизвестна

Значимост: Неизвестна, потенциално ниска

5.2.8.3. Отравяне с олово (отравяне при поглъщане на сачми от отстреляни животни)

В България няма данни за влиянието на тази заплаха върху брадатия лешояд. Отравянето с олово е възможна причина за смърт в райони на интензивен лов (Heredia & Heredia 1997) и по миграционните пътища. Оловото може да достигне до брадатите лешояди чрез консумация на плячка, застреляна от ловци (гривяци, дроздове, сърни, елени, диви свине и т.н.). Въпреки това в проучване в Арагон (Испания) върху хроничното излагане на олово за 16 птици (в т.ч. пухови малки, гнездови малки и възрастни птици) и проби от черен дроб и кости от 13 трупа на брадати лешояди разкрива, че нивата на олово са далеч по-ниски от тези, които са показателни за хронично отравяне на кръвта (Heredia & Heredia 1997). През 2016 година на годишната работна среща на групата за опазване на брадатия лешояд в Алпите (проведена през ноември в Митерзил, Австрия), беше представен доклад, посочващ, че малкия брой двойки в Австрия (2 дв.), в сравнение със съседните Италия и Швейцария, вероятно се дължи на оловно отравяне. В Австрия ловът е разрешен дори в Националния парк „Хохе Тауерн“, докато в националните паркове „Стелвио“ в Италия и „Швейцарския национален парк“ в Швейцария ловът е забранен и там гнездят 16 двойки брадати лешояди, при иначе сходни други условия.

Чувствителност на вида: Висока

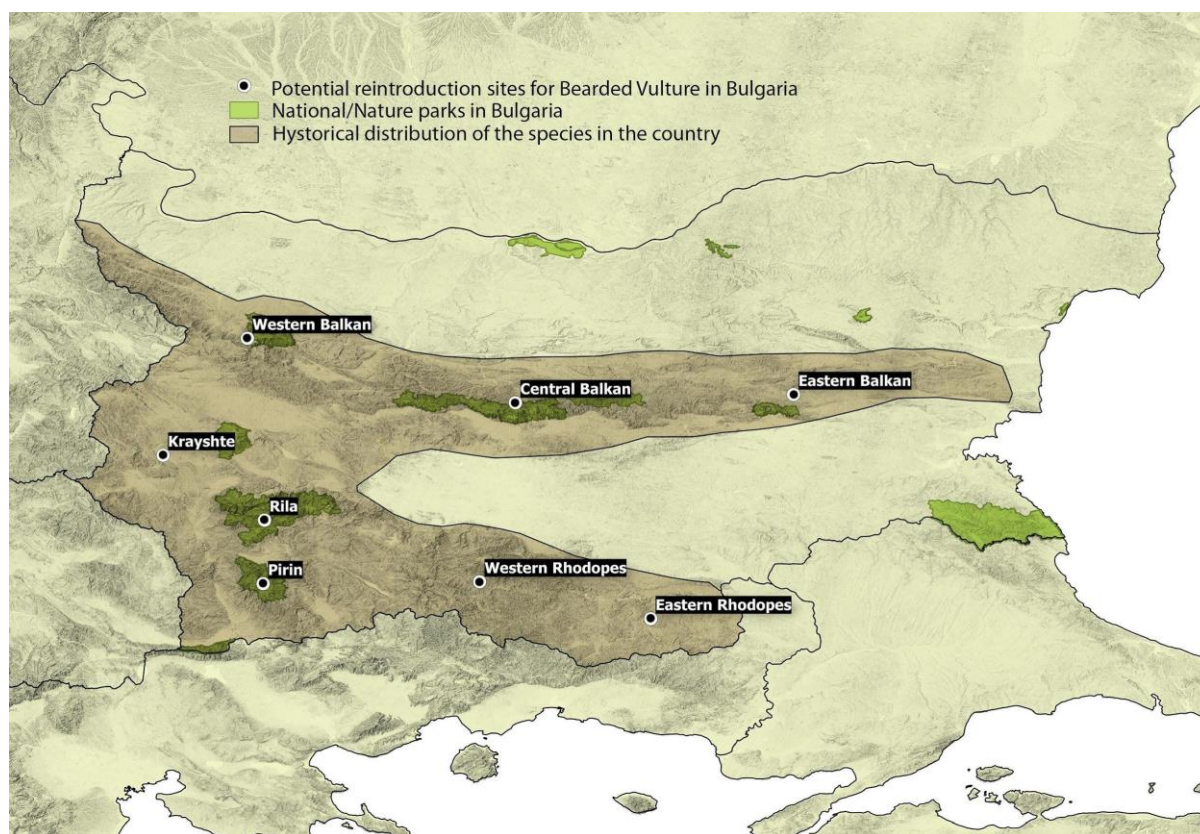
Териториален обхват на въздействието: Места за хранене, дивечовъдни стопанства,
Интензивност: Средна
Тенденция: Неизвестна
Значимост: Неизвестна, потенциално средна

6. ПРЕДПРИЕТИ МЕРКИ ЗА ОПАЗВАНЕ

6.1. Опазване на местообитания

Възстановяването на брадация лешояд не може да бъде планирано или изпълнено в част или един определен район на страната, поради малката площ, териториалното поведение на вида и необходимостта от създаване на гнездова групировка от минимум 6-9 двойки (нефрагментирана). Цялата територия на страната трябва да бъде разглеждана, като обект на настоящия План, като се посочат райони, в които може най-скоро да бъдат постигнати условия за гнездене на брадаци лешояди и те да бъдат доведени до максимално добро състояние до 2034 г. Междувременно дейности по подобряване и на другите потенциално подходящи райони трябва да бъдат изпълнявани и да продължават и в бъдеще дори и след срока на този план.

Планът за действие за брадация лешояд разглежда вида и необходимите мерки за неговото възстановяване и опазване на територията на цялата страна, като на базата на предпроектни проучвания са определени всички потенциално подходящи райони (използвани са следните единици – Защитени територии и Защитени зони). От тях са определени тези, в които освобождаване на птици може да започне незабавно, или след минимални подготвителни действия (те са отбелязани със звездичка *), както следва:

Фигура 5. Райони участвали в оценката за възможността за повторно въвеждане на брадация лешояд (по Parvanov et al. 2018).

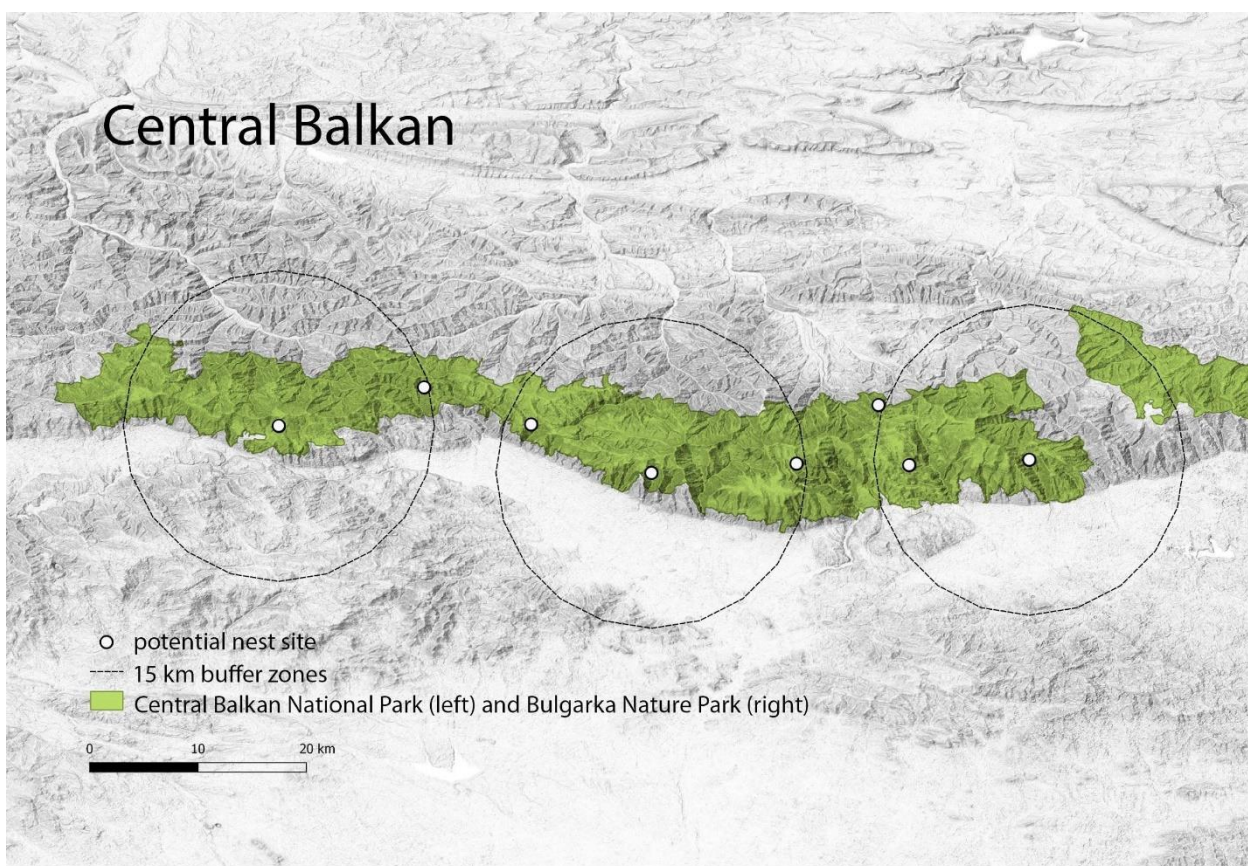
6.1.1. Стара планина

* НП „Централен Балкан“

Национален парк „Централен Балкан“ е обявен като „народен“ на 31.10.1991 г. с обща площ 73 261,8 ха. Съгласно Заповед № РД – 396 от 15.10.1999 г. на Министъра на околната среда и водите е прекатегоризиран в Национален парк с обща площ 71 669,5 ха., от тях резерватна площ – 20 019,6 ха (9 резервата). Съгласно Заповед № РД-559 от 05.09.2008 за обявяване на Защитена зона „Централен Балкан“

по Директива за птиците (BG 0000494), площта на зоната включително Парка възлиза на 72021.07 хектара.

Институционалният капацитет на ДНП „Централен Балкан” и активно работещите НПО, провеждащото се от 2010 година локално повторно въвеждане на белоглав лешояд и подходящите физикогеографски условия, правят района един от най-добрите райони за повторно въвеждане на брататия лешояд в България, която може да започне незабавно (Parvanov et al. 2018). Известен проблем представлява липсата на площадка за подхранване на по-стръмен (подходящ за брататия лешояд) терен, за което действащата площадка поддържана от Зелени Балкани до с. Манолово, Община Павел Баня, не е подходяща. Неизвестно е положението с пашата на селскостопански животни в безлесната зона на Парка, която предстои да бъде посочено в новия план за управление на Парка. Досега се знае, че в безлесната зона, в частта от нея, която е разрешена за паша (около 16 000 ха) пашуват около 20 000 животни - овце, крави и коне. Тази плътност е условно достатъчна за изхранване на 10 двойки братати лешояди. В последните години, обаче, ДНП „Централен Балкан” и туристи не одобряват ползването на Парка за паша на селскостопански животни, и следва да се предприемат действия за увеличаване на дивите копитни, за да не се стигне до компрометиране на хранителната база за брататия лешояд. При всички положения, изграждане и поддържане на поне две площадки за подхранване в по-високите части в най-източната и най-западната части на Парка, или подсилване на популациите на благородния елен и дивата коза ще подобрят условията за брататия лешояд. Също при освобождаване на братати лешояди в района ще е необходимо да се провежда специално подхранване за вида с не големи количества крайници от овце и кози на труднодостъпни места.

Фигура 6. Потенциално разпределение на гнездовите двойки (бели кръгчета) и буфери от 15 км за търсене на храна (кръгове с пунктирна черна линия) на брататия лешояд в НП „Централен Балкан” (по Parvanov et al. 2018).

33 „Централен Балкан – буфер” – BG 0002128 и 33 „Васильовска планина”- BG0002109

Двете зони са с площ съответно 71 984 и 45 472 ха и с малки изключения ограждат НП „Централен Балкан”. Тук са някои от потенциално важните за повторното въвеждане на брататия лешояд скални стени – тези във Васильовска планина и Енинското ждрело. Като цяло, водещите дейности за вида трябва да се случват във НП „Централен Балкан”, а тук да се очаква разселване и да се подготвят подходящите места за заемане на територия от вида, чрез поддържане на площадка за подхранване и/или разселване на чифтокопитен дивеч.

Около гр. Тетевен е подходящо да се направи и локално повторно въвеждане на белоглав лешояд,

като подготвителна дейност за брадатия лешояд. В Зоната биха могли да се обособят 3-4 територии на брадати лешояди, в зависимост от разпределението на двойките скални орли. По-важната роля на зоната е като буфер на НП „Централен Балкан“ за брадатия лешояд, където е възможно да се „разтеглят“ териториите, на някои от двойките в покрайнините на Парка.

*** ПП „Врачански Балкан“**

Природен парк “Врачански Балкан”, е разположен в Северозападна България обхваща по-голяма част от Врачанска планина и масива на Лакатнишките скали. Най-високата точка на планината е връх Бегличка могила с надморска височина 1482 м, разположен в едноименния дял, а най-ниската точка на планината 237 м. Природен парк „Врачански Балкан“ е включен в две защитени зони от мрежата НАТУРА 2000:

- Специална защитена зона BG0002053 с площ 30 879.80 ха по Директива 2009/147/ЕО;
- Защитена зона BG 0000166 с площ от 38 494.47 ха. по Директива 92/43/ЕИО.

Дирекцията на природен парк (ДПП) „Врачански Балкан“ е специализирано териториално поделение на Изпълнителна Агенция по Горите. За изпълнение на функциите си Дирекцията на Природен парк “Врачански Балкан” разполага с щат от 12 човека.

На територията на ПП „Врачански Балкан“ освобождаване на брадати лешояди може да започне незабавно (Parvanov et al. 2018). Тук са най-представителните в България карстови скални масиви, представляващи идеален гнездови субстрат за брадатия лешояд. Надморската височина на района е оптимална за вида. В резултат на дългогодишни дейности на Дружеството за защита на хищните птици (ДЗХП), включени в проект „Завръщане на лешоядите в България“ (LIFE08NAT/BG/278) след 2010 г., в района има действаща площадка за подхранване на лешояди и успешно възстановена и увеличаваща се колония белоглави лешояди. В бъдеще ще е необходимо изграждане и поддържане на още една площадка за подхранване в южната част на Парка. Специално подхранване на брадатите лешояди с неголеми количества (10-20 кг/месечно, през зимата и 10-20 кг/седмично, през лятото) крайници от овце и кози в труднодостъпни райони ще увеличи шанса за оцеляване на младите индивиди.

Стимулиране на пасищното животновъдство и повторното въвеждане на някои видове едър дивеч – дива коза, елен лопатар (ако бъде приет за автохтонен за България на база на най-съвременни проучвания), благороден елен ще са от полза за брадатия лешояд и пасищните местообитания. В ПП „Врачански Балкан“ могат да гнездят 4-5 двойки брадати лешояди. Това прави разглеждането на територията като самостоятелен район недостатъчно, тъй като за да бъде устойчива, гнездовата групировка трябва да е съставена от 6-9 двойки. Следва да се има предвид, че граничещите с Парка ЗЗ „Западен Балкан“ и ЗЗ „Понор“ също са подходящи за гнездене на брадат лешояд и трите зони заедно осигуряват минималната територия с потенциал за гнездене на над 9 двойки от вида. Не на последно място районът е логично свързан с Централен Балкан и недалеч от Рила.

ЗЗ „Западен Балкан“ – BG 0002002

Площта на зоната е 146 831 ха. Въпреки, че е близо до територията на ПП „Врачански Балкан“ и има сходни физикогеографски характеристики, в района на ЗЗ „Западен Балкан“ не е работено целенасочено за подобряване условията за лешоядите и в настоящия момент няма условия за пускане на брадати лешояди. Ако обаче в района се изгради и поддържа площадка за подхранване на лешояди и се изпълнят образователни дейности и такива по запознаване на обществеността с опазването на лешоядите, би могло да се приеме, че след пускане на брадати лешояди в ПП „Врачански Балкан“, тази зона може да удовлетвори условието за повторно въвеждане на вида в район подходящ за минимум 6-9 двойки. Гнездова групировка от 6 до 9 двойки е възможна на територията на ПП „Врачански балкан“, ЗЗ „Западен Балкан“ и ЗЗ „Понор“. Тук ще е добре да се търси и изгради сътрудничество с природозащитни организации в Сърбия (Завод за защита на природата, ПП „Стара планина“ в Сърбия и др.), с които да се разработят трансгранични проекти включващи дейностите по подготовка на района и бъдещо повторно въвеждане на брадатия лешояд.

ЗЗ „Понор“ - BG 0002005

Площта на зоната е 31 376 ха. Подобно на описанието за ЗЗ „Западен Балкан“ в предходната точка.

***ПП „Сините камъни“**

Защитена зона по Директивата за птиците е „Сините камъни – Гребенец“ - BG 00002058 с площ 15 844 ха.

На изток и север, районът граничи с Котленска планина, а на запад - с Твърдишка планина. На юг склоновете се спускат стръмно към Горнотракийската низина. Територията се характеризира с няколко

върха, насечени с дълбоки долини: връх Българка – 1181 м; Стидовска планина – 1011 м.; Гребенец - 1034м. В подножието на връх Българка, в местността Карандила са разположени най-големите скални масиви на Източна Стара планина. Високите части на върховете са покрити с букови гори и изкуствено залесени борове. В по-ниските части има обширни открити площи.

На територията на Парка, след 2010 г. Зелени Балкани проведеха успешно локално повторно въвеждане на белоглав лешояд, а след 2018 и на черен лешояд по проект LIFE14NAT/BG/649, чиито числености се увеличават трайно. В района има изградена и поддържана площадка за подхранване на лешояди. През периода 2025-2030 предстои локално повторно въвеждане на дива коза.

Територията е подходяща за 1 двойка брадати лешояди, като на територията на Парка е препоръчително разселване на чифтокопитни диви животни – дива коза (Вълчев и кол. 2007), елен лопатар и др. Работи се по увеличаване на броя на пасищните селскостопански животни, лалугера (*Spermophilus citellus*) и сухоземните костенурки. Освобождение на брадати лешояди може да се предвиди като максимално контролирано място за освобождение и разселване на успешно освободените и адаптирани индивиди в посока към ЗЗ „Котленска планина“, НП

„Централен Балкан“, а вероятно и ЗЗ „Източни Родопи“.

ЗЗ „Котленска планина” – BG 0002029

На запад и юг, Котленска планина граничи с Твърдишка планина и Сливенска планина. Най-високият връх в района е Разбойна – 1128 м. Има няколко сравнително неголеми скални масива. Най-големият и подходящ за лешояди е масивът „Злостен“. Подходящи са и „Урушките скали“ и „Терзиеви порти“. Площта на зоната е 99 299 ха. Подходяща е за 1-2 двойки брадати лешояди, в зависимост от разпределението на двойките скалните орли.

На територията на Зоната, след 2010 г., ФДФФ проведе успешно локално повторно въвеждане на белоглав лешояд, чиято численост се увеличава трайно – над 10 двойки и 5-6 малки отглеждани годишно. През 2018-2022 е извършено локално повторно въвеждане на черния лешояд по проект LIFE14NAT/BG/649. Има изградена и поддържана площадка за подхранване на лешояди. Работи се по възстановяване на пасищното животновъдство и лалугера, но и на дивите чифтокопитни с въвеждане на елен лопатар, на което се разчита да се подобрят условията за лешоядите в района.

Голяма част от пасищата в планина не се използват за паша, поради липса на водоизточници (водопой). Кооперативно или чрез инициатива на Община Котел може да се осигури вода водопой на добитъка на пасищата в местността „Сухи дял“, което ще окаже благоприятно влияние на тревните местообитания и ще има повече достъпна храна за лешоядите (по-големи стада и брой животни= очакван по-голям отпад). Освобождение на брадати лешояди може да се предвиди като разтегляне на територията на вида от НП „Централен Балкан“ на изток.

ЗЗ „Ришки проход” – BG 0000149

В прохода се намират няколко стръмни скални масиви на около 700 м.н.в. Това са най-подходящите масиви за брадат лешояд в Източна Стара планина. На река Камчия е изграден голям язовир. Северните и южни склонове на планината са стръмни и непристъпни, в голяма степен облесени с широколистни гори. По билото има обширни открити площи (пасища). Изграждане и поддържане на площадка за подхранване на лешояди и разселване на елени биха подобрили значително местообитанието за брадат лешояд.

Тук може да се очаква заемана на една територия на брадат лешояд, при благоприятно разпределение на двойките скални орли.

ЗЗ „Провадийско-Роякско плато” – BG 0002038

Това е плато с обща площ 121 830 хектара, граничещо със северните склонове на Източна Стара планина. Двата района са разделени от долината на река Голяма Камчия. В долината са разположени дълги (километрови) скални венци с варовиков произход. Те, заедно с венците, разположени по ръба на платото, са изключително порьозни с многобройни скални ниши. Тези скали представляват най-подходящите гнездови места за белоглави лешояди в Източна Стара планина. Поради ниската си средна надморска височина (около 300 м), те не са най-приоритетното място за брадатия лешояд. Най-високият връх в района е връх Свраките - 389м.

В този район и граничните му, не е възможно гнездене на повече от 1-2 двойки и то при благоприятно разпределение на териториите на двойките скални орли. Изграждане и поддържане на площадка за подхранване на лешояди и дейности по разселване на чифтокопитен дивеч – елен лопатар и благороден елен ще подобрят условията за брадатия лешояд. Локално повторно въвеждане на белоглавия лешояд в района в синхрон с подобна дейност в ЗЗ „Камчийска планина“ ще увеличи многократно шансовете за заемане на територии от брадати лешояди в бъдеще, когато започне разселването на вида в

страната.

33 „Камчийска планина” – BG 0002044

Потенциалните гнездови скали се намират в района между селата Снежа и Билка. В този район и граничните му, не е възможно гнездене на повече от 1 двойка и то при благоприятно разпределение на териториите на двойките скални орли. Изграждане и поддържане на площадка за подхранване на лешояди и дейности по разселване на чифтокопитен дивеч – елен лопатар и благороден елен ще подобрят условията за брататия лешояд. Локално повторно въвеждане на белоглавия лешояд в района в синхрон с подобна дейност в 33 „Провадийско–Роякско плато” ще увеличи многократно шансовете за заемане на територии от братати лешояди в бъдеще, когато започне пускането на вида в страната. Връщането на белоглавия лешояд ще е от полза и за последните двойки египетски лешояди в района.

Като цяло в Източна Стара планина и Предбалкан е почти невъзможно да се оформи гнездова групировка от повече от 4-5 двойки братати лешояди, и то при най-благоприятно разпределение на териториите на вида, както и на тези на двойките на скалния орел. Ето защо подрайоните в Източна Стара планина би трябвало да се разглеждат, като допълнение и разширяване на този около НП „Централен Балкан”.

6.1.2. Рило-Родопски масив

*** НП „Рила” и ПП „Рилски манастир”**

В НП „Рила” (най-големият Национален парк в България) и ПП „Рилски манастир” се намират много подходящи места, по историческите и класически описания на местообитанията на брататия лешояд от последните десетилетия в Европа. Алпийските терени, скални масиви, трогови долини и пасища над горната границата на гората, представляват добра предпоставка за локално повторно въвеждане на вида.

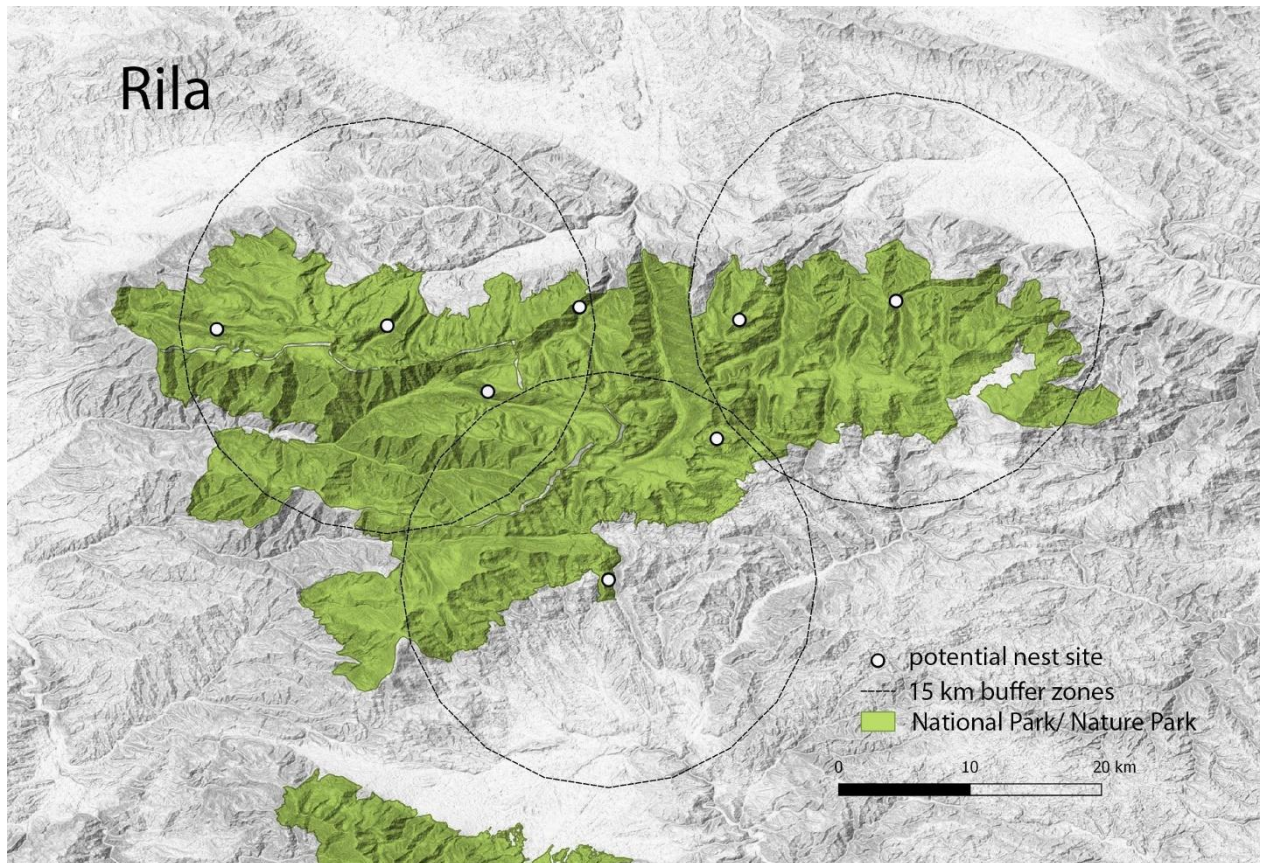
Тук е втората най-голяма популация на дива коза в България - около 255 бр. (Вълчев и кол. 2007), вероятно над 350 бр. заедно с ПП „Рилски манастир”, но тя е недостатъчна за изхранването дори на една двойка от вида (необходими са мин 800 бр). Последната оценка по данни на ИАОС (2021) е за 408 диви кози за цяла Рила. Данни на екипа разработил настоящия План от последните години, обаче, посочват, че дивата коза се увеличава, и че вероятно в Рила вече има 1000-1500 индивида. Наблюдаваното присъствие и плътност на вида в районите Мальовица/Рилски манастир и Бели Искър/Мусала изглежда, че вече може да осигури напълно естественото изхранване на двойки братати лешояди. Още повече, че при проучванията бяха установени и двойки скални орли, които обитават алпийската част на планината, а това е много добър индикатор за местообитанието в полза и на брататия лешояд.

В НП „Рила” и ПП „Рилски манастир” има условия за гнездене на около 5 двойки братати лешояди, на които ще са необходими около 4000 диви кози и то разпределени в съответните гнездови територии и ако видът разчита изцяло на техния отпад за изхранването си. Ето защо изграждане на поне две площадки една в НП „Рила” и една в ПП „Рилски манастир” ще са необходими. В същото време дейности по увеличаване на запаса на дивата коза би подобрило значително условията за брататия лешояд. Специално подхранване с крайници от овце и кози, както и наличието на хищници (вълк и мечка), които осигуряват редовно останки от плячка, вероятно ще подсилят достатъчно храна за птиците.

Дирекциите на двата Парка получават и биха могли да получат помощ от редица НПО. Районът може и да не може да поддържа устойчива гнездова групировка от братати лешояди (6-9 двойки), но в комбинация с близки НП „Пирин” и 33 „Кресна” и прилежащи територии на 33 „Родопи- Западни”, е възможно оформянето на общо над 9 двойки.

През лятото на 2023 и 2024 над 50 белоглави лешояда и 4-5 черни лешояда пребиваваха в алпийската част на Североизточна Рила и се изхранваха с трупове на умрели селскостопански животни и диви кози.

Описаните условия определят, че в района може незабавно да започне освобождаването на братати лешояди.

Фигура 7. Потенциално разпределение на гнездовите двойки (бели кръгчета) и буфери от 15 км за търсене на храна (кръгове с пунктирна черна линия) на брадатия лешояд в Рила (по Parvanov et al. 2018).

НП „Пирин“ и ЗЗ „Кресна“

В НП „Пирин“ има подходящи местообитания, по описанията за класически местообитания на брадатия лешояд от последните десетилетия в Европа. Алпийските терени, скални масиви, трогови долини и пасища над горната границата на гората представляват добра предпоставка за повторно въвеждане на брадатия лешояд. Тук е втората най-голяма популация на дива коза в България - около 200-300 бр. (Вълчев и кол. 2007), но тя е недостатъчна за изхранването дори на една двойка от вида (необходими са мин 800 бр). Освен това в НП „Пирин“ има условия за гнездене на около 3 двойки брадати лешояди, на които ще са необходими около 2400 диви кози и то разпределени в съответните гнездови територии, ако видът разчита само на този ресурс. Ето защо ще е необходимо изграждане на поне една площадка за подхранване на лешояди в Парка. В същото време дейности по увеличаване на запаса на дивата коза би подобрило значително условията за брадатия лешояд.

Дирекцията на Парка получава и би могла да получи помощ от редица НПО. В Кресненския пролом (ЗЗ „Кресна“) ФДФФ в периода 2012-2016 изпълни проект „Живот за Кресненския пролом“ LIFE11 NAT/BG/363, с който беше възстановен белоглавият лешояд като гнездящ в района. От 2010 ФДФФ поддържа площадка за подхранване и провежда повторно въвеждане на белоглави лешояди. Колонията на вида беше достигнала над 10 двойки и над 60 птици, когато през март 2017 над 30 белоглави лешояди бяха отровени при противозаконно залагане на отрова срещу вълци в трупа на умряла крава. Този инцидент доведе до отпадане на района като място за освобождаване на черни лешояди, както беше планирано в проект „Светло бъдеще за черния лешояд“ LIFE14NAT/BG/649. По същата причина районът в момента не е подходящ и за повторно въвеждане на брадат лешояд. Трябва да се продължи работата срещу използването на отрови и да се следи положението с белоглавия лешояд, който се оказва добър индикатор за проблема.

В началото на 2024 година в Кресненския пролом има 10 гнездящи двойки белоглави лешояди, като ФДФФ успя да консолидира и възстанови група от около 20 птици, и може да се каже, че колонията оцеля и се увеличава. През пролетта на 2024 по проект LIFE22-NAT-BG-BEARDED VULTURE LIFE-101113869 започна и освобождаването на черни лешояди, като понастоящем 4 индивида пребивават трайно в района.

Годишно над 100 белоглави лешояди ползват площадката за подхранване и пребивават в района. Новосформираната колония пребивава в НП „Пирин“ през горещите месеци на годината. В района на Кресненския пролом е възможно да гнезди една двойка брадати лешояди. Заедно с Пирин биха могли да са общо 4, а в комбинация с НП „Рила“ и ПП „Рилски манастир“ над 9 двойки – т.е. възможно е района да

участва в оформянето на устойчива гнездова групировка, особено ако използването на отровни примамки бъде поставено под контрол.

Има добри институционални предпоставки, държавна структура ДНП „Пирин“, както и активни природозащитни организации (ФДФФ, Балкани, Семпервива и др.). В последните години сезонното пашуване на добитък в алпийската зона на Парка доста се увеличи. Ако протестите на природолюбители и туристи за намаляване на пашата в Парка бъдат чути, от администрацията или държавната власт, това ще доведе до намаляване на домашните животни в парка, но ще увеличи ресурса за паша на дивите животни.

ЗЗ „Родопи – Западни”

Районът е в непосредствена близост до ЗЗ „Родопи-Средни” и НП „Пирин” и НП „Рила”, където условията за повторно въвеждане на брадат лешояд, са добри. В района е изградена и поддържана от СЛРБ площадка за подхранване и да се проведат образователни дейности и запознаване на целевите групи (ловци, животновъди, ветеринари, горски служители и др.) с програмата за възстановяване на брадатия лешояд. При изпълнение на споменатите дейности, ще може да се разчита на подходящи местообитания и добри условия за 4-5 двойки брадати лешояди, които в допълнение на тези от ЗЗ „Родопи – Средни” и тези от НП „Пирин” и НП „Рила” ще формират обща устойчива и самоподдържаща се гнездова групировка (над 9 двойки). Този район се явява свързващо звено между западната и източната част на Рило-родопския масив.

Подходящи места за гнездене на брадат лешояд има в районите на Триград и Ягодина, Девин, Киричим и Пещера. Трябва да се работи за подобряване на хранителната база – площадки за подхранване и увеличаване на запаса на едрите чифтокопитни. Тук към момента се намира най-голямата суб-популация на дивата коза у нас – 631 инд. (Вълчев и кол. 2007). В района активно работят няколко неправителствени организации.

ЗЗ „Родопи-Средни”

Районът е в непосредствена близост до ЗЗ „Родопи-Източни”, където условията за повторно въвеждане на брадат лешояд, са едни от най-добрите в страната (виж. следващата точка). Тук трябва да се изгради и поддържа площадка за подхранване и да се проведат образователни дейности и запознаване на целевите групи (ловци, животновъди, ветеринари, горски служители и др.) с програмата за възстановяване на брадатия лешояд. При изпълнение на споменатите дейности, ще може да се разчита на подходящи местообитания и добри условия за 4-5 двойки брадати лешояди, които в допълнение на тези от ЗЗ „Родопи – Източни” и донякъде с района на Национален парк „Гората Дадя” в Гърция да формират обща устойчива и самоподдържаща се гнездова групировка (над 9 двойки).

В района се намира едно от най-големите ловни стопанства в страната със сравнително гъста популация на копитен дивеч. Има и постоянно нарастваща популация на дивата коза. Предвид големия хранителен периметър на вида се предполага, че гнездова популация от тук ще търси храна в намиращите се наблизо Източни Родопи.

Подходящи места за гнездене на брадат лешояд има в районите на селата Хвойна, Добростан и Бачково, гр. Лъки и в района на яз. Боровица. В исторически план се споменава гнезденето на вида в резерват „Червената стена“. В района активно работят няколко неправителствени организации.

*** ЗЗ „Родопи – Източни”**

На територията на ЗЗ „Родопи-Източни” освобождаване на брадати лешояди може да започне незабавно. Тук са най-подходящите в България условия за лешояди – големи скални масиви, представляващи идеален гнездови субстрат за брадатия лешояд и много добра хранителна база – добитък и дивеч. Надморската височина на района е по-ниска от традиционно описваната в последните десетилетия за вида. Но тук има данни за гнездящи двойки брадати лешояди в гръцката част на планината, подкрепени и от данни от Македония за успешно гнездо разположено на височина 450 м.н.в. при същата географска ширина. В района има активно действащи НПО (БДЗП, Зелени Балкани, Приятели на Родопските крави, СЛРБ и др.). Има 4 действащи площадки за подхранване на лешояди, и най-големите и увеличаващи се автохтонни колонии на белоглавия лешояд (около 90 дв. по данни на БДЗП 2018) в тази част на Балканския полуостров. Тук се намира и най-голямата популация на елен лопатар в страната – около 1000 броя в ЛС „Студен кладенец“. В гръцката част на Източни Родопи се намира Национален парк „Гората Дадя”, който е обявен за опазване на единствената на Балканите колония на черен лешояд (около 25 двойки). В района се провежда дългогодишна и системна работа по опазване на биологичното разнообразие с фокус към лешоядите още от края на 1980-те години. В района могат да гнездят 5-6 двойки брадати лешояди. Това прави разглеждането на територията като самостоятелен район условно-възможно,

тъй като гнездовата групировка за да е устойчива трябва да е съставена от 6-9 двойки. Но възможността за трансгранични дейности с Национален парк „Гората Дадя”, където има потенциал за още 2-3 двойки и при подобряване на условията в ЗЗ „Родопи-Средни” може да се приеме, че може да се получи обща гнездова групировка по-голяма от 9 двойки.

Като рисков факт се приема близостта с Гърция, където проблемът с противозаконното използване на отрови срещу хищници е много по-значим. В същото време в Гърция има много атрактивни места за брадатия лешояд и вероятно ще действат като екологичен капан за вида. Трябва да се работи и по обезопасяването на въздушните електропроводи, които са много по-значим проблем за брадатия лешояд, който е бърз летец, отколкото за другите видове европейски лешояди, които благоденстват в Източните Родопи. Не на последно място в района трябва да се работи към спиране или значително ограничаване на оловни ловни амуниции, още по-значим проблем за брадатия лешояд, отколкото за другите видове лешояди.

Подходящи места за гнездене на брадат лешояд има по долините на реките Арда и Крумовица.

6.1.3. Краище

Районът „Краище” е подходящ като свързващо звено между район „Стара планина” и район „Рило-родопски масив”. Изграждане на площадки за подхранване и дейности по увеличаване на дивите чифтокопитни (като възстановяването на дивата коза на Витоша) ще допринесат за подобряване на условията за лешоядите в района. Локално повторно въвеждане на белоглавия лешояд в ЗЗ „Земенски пролом” и ЗЗ „Конявска планина” ще повишат многократно шансовете на района за заселване на брадати лешояди при старт на повторното въвеждане в страната. Проблем представлява фрагментираността на района и невъзможността за единни дейности на цялата територия. При благоприятно стечение на обстоятелствата и наличие на желаещи институции и НПО да действат синхронно в различните зони, би могло да се очаква, заемане на 2-4 територии от брадати лешояди, при положение, че „Стара планина” и „Рило-родопския масив” са вече заселени, или птици от тези райони се появят в „Краище”.

- ПП „Витоша”
- ЗЗ „Земенски пролом”
- ЗЗ „Кървав камък”
- ЗЗ „Руй”
- ЗЗ „Конявска планина”
- ЗЗ „Осогово”

Препоръчва се към момента на стартиране на преки дейности по повторното въвеждане, по-специално преди освобождаването на птиците, да се направи актуална към момента оценка на конкретните условия в избраните райони, особено в частта:

- Хранителна база;
- Заплахи;
- Институционален капацитет.

И да се даде приоритет на мястото, което има най-голям потенциал за създаване на трайна гнездова групировка от минимум 9 двойки брадати лешояди.

6.2. Преки природозащитни мерки, изследователски мерки и мониторинг

През 1970-те години се заговаря за допълнителни, целеви усилия за възстановяването на вида. Още тогава се предлагат варианти за внасяне на птици от СССР, Монголия, Афганистан, отглеждане и размножаване във волиерни условия, което да се разработи от БАН, да се финансира от МС и да се изпълни от различни тогава съществуващи структури – БЛРС, БТС, Централна станция на младите агробиолози, Българско природоизпитателно дружество и т.н. (Мичев 1983). Предлагат се конкретни мерки за възстановяване на брадатия лешояд, включително волиерно отглеждане и изграждане на площадки за подхранване (Боев, 1985).

Следват редица природозащитни проекти и инициативи, които целят подобряване на условията, премахване на заплахите и подготвяне на условията за стартиране на програма за повторно въвеждане на брадати лешояди:

- 1984 г. – започнато е изкуствено подхранване на лешоядните птици в Източните Родопи, на основата на което е създадена и първата площадка за подхранване в страната (НБОИ-БДЗП);
- 1989 г. – проведена е експедиция до Кавказ за проучване на възможностите за набавяне на птици за възвръщане вида в България (НБОИ-БДЗП);
- 1999 г. – БДЗП и ФДФФ започват работа по програма ВУЛТУРА;
- 2000 г. – Екип на ФДФФ по проект финансиран от Клуба на приятелите на Виенския Зоопарк, проведе издирване на последните брадати лешояди в България и най-близките територии в съседни страни. Установено е наличието на 1-2 птици на около 90 км по права линия от Пирин в Република Македония. Това

даде известен стимул за работа за връщане на вида в България.

- 2002 г. – група от експерти (от ФЗД, Фондация за брататия лешояд, Фондация за черния лешояд) посещава България в рамките на мисия за откриване на факти за изготвяне на Балканския план за опазване на лешоядите. Заключениета на експертите е да се подготви Национална стратегия и план за действие, както и предпроектни проучвания за повторно въвеждане на вида в страната;

- 2003 – 2005 г. – в рамките на Балканския план за опазване на лешоядите Зелени Балкани изпълнява 3 етапа на проект “Брататият лешояд - Да върнем символа на българската природозащита”, с основен акцент върху проучване на подходящи места за повторно въвеждане на вида и изготвяне на предпроектно проучване.

- 2005 г. – Стартират проекти „Развитие на програма за дейности срещу отровите и ангажиране на държавните институции при решаването на проблема с използването на отровни примамки в природата” (ФДФФ София) и „Антидот кампания и създаване на предпоставки за възстановяване на лешоядите в Югозападна България като мост между популациите в Родопите и Македония” (ФДФФ Благоевград), за борба с използването на отровни примамки и ограничаване на конфликта между стопани и хищници чрез компенсаторни схеми и информационни кампании. Едновременно с това БДЗП изпълнява проект „Мултиплициране на успеха: как да се увеличи устойчивостта на едрите видове лешояди в Източни Родопи” за осигуряване на изкуствено подхранване и поддържане на телефон за подаване на сигнали при откриване на случаи на незаконно залагане на отрови. През същата година Алпийски клуб „Еделвайс” заснема научнопопулярен филм за опазването на лешоядите, предназначен да информира широката публика и привлече повече хора.

- 2006 г. – Изготвени са Предпроектни проучвания за повторното въвеждане на брататия лешояд в Източна Стара планина и Провадийското-Роякско-плато; и Западни Родопи (Зелени Балкани). Стартира Антидот кампания и развитие на компенсаторна програма за ограничаване на щети от хищници в Югозападна България, разработена от ФДФФ Благоевград. Продължават усилията за ограничаване на заплахите, осигуряване на безопасна храна на изкуствени площадки и мониторинг, в Източни Родопи (БДЗП, Зелени Балкани). Заснема се втора част на научнопопулярния филм „По пътя на лешоядите”, за да се популяризират стъпките, набелязани в Балканския план за опазване на лешоядите (Алпийски клуб „Еделвайс”). Започва проект „Опазване и реинтродукция на балканската дива коза в ПП Витоша” (СДП Балкани), като видът е сред основната хранителна база на брататия лешояд в естествени условия.

- 2007 г. – Стартира проект „Дейности за възстановяване популациите на черния и белоглавия лешояд като първи стъпки към повторното въвеждане на брататия лешояд” (Зелени Балкани), насочен към подготовката на района на Сините камъни, борба със залагането на отровни примамки и работа с местни и национални институции. Подготвителна кампания за възстановяването на белоглав лешояд като предпоставка за завръщането на брататите лешояди стартира и в района на Централен Балкан (ДЗХП). Продължават дейностите по антидот кампанията, движени от ФДФФ София и ФДФФ Благоевград в Югозападна България, както и дейностите, свързани с опазване на едрите видове лешояди в Източни Родопи (БДЗП, Зелени Балкани) и Врачански Балкан (ДЗХП).

- 2008 г. – Продължават дейностите по ограничаване на заплахите, борба със залагането на отровни примамки, допълнителни подхранвания и информационни дейности в района на Югозападна България, Стара планина и Източни Родопи (Зелени Балкани, ФДФФ, ДЗХП, БДЗП).

- 2010 г. – стартира петгодишен проект „Завръщане на лешоядите в България” LIFE08 NAT/BG/278, чиято цел е да подготви условията за повторно въвеждане на братати лешояди, освен чрез пълен спектър от подобряващи местообитанията и отношението на хората дейности, и чрез повторно въвеждане на белоглав лешояд, като предпоставка за последващо връщане и на брататия лешояд;

- 2012 г. ФДФФ стартира петгодишен проект „Живот за Кресненския пролом” LIFE11 NAT/BG/363, който цели стабилизирането на повторно въведената колония белоглави лешояди в Кресненския пролом, чрез редица природозащитни дейности целящи подобряване местообитанията за лешоядите в района. Благодарение на това Пирин и Кресненския пролом сега представляват потенциално място за връщането на брататия лешояд.

- 2014 г. – Изготвено е Предпроектно проучване за повторното въвеждане на брататия лешояд в България (Зелени Балкани, ФДФФ, ДЗХП).

- 2014-до днес – Представители на Зелени Балкани и в някои случаи на ФДФФ и БДЗП присъстват на годишните срещи за брататия лешояд на VCF. Освен създаване на контакти и получаване на информация, българските представители активно лобират за предоставяне на птици за освобождаване и начало на повторно въвеждане на вида в България. На два пъти се получават положителни сигнали от ръководството на VCF, но конкретен ангажимент с фиксирана дата и параметри все още не е поет.

- 2015 стартира петгодишен проект „Нов живот за лешоядите” LIFE14 NAT/BG/646, чиято цел е да възстанови черния лешояд като гнездящ и подготви условията за повторно въвеждане на брататия

лешояд, освен чрез пълен спектър от подобряващи местообитанията и отношението на хората дейности, като предпоставка за последващо връщане и на брадатия лешояд;

- 2018 е публикувано целево проучване за качеството на местообитанията и оценка на заплахите за повторното въвеждане на брадатия лешояд в България (Parvanov et al. 2018).
- 2018 е публикуван Наръчник за изграждане и прилагане на система за ранно предупреждение при отравяния (Стойнов, Пешев и Грозданов, 2019) достъпен тук https://www.researchgate.net/publication/330563619_Early_warning_system_for_wildlife_poisoning_using_intensive_GPS_tracked_vultures_as_detectives.
- 2021 е приет „Национален план за действие за борба срещу незаконното използване на отрови в дивата природа 2021-2030 г.“, утвърден със Заповед № РД-795/02.08.2021 г. на министъра на околната среда и водите.
- 2023 е одобрен и финансиран проект по програма LIFE на ЕС „Живот за брадатия лешояд“ LIFE22-NAT-BG-BEARDED VULTURE LIFE-101113869, който предвижда практическо освобождаване на 11-15 индивида брадати лешояди в България от 2025 до 2030 година.
- 2023 се сформира нов сектор „Престъпления против околната среда и дивата природа“ в отдел „Икономическа полиция“ към Главна дирекция „Национална полиция“. Секторът провежда оперативно-издирвателна, информационна, координационна и организационна дейност за превенция и противодействие на престъпления по чл. 235–239, 278в–278д, чл. 349 и чл. 352–354 от Наказателния кодекс, отнасящи се до: гори, дивеч, риба, защитени територии и местообитания, защитени видове, отровни вещества и др.
- 2024 в рамките на проект „Живот за брадатия лешояд“ LIFE22-NAT-BG-BEARDED VULTURE LIFE-101113869, през октомври 2024 г., е проведено теренно посещение от комисия на Международната фондация за опазване на лешоядите (Vulture Conservation Foundation – VCF) и български експерти за избор на място за започване на освобождаването на брадати лешояди през 2025 г. Актуализирано е предпроектното проучване (Feasibility study), като са приложени нови факти и съображения. На база на комплексна оценка е избрано мястото за начало на освобождаванията на брадати лешояди – ПП „Сините камъни“ и резервно/допълнително място, в случай на необходимост – в ЗЗ „Котленска планина“.

6.3. Повишаване осведомеността за вида и необходимостта от опазването му

Силуетът на брадат лешояд е изобразен на табела, указваща защитени природни обекти в България десетилетия наред. Много хора познават табелите, но не знаят, че на тях е изобразен брадат лешояд.

Създадена е интернет страница, която се поддържа и има хиляди посещения.

Стандартните информационни материали – папки, информационни листове, стикери, дупляни, се преиздават редовно при изчерпване на количествата.

Също така са издадени мемори игра с карти, сертификати за участниците във векторините и образователен пъзел.

Проведени са поредица от интегрирани местни, регионални и национални събития за популяризиране на опазването на лешоядите, в които са участвали над 7 хил. души от различни целеви групи: деца, ученици,

земеделски стопани, ловци и др.

Медийният мониторинг на дейностите е регистрирал 204 отразявания в интернет и други медии. Наградите в конкурса за журналисти "Див кестен", проведен през 2021 г., са посветени на лешоядите.

По време на проекта работата в мрежа с други проекти и инициативи е много интензивна.

7. НЕОБХОДИМИ ПРИРОДОЗАЩИТНИ ДЕЙСТВИЯ

7.1. Законодателни и управленчески

7.1.1. Допълване и подобряване на съществуващите наказателно-процесуални разпоредби, касаещи незаконното използване на отрови.

Индикатор: Внесени изменения в НК, даващи възможност за ефективни съдебни действия срещу нарушителите. Има наложена наказателна мярка срещу лице заложило отровна примамка за хищници или скитащи кучета/котки и ошетило пряко или косвено защитени видове.

Цел: Криминализиране чрез НК поставянето на отровни примамки за едри хищници и даване на точно определение за тези случаи за свеждане на незаконното залагане на отровни примамки за хищници до минимум.

Важност: Много висока.

Приоритетност: Спешна.

Срок: 2026 – 2027 г.

Необходими средства: 20 000 лв.

7.1.2. Анализ и адаптиране на законовата рамка и въвеждане на задължителни застраховки за селскостопански животни, включващи риска „щети от хищници” на територията на цялата страна, като изискване за получаване на субсидии и/или разрешителни за паша в Националните паркове.

Цел: Намаляване на конфликта човек-хищник, който води до залагане на отровни примамки.

Индикатор: Всяко убито от хищници животно е докладвано на застрахователната компания и администрацията на Национален парк или НПО в районите на повторно въвеждане на брадатия лешояд. Стопаните получават обезщетение от застрахователя, а останките от труповете на животните се изнасят за храна на лешоядите.

Важност: Висока.

Приоритетност: Средна.

Срок: 2026 – 2027, 2030 г.

Необходими средства: 30 000 лв.

7.1.3. Предприемане на мерки за поддържане популацията на вълка в България в стабилно състояние (без това да води до риск за популацията на лешоядите) и намаляване на конфликта с животновъдни и ловни стопанства.

Планът за действие за европейския вълк (*Canis lupus lupus* L.) в България 2022 - 2031 г. (Цингарска – Седефчева Е., и кол. 2022) разглежда евентуалните проблеми за лешоядите от опазването на вълка, и са предписани конкретни мерки за намаляване на неговото негативно въздействие. Необходимо е ускорено осигуряване на подходяща нормативна база и прилагане на мерки за намаляване на конфликта с животновъди и ловни стопанства, водещ до косвеното унищожаване на популацията на лешоядите.

Цел: Намаляване на конфликта човек-хищник, който води до залагане на отровни примамки.

Индикатор: Планиран е брой индивиди в популацията на вълка в България и мерки за поддържането на същата в стабилно състояние

Важност: Много висока.

Приоритетност: Спешно.

Срок: 2025 – 2034 г.

Необходими средства: 50 000 лв

7.1.4. Включване (при последващи планови периоди и актуализации) като спешни и приоритетни мерките за опазване на брадатия лешояд в плановете за управление на защитените територии и защитените зони от НАТУРА 2000, в които се среща вида или е планирано неговото повторно въвеждане.

Цел: Предприемане на адекватни мерки за опазване и защита на вида, дори на местата на които не се среща, но е планирано неговото повторно въвеждане.

Индикатор: Видът е включен в стандартните формуляри на защитените зони от мрежата НАТУРА 2000, в които той е успешно въведен, и в предмета и целите на опазване в заповедите за обявяване на съответните зони, след провеждане на необходимите законови процедури. 90 % от плановете за управление на ЗТ и всички Natura 2000 защитени зони, в които се среща вида или се планира повторното му въвеждане, включват приоритетни мерки за възстановяване и опазване на вида.

Бележка: Актуализацията на стандартните формуляри за защитени зони от екологичната мрежа Natura 2000 при установяване на заета от вида територия следва да бъде проведена по реда на чл. 16, ал. 6 от ЗБР. Включването на вида в плановете за управление се предхожда от изменение на заповедта за обявяване на защитена зона, което се извършва само след отразяването на промените в стандартния формуляр на зоната по чл. 8, ал. 1, т. 4 от ЗБР.

Важност: Висока.

Приоритетност: Средна.

Срок: 2025 – 2034 г.

Необходими средства: 200 000 лв.

7.1.5. Обявяване на нови ЗТ с цел защита на новосформирани гнездови двойки или места, отговарящи на изискванията за повторно въвеждане на вида.

Цел: Осигуряване на пълна и навременна и превантивна законова защита на гнездовите местообитания, райони за търсене на храна или потенциалните такива.

Индикатор: Брой проведени процедури за обявяване на нови защитени територии или промяна в режимите на дейност на съществуващи такива, в които повторно е въведен брадатия лешояд, така че да се осигури опазването му.

Бележка: Обявяването на нови защитени територии се инициира по реда на глава трета от ЗЗТ. В случай на вече обявени защитени територии, при които брадантият лешояд не фигурира в предмета на опазване съгласно заповедта за обявяване и съответно режимите им на дейност не са насочени към опазване на този вид, е възможна промяна на режима на дейност на съответната защитената територия и допълване на предмета на защита с цел предприемане на мерки за неговото опазване. Това предполага да се инициира промяна в промяна на режимите на дейност на съответната защитена територия съгласно чл. 41, т. 5 и чл. 42, ал. 3 от ЗЗТ.

Важност: Висока.

Приоритетност: Средна.

Срок: 2031 – 2034 г.

Необходими средства: 80 000 лв.

7.1.6. Интегриране на повторното въвеждане и опазването на брадатия лешояд в национални, регионални и общински стратегии за развитие в общини и региони важни за опазването на вида.

Цел: Включване изискванията за опазване на брадатия лешояд при планирането на стопанските практики в ключовите за вида райони на страната.

Индикатор: Стратегиите и плановете за развитие в районите на срещане и/или планирано повторно въвеждане на брадатия лешояд отчитат изискванията за опазването на вида.

Важност: Много висока.

Приоритетност: Средна.

Срок: 2026 – 2031 г.

Необходими средства: 30 000 лв.

7.1.7. Адаптиране на дейностите, предвидени в общинските и регионални планове за развитие с изискванията на брадатия лешояд и съобразяване с бъдещото му повторно въвеждане.

Цел: Предотвратяване последиците от някои дейности, които могат да застрашат или лимитират успеха на повторното въвеждане на брадатия лешояд.

Индикатор: Няма случай на увредени местообитания или места, планирани в този План за повторно въвеждане на брадатия лешояд.

Важност: Средна.

Приоритетност: Средна.

Срок: 2026 – 2031 г.

Необходими средства: 30 000 лв.

7.1.8. Разработване на протокол от РИОСВ за действия в случай на спешни ситуации - отравяния, горски пожари и т.н., адресирани до регионални ветеринарни служби, РДГ и общински администрации и кметства.

Цел: Предотвратяване последствията от някои непредвидени застрашаващи вида фактори или опасни екстремни ситуации.

Индикатор: Бърза и ефективна реакция при спешни ситуации. Няма случай на засегнат консервационно значим вид, при който да не са взети необходими мерки за предотвратяване на по-големи щети възху популацията.

Важност: Средна.

Приоритетност: Средна.

Срок: 2025 – 2026 г.

Необходими средства: 25 000 лв.

7.1.9. Разработване на стратегия за действие при избухване на заразни заболявания по домашните и дивите животни.

Цел: Избягване прекратяването на изкуственото подхранване в случай на усложнена епизоотична обстановка.

Индикатор: Изработена стратегия, която е утвърдена и позната от всички заинтересувани лица и отговорни институции в районите, където се срещат или се планира повторно въвеждане на брадатия лешояд.

Важност: Висока.

Приоритетност: Средна.

Срок: 2025 – 2026 г.

Необходими средства: 25 000 лв.

7.2. Пряко опазване и възстановяване на вида и местообитанията му

7.2.1. Осигуряване на брадати лешояди за освобождаване

Цел: Осигуряване на минимален брой от 2 птици на година за освобождаване, чрез договаряне с ЕЕР и VCF или други източници на брадати лешояди.

Индикатор: Осигуряване и внос или договаряне за бъдещ период с VCF за внос на минимум 2 птици на година за период от 10 години за осъществяване на програма за повторно въвеждане. Минимум 3 двойки се размножават на затворено в СИДЖ Зелени Балкани и 1 двойка в Зоологическа градина - София.

Важност: Много висока

Приоритетност: висока

Срок: 2025 – 2034 г.

Необходими средства: 2 000 000 лв.

7.2.2. Повишаване на капацитета на ЕЕР за брадатия лешояд в България.

Понастоящем в СИДЖ при Зелени Балкани има една размножаваща се двойка, една в пред размножителна възраст и една млада двойка, която се очаква да встъпи в размножаване в рамките на настоящият план за действие.

За избягване на близко родственото кръстосване, малките на една и съща двойка могат да бъдат освобождавани най-малко с 4 годишна разлика във възрастта между тях.

Трябва да се има в предвид, че ЕЕР е много взискателна по отношение осигурените за отглеждането на вида условия и капацитета на организацията кандидатстваща за членство. Освен това количеството на млади птици, оставени за размножаване на затворено не е голямо и на първо място се покриват нуждите от подмяна/възстановяване двойки на съществуващата мрежа и едва в последствие за разширяване на мрежата в новоприети членове.

Цел: Създаване на достатъчен капацитет за размножаване на достатъчно малки, за да се осигури устойчивост на повторното въвеждане в България.

Индикатор: Да се сформират и отглеждат минимум 3 двойки в СИДЖ при Зелени Балкани - Стара Загора и допълнителни двойки на затворено - например Зоологическа градина - София, Зоопарк Стара Загора и на други места, където са създадени условия за отглеждането на вида, покриващи изискванията на ЕЕР.

Важност: Висока.

Приоритетност: Средна.

Срок: 2025 – 2034 г.

Необходими средства: 1 500 000 лв.

7.2.3. Поддържане на съществуващата мрежа от площадки за подхранване на лешояди.

С приоритет към тези, където има уседнали птици, заети територии или размножаващи се двойки.

Към настоящия момент са налични 26 площадки за подхранване на лешояди изградени от различни организации:

- 2 площадки, изградени от ДПП „Сините камъни“ при гр. Сливен и с. Ичера, общ. Сливен;
- 1 площадка, собственост на Община Рила при с. Пастра, общ. Рила.
- 3 площадки на територията на ПП „Врачански Балкан“ (1 бр. с. Долно Озирово, изградена от ДЗХП и 2 бр. изградени от ДПП "Врачански Балкан" на връх Бук, с. Зверино, общ. Мездра и с. Челопек, общ. Враца);
- 7 площадки на БДЗП (при с.Щит, общ. Свиленград; с. Странджа, общ. Болярово; с. Левка, общ. Свиленград; с. Стари чал, общ. Крумовград; гр. Маджарово, общ. Маджарово; с. Аврен, общ. Аврен).
- 3 площадки на СНЦ „Зелени Балкани“ (при с. Лопушна, общ. Дългопол; с. Меден бук, общ. Ивайловград и с. Костур, общ. Свиленград).
- 1 площадка на ДНП „Централен Балкан“, изградена в землище на с.Търничени, общ. Павел баня.
- 7 площадки изградени от СЛРБ (при с. Снежа, общ. Руен; с. Ивански, общ. Шумен; с. Чупрене, общ. Чупрене; гр. Девин, общ. Девин; с. Брезница, общ. Гоце Делчев; с. Гургулица, общ. Момчилград; с. Пчелари, общ. Стамболово).
- 2 площадки, изградени от ФДФФ (Кресненски пролом при с. Ракитна, и Източна Стара планина при гр. Котел).

Цел: Осигуряване на достъпна и безопасна храна за лешоядите на територията на цялата страна, като подкрепа за опазването и възстановяване на техните популации.

Индикатор: Всяка площадка функционира целогодишно с най-малко 1 подхранване от 200 кг седмично.

Важност: Критична.

Приоритетност: Спешна.

Срок: 2025 – 2034 г.

Необходими средства: 5 400 000 лв.

Бележка: Подхранването на лешоядите е заложено по мярка 70 от НРПД за периода 2025-2027 г., финансирана по ПОС.

7.2.4. Разширяване на мрежата от площадки за подхранване на лешоядни птици в страната.

Цел: Осигуряване на достъпна и безопасна храна за лешоядите на територията на цялата страна, като подкрепа за опазването и възстановяване на техните популации.

Индикатор: Изградени са още 10 площадки в Западни Родопи, Рила, Пирин, Земенски пролом, Камчийска планина, Провадийско-Роякско плато, Западна Стара планина, Централен Балкан.

Ежегодно и целогодишно се извършват подхранвания - най-малко по 1 подхранване от 200 кг седмично.

Важност: Висока.

Приоритетност: Спешна.

Срок: 2025 – 2034 г.

Необходими средства: 6 000 000 лв.

7.2.5. Подпомагане и стимулиране на животновъдите, прилагащи традиционни екстензивни животновъдни практики, сезонна миграция, лятна паша в алпийски пасища и др., на ниво незастрашаващо опазването на местообитанията

Цел: Увеличаване на екстензивното животновъдство и насърчаване практиките за трансхуманция за осигуряване естествена хранителна база на лешоядите в целевите райони.

Индикатор: Увеличен и/или групиран в потенциални гнездови територии брой глави добитък (мин. 1000 овце или еквивалент ЖЕ на 300 км²) в целевите райони.

Важност: Висока.

Приоритетност: Висока.

Срок: 2025 – 2034 г.

Необходими средства: 1 000 000 лв.

7.2.6. Възстановяване на едър копитен дивеч и повишаване на контрола над браконьерските практики (отстрел, примки).

Цел: Увеличаване на разпространението и плътността на едрия копитен дивеч в НП „Рила“, НП „Пирин“, НП „Централен Балкан“ и ПП „Рилски манастир“; дива коза в ПП „Врачански Балкан“, ПП „Сините камъни“ и др. подходящи за вида местообитания; елен лопатар в ЗЗ „Котленска планина“, ЗЗ „Камчийска планина“ и ЗЗ „Кресна“ и др., и предотвратяване на браконьерския отстрел за осигуряване естествена хранителна база на лешоядите в целевите райони.

Бележка: Възстановяването на едрия копитен дивеч в 3-те национални парка и ПП „Рилски манастир“ в рамките на възстановителните и поддържащи мерки (в конкретния случай програми за повторно въвеждане) е необходимо да се предложат и включат при актуализацията на плановете за управление на горепосочените защитени територии.

Индикатор: Увеличен и/или групиран в потенциални гнездови територии брой едър дивеч (мин. 800 диви кози или еквивалент на 300 км²) в целевите райони.

Важност: Средна, потенциално висока.

Приоритетност: Висока.

Срок: 2025 – 2034 г.

Необходими средства: 5 000 000 лв.

7.2.7. Мерки за ограничаване въздействието на отровите и премахване на този фактор в страната и специфично в районите, населявани от лешояди.

Провеждане на кампании срещу незаконното използване на отрови.

Цел: Свеждане на възможността за директно или вторично отравяне на брадати лешояди от незаконно залагане на отрови за едри хищници до минимум.

Индикатор: Проблемът с използването на отрови и действието им върху брадатия лешояд и други консервационно значими видове е разпознат от държавните институции (БАБХ, ИАГ, МОСВ) и целевите групи (животновъди, ловци, гълъбари).

Важност: Много висока

Приоритетност: Спешна.

Срок: 2025 – 2034 г.

Необходими средства: 90 000 лв.

7.2.8. Изолиране на опасни стълбове от електропреносната мрежа и предотвратяване инсталирането на нови опасни трасета в районите на повторно въвеждане на брадатия лешояд.

Цел: Предотвратяване смъртността, предизвикана от токови удари и сблъсък с въздушни електропроводни линии в целевите територии, с особено внимание на 20 kV електропреносна мрежа в радиус 10 км от потенциалните гнездови райони, планирани за повторно въвеждане на вида.

Индикатор: Обезопасени са най-рисковите участъци от въздушни електропроводни линии и недопустимо изграждане на нови, опасни съоръжения в районите за повторно въвеждане на брадатия лешояд.

Важност: Средна, потенциално висока.

Приоритетност: Висока.

Срок: 2025 – 2034 г.

Необходими средства: 860 000 лв.

Бележка: Обезопасяването на електропреносната мрежа стълбове в 9 защитени зони е заложено по мярка 71 от НРПД за периода 2025-2027 г., финансирана по ПОС.

7.2.9. Предотвратяване на бъдещо безпокойство в потенциалните гнездови райони на вида.

Цел: Ограничаване антропогенното въздействие и безпокойство, посредством включване на специфични режими и забрани към ПУ на съответните ЗЗ и ЗТ.

Индикатор: Изготвени и внесени в МОСВ предложения за режими и забрани към ПУ на съответните ЗЗ и ЗТ, които гарантират в максимална степен опазването и ограничаване безпокойството на брадатия лешояд.

Бележка: Законоустановената процедура за промяна на забраните или ограниченията на дейностите в защитени зони от екологична мрежа Натура 2000 се провежда съгласно чл. 16, т. 4 от ЗБР.

Важност: Висока

Приоритетност: Средна
Срок: 2025 – 2034 г.
Необходими средства: 50 000 лв.

7.3. Изследвания и мониторинг

7.3.1. Изготвяне на моментен анализ и оценка, и приоритизиране на избраните потенциални райони за повторно въвеждане на брадат лешояд, непосредствено преди започване на дейностите по освобождаване на птици от вида в природата.

Цел: Определяне на най-добрия сред най-добрите райони за начало на освобождаване на брадати лешояди за гарантиране оптимална ефективност на предприетите мерки и програма за повторно въвеждане.

Индикатор: Изготвяне на официален доклад, съгласуван с широк кръг експерти. **Важност:** Много висока

Приоритетност: висока

Срок: 2025, 2029 г.

Необходими средства: 30 000 лв.

7.3.2. Мониторинг на освободените птици и развитието на популацията

Цел: Установяване състоянието на популацията: размер, заета територия, гнездови и размножителни параметри и други стандартни проследяеми биологични и екологични параметри събирани от Международната мрежа за мониторинг на брадатият лешояд - IBM (Lauper, M & Rauchenstein, K. 2023), включително и чрез участие в международният, годишен отчет на брадатият лешояд (IOD) провеждан синхронизирано в Европа (Lauper, M. 2024).

Индикатор: Годишен доклад за размера, възрастовата и пространствена структура на популацията; размножителни параметри; скитания и миграции и др.

Важност: Висока.

Приоритетност: Висока.

Срок: 2025 – 2034 г.

Необходими средства: 90 000 лв.

7.3.3. Мониторинг на видовете, с които съжителства брадатият лешояд – белоглав лешояд, черен лешояд, скален орел, гарван гробар в териториите избрани за повторно въвеждане на вида според този План.

Цел: По-добро планиране на бъдещите дейности и повторното въвеждане на брадат лешояд, чрез събиране и анализиране на информация за състоянието на индикаторни видове за качеството на местообитанията и за заплахите.

Индикатор: На база на получената информация от доклади на НПО и държавни институции за състоянието на белоглавия лешояд, черния лешояд, скалния орел и гарвана в районите, в които се изпълняват дейности по повторно въвеждане на брадат лешояд са предприети действия за предотвратяване на заплахи и опазване на важни места.

Важност: Висока.

Приоритетност: Средна.

Срок: 2025 – 2034 г.

Необходими средства: 100 000 лв.

7.3.4. Мониторинг на видовете потенциална храна за брадатия лешояд – дива коза, сърна, елени, лалугер, планински кеклик, заек, сухоземни костенурки и др., в териториите избрани за повторно въвеждане на вида според този План.

Цел: По-добро планиране на бъдещите дейности и повторното въвеждане на брадатия лешояд, чрез събиране и анализиране на информация за състоянието на видове представляващи потенциална хранителна база на вида.

Индикатор: На база на получената информация от доклади на НПО и държавни институции за състоянието на дивата коза, сърна, елени, лалугер, планински кеклик, заек, сухоземни костенурки и др., в териториите избрани за повторно въвеждане на брадатия лешояд според този План са предприети действия за предотвратяване на заплахи и опазване на популациите им.

Важност: Висока.

Приоритетност: Средна.

Срок: 2025 – 2034 г.

Необходими средства: 500 000 лв.

7.4. Повишаване осведомеността, природозащитната култура и уменията за опазване на вида

7.4.1. Реализиране на дългосрочна програма по превенция на използването на отрови.

Цел: Координиране дейностите на българските НПО и държавните институции в работата срещу незаконното използване на отрови.

Индикатор: Осъществени кампании във всички населени места от гнездовите райони на вида, където съществува практика за незаконно ползване на отрови.

Важност: Висока.

Приоритетност: Спешна.

Срок: 2025 – 2034 г.

Необходими средства: 500 000 лв.

7.4.2. Подготовка и разпространение на серия от специализирани информационни материали

Цел: Популяризиране опазването на вида и създаване на положително отношение към него и обществена ангажираност към опазването му в неговите гнездови райони.

Индикатор: Ежегодно в гнездовите райони на вида са разпространявани поне 500 бр. информационни и образователни материали. Ежегодно в местни медии публикувани поне 10 статии за нуждата от опазване на вида. Заснет един филм за нуждата от опазване на вида.

Важност: Висока.

Приоритетност: Постоянна.

Срок: 2025 – 2034 г.

Необходими средства: 100 000 лв.

7.4.3. Разработване на специални информационни табла и материали за съществуващите информационни центрове и паркови администрации

Цел: Популяризиране опазването на вида и създаване на положително отношение към него сред туристи и посетители на целевите райони, където се работи за опазването на вида.

Индикатор: Ежегодно в гнездовите райони на вида са разпространявани поне 500 бр. информационни и образователни материали.

Важност: Средна.

Приоритетност: Ниска.

Срок: 2025 – 2034 г.

Необходими средства: 50 000 лв.

7.4.4. Провеждане на семинари с представители на ловно-рибарските дружества в гнездовите райони, за разясняване нуждата от опазване на вида и прилагането на добри ловностопански практики целящи опазването на лешоядите.

Цел: Запознаване на ЛРД с целите на настоящия план и разширяване на мрежата от местни доброволни сътрудници.

Индикатор: Проведени десет семинара в ключови райони за опазването на вида за десет годишния период на Плана.

Важност: Висока.

Приоритетност: Средна.

Срок: 2025 – 2034 г.

Необходими средства: 50 000 лв.

7.4.5. Организиране на семинари със специалистите по селско стопанство и екология в областните управи и в общините,

Цел: Адаптиране на планираните и осъществявани селскостопански практики към изискванията за опазване на брадатия лешояд на местата, където се среща вида, запознаване на специалистите с изискванията по опазване на вида и видовете селскостопански практики, които биха го благоприятствали.

Индикатор: Проведени два семинара със специалистите по селско стопанство и екология в областните управи и в общините, където се среща вида.

Специалистите са запознати с изискванията за опазване на брадатия лешояд.

Важност: Висока.

Приоритетност: Средна.

Срок: 2025 – 2034 г.

Необходими средства: 20 000 лв.

7.4.6. Организиране на презентации и срещи с местни хора живеещи в населените места в близост до гнезда или планирано повторно въвеждане на брадатия лешояд

Цел: Ограничаване случаите на гнездови неуспех и изоставяне на гнездови места, вследствие на ниска природозащитна култура и незнание за присъствието на лешояди.

Индикатор: Ежегодно провеждани срещи с клубовете по екстремни спортове в страната, които практикуват дейността си в райони с обитавани гнезда на черни лешояди. Насърчаване на международното сътрудничество и обмяна на опит.

Важност: Висока.

Приоритетност: Средна.

Срок: 2025 – 2034 г.

Необходими средства: 20 000 лв.

7.4.7. Провеждане на семинари с представители на районните прокуратури в страната за съгласуване на мерки срещу използването на отровни примамки и унищожаването на защитени видове.

Цел: Намиране на решение за прилагане на законодателството в областта на използването на отровни примамки и отравяне на защитени видове в страната.

Индикатор: Има поне две повдигнати обвинения на извършители на отравяне на защитени видове в България.

Важност: Висока.

Приоритетност: Спешна.

Срок: 2025, 2027, 2029, 2031, 2033 г.

Необходими средства: 25 000 лв.

7.4.8. Популяризиране, сред заинтересованите институции и целеви групи на новата генерация ветрогенератори с вертикална ос- безопасни за реещите птици.

Цел: Предотвратяване на изграждането на стария тип (перки) ветрогенератори в райони, в близост до планираните за повторно въвеждане на брадат лешояд в България и съседните страни.

Индикатор: Всички заинтересувани страни – държавни институции, консултантски компании, НПО, инвеститори, и др. знаят и имат предвид ветрогенераторите с вертикална ос при планиране изграждането и обсъждането на проектите за изграждане на ветроенергийни паркове.

Важност: Висока.

Приоритетност: Висока.

Срок: 2025 – 2034 г.

Необходими средства: 20 000 лв.

7.4.9. Насърчаване на международното сътрудничество и обмяна на опит

Цел: Постигане на по-висока ефективност на дейностите по опазване на брадатия лешояд, чрез повишаване обмяната на опит между страните, работещи по опазване на вида.

Важност: Висока.

Приоритетност: Средна.

Индикатор: Провеждане на семинари с организации от различни страни, работещи по опазване на брадатия лешояд. Участие на български представители на международни срещи за опазване на брадатия лешояд.

Срок: 2025 – 2034 г.

Необходими средства: 200 000 лв.

7.4.10. Провеждане на кампании срещу незаконното използване на отрови.

Цел: Постигане на по-висока оцеляемост на освобождаваните в природата брадати лешояди, чрез повишаване обмяната на опит между организациите, работещи по борба с отровите.

Индикатор: Провеждане на семинари с организации от различни институции, работещи по борба с отровите.

Важност: Висока.

Приоритетност: Спешна.

Срок: 2025 – 2034 г.

Необходими средства: 500 000 лв.

7.5. Адаптивни и смекчаващи мерки

7.5.1. Предотвратяване изграждането на ветроенергийни паркове на територията на или в близост до районите на планирано повторно въвеждане на брадатия лешояд посочени в този План.

Цел: Предотвратяване смъртността на реещи се птици (вкл. лешояди), предизвикана от сблъсък с ветрогенератори в целевите територии. Създаването и перспективата за внедряване в производство на електроенергия на ветрогенератори с вертикална ос – безопасни за реещите птици, предполага решаване на този проблем в бъдеще. До тогава, недопускане на инсталиране на ветрогенератори с хоризонтална ос и витла (тип перка), ще трябва да бъде предотвратено в избраните райони според този План за повторно въвеждане на вида.

Индикатор: Не е допуснато изграждането на ветрогенератори с хоризонтална ос (тип перка) на територията или в близост от 10 км от потенциалните гнездови места за брадат лешояд, посочени в този План.

Важност: Средна, потенциално висока.

Приоритетност: Висока.

Срок: 2025 – 2034 г.

Необходими средства: 20 000 лв.

7.5.2. Недопускане на промяна в хабитата и безпокойство на освободени птици в резултат на горскостопански дейности в близост до гнездови местообитания.

Цел: Предотвратяване на опасността от прогонване на загнездили двойки брадати лешояди, в резултат на безпокойство от провеждане на горски мероприятия (най-вече сечи, но също прокарване на горски пътища и др.) или в резултат на промяна на средата в непосредствена близост до гнездата им. Същите мерки трябва да бъдат планирани и в радиус от 1-3 км от скали (разположени в горски масиви) с историческо гнездене на вида или потенциално подходящи за загнезждане. Мерките основно трябва да включват забрана за провеждане на сечи и горскостопански мероприятия в размножителния период.

Индикатор: Няма известен случай на провалено гнездене или провалено заемане на гнездова скала от новосформирана двойка в резултат на горскостопански дейности.

Важност: Средна, потенциално висока

Приоритетност: Средна

Срок: 2025 – 2034 г.

Необходими средства: 50 000 лв.

8. МОНИТОРИНГ И ОЦЕНКА НА ПЛАНА

Мониторинг

Целта на мониторинга върху изпълнението на Плана за действие е да се оцени степента на неговото прилагане и ефективността му за подготвителните дейности по възстановяването на вида.

Мониторингът да се извършва ежегодно, а напредъкът по изпълнението на Плана за действие да се обсъжда на работни срещи веднъж на всеки две години, с участието на заинтересовани страни (работна група по изпълнение на плана).

Ревизия

Настоящият план за действие е със срок на действие до 2034 г. Ревизия ще бъде извършена след доклад на работната група по изпълнение на Плана, ако във времето на действието му, брадат лешояд се появи по естествен път и заеме територия в страната или някакви обстоятелства, свързани с началото на освобождаването в природата на индивиди отгледани на затворено, доведат до необходимост от промяна на Плана.

	Цел	Обхват	Показател	Периодичност на наблюденията	Отговорности по мониторинга			
					Организиране	Провеждане	Финансиране	Съхраняване на информацията
Законодателни и управленчески								
.1.1	Допълване и подобряване на съществуващите наказателно-процесуални разпоредби, касаещи незаконното използване на отрови.	Наказателен кодекс на Р.България	Внесени изменения в НК, даващи възможност за ефективни съдебни действия срещу нарушителите. Има наложена наказателна мярка срещу лице заложило отровна примамка за хищници или скитащи кучета/котки и оцетило пряко или косвено защитени видове.	Ежегодно	МОСВ	МП, МОСВ	МОСВ, LIFE, ПОС, НПО	МОСВ
.1.2	Анализ и адаптиране на законовата рамка и въвеждане на задължителни застраховки за селскостопански животни, включващи риска „щети от хищници“ на територията на цялата страна, като изискване за получаване на субсидии и/или разрешителни за паша в Националните паркове.	Наредба на МЗХ, ПРСР, Наредба на МОСВ, Планове за управление на Националните паркове	Всяко убито от хищници животно е докладвано на застрахователната компания и администрацията на Национален парк или НПО в районите на повторно въвеждане на брадатия лешояд. Планиран е брой на популацията на вълка в България и мерки за поддържането на същата в стабилно състояние, на базата на което са разработани мерки за намаляване на конфликта с животновъди и ловни стопанства.	Ежегодно	МОСВ	МЗХ, МОСВ, НПО	МЗХ, LIFE, НПО	МОСВ
.1.3	Предприемане на мерки за поддържане популацията на вълка в България в стабилно състояние (без това да води до риск за популацията на лешоядите) и намаляване на конфликта	Национално законодателство, ловностопански планове	Взети са предвид евентуалните проблеми за лешоядите от опазването на вълка и се предприемат конкретни мерки за намаляване на конфликта с животновъди и ловни	Ежегодно	МОСВ, ИАГ	ИАГ, МОСВ, НПО	МОСВ, ИАГ, LIFE, ПОС, НПО	МОСВ

	с животновъдни и ловни стопанства.		стопанства, водещ до косвеното унищожаване на популацията на лешоядите.					
.1.4	Включване (при последващи планови периоди и актуализации) като спешни и приоритетни мерките за опазване на брадатия лешояд в плановете за управление на защитените територии и защитените зони от НАТУРА 2000, в които се среща видът или е планирано неговото повторно въвеждане.	Стандартни формуляри и заповеди на защитени зони; плановете за управление на ЗТ и ЗЗ	Актуализиране на базата данни за вида в стандартните формуляри, където видът е повторно въведен и в предмета и целите на опазване в заповедите за обявяване на съответните защитени зони. 90 % от плановете за управление на ЗТ и всички Натура 2000 места, в които се среща видът или се планира повторното му въвеждане, включват приоритетни мерки за неговото възстановяване и опазване.	Ежегодно	МОСВ	МОСВ, НСБР, НПО	МОСВ, LIFE, ПОС, НПО	МОСВ
.1.5	Обявяване на нови ЗТ с цел защита на новосформирани гнездови двойки или места, отговарящи на изискванията за повторно въвеждане на вида.	Регистъра на ЗТ в България	Възможността за повторно въвеждане на вида фигурира, в заповедите за обявяване на защитени територии.	Ежегодно	МОСВ	МОСВ, ИБЕИ-БАН, НПО	МОСВ, LIFE, ПОС, НПО	МОСВ
.1.6	Интегриране повторното въвеждане и опазването на брадатия лешояд в национални, регионални общински стратегии за развитие в общини и региони важни за опазването на вида	Регионални, общински стратегии за развитие	Стратегиите и плановете за развитие в районите на срещане и/или планирано повторно въвеждане на брадатия лешояд отчитат изискванията за опазването на вида.	Ежегодно	МОСВ, МРРБ, Общини	РИОСВ, НПО, Общински администрации	МОСВ, LIFE, ПОС, НПО	МОСВ
.1.7	Адаптиране на дейностите, предвидени в общинските и регионални плановете за развитие с изискванията на брадатия лешояд и съобразяване с бъдещото му повторно въвеждане.	Общински и регионални плановете и стратегии за развитие.	Няма случай на увредени местообитания или места, планирани за повторно въвеждане в този План.	Ежегодно	МОСВ, МРРБ	РИОСВ, Общински администрации, Областни администрации, НПО	МОСВ, ПОС, ПРСР, LIFE, ТГС	МОСВ

.1.8	Разработване на протокол от РИОСВ за действия в случай на спешни ситуации - отравяния, горски пожари и т.н., адресирани до регионални ветеринарни служби, РДГ и общински администрации и кметства	Регионални, общински и национални стратегии за действие	Бърза и ефективна реакция при спешни ситуации. Няма случай на увреден консервационно значим вид, при който да не са взети необходими мерки за предотвратяване на по-големи щети.	Ежегодно	МОСВ, МЗХ – БАБХ, ИАГ	МОСВ, РИОСВ, РДГ, ДНП, ДПП, ОДБХ, НПО	МОСВ, МЗХ, LIFE, БАБХ, Общини	МОСВ
.1.9	Разработване на стратегия за действие при избухване на заразни заболявания по домашните и дивите животни	Регионални, общински и национални стратегии за действие	Изработена стратегия, която е утвърдена и позната от всички заинтересувани лица и отговорни институции в районите, където се среща или се планира повторното въвеждане на брадатия лешояд.	Ежегодно	МЗХ – БАБХ, МОСВ,	ОДБХ, Общини, РИОСВ, ДНП, ДПП, НПО	МЗХ, МОСВ,	БАБХ
•								
	Осигуряване на брадати лешояди за освобождаване	Наличие на птици за освобождаване с цел повторно въвеждане на вида в България	Осигуряване и внос или договаряне за бъдещ период с VCF за внос на минимум 2 птици на година за период от 10 години за осъществяване на програма за повторно въвеждане. Минимум 3 двойки се размножават на затворено в СИДЖ Зелени Балкани и 1 двойка в Зоопарк София.	Ежегодно	МОСВ	МОСВ,	МОСВ, LIFE, ПОС, ЕЕР, VCF, частни донори	МОСВ
	Повишаване на капацитета на ЕЕР за брадатия лешояд в България	Наличие на птици за освобождаване в България от национален източник.	Сформирани и отглеждани минимум 3 двойки в СИДЖ при Зелени Балкани - Стара Загора и допълнителни двойки на затворено - например Зоологическа градина - София, Зоопарк Стара Загора и други, където са създадени условия за отглеждането на вида,	Ежегодно	МОСВ	МОСВ, СИДЖ, Зоологически градини	МОСВ, LIFE, ПОС, Зоологически градини (Общини)	МОСВ

			покриващи изискванията на ЕЕР.					
	Поддържане на съществуващата мрежа от площадки за подхранване на лешояди в България:	Доклади на НПО, регистри на БАБХ.	Всяка площадка функционира целогодишно с най-малко 1 подхранване от 200 кг. седмично.	Ежегодно	Оператори на площадки за подхранване	Оператори на площадки за подхранване	МЗХ, Общини, ПОС, LIFE, ДНП, ДПП, ТГС, НПО, частни донори	МОСВ
	Разширяване на мрежата от площадки за подхранване на лешоядни птици в страната	Площадки за подхранване, регистри на БАБХ	Изградени са още 10 площадки в Западни Родопи, Рила, Пирин, Земенски пролом, Камчийска планина, Провадийско-Роякско плато, Западна Стара планина, Централен Балкан.	Ежегодно	МОСВ, БАБХ	МОСВ, ДНП, ДПП, Общини, НПО и др. оператори на площадки	МОСВ, МЗХ, Общини, ПОС, LIFE, ДНП, ДПП, ТГС, НПО, частни донори	МОСВ
	Подпомагане и стимулиране на животновъдите, прилагащи традиционни екстензивни животновъдни практики, сезонна миграция, лятно паша в алпийски пасища и др., на ниво незастрашаващо опазването на местообитанията	Животновъдни практики	Увеличен и/или групиран в потенциални гнездови територии брой глави добитък (мин. 1000 овце или еквивалент на 300 км ²) в целевите райони.	Ежегодно	МЗХ -ДФЗ; МОСВ	Общини служби Земеделие, ДНП, ДПП, НПО,	ПРСР,ДФЗ; частни донори	ДФЗ; МОСВ
	Възстановяване на едър копитен дивеч и повишаване на контрола над браконьерските практики (отстрел, примки).	Дивечовъдни практики	Увеличен и/или групиран в потенциални гнездови територии брой едър дивеч (мин. 800 диви кози или еквивалент на 300 км ²) в целевите райони.	Ежегодно	МОСВ, МЗХ-ИАГ	МЗХ-ИАГ, ДНП, ДПП, ДДС, Ловни съюзи и сдружения	МЗХ-ИАГ, ПРСР, ПОС, ДНП, ДПП, Ловни съюзи и сдружения, ТГС	ДНП, МЗХ-ИАГ
	Мерки за ограничаване въздействието на отровите и премахване на този фактор в страната и специфично в районите, населявани от лешояди.	Незаконно използване на отрови	Проблемът с използването на отрови и действието им върху брадатия лешояди и други консервационно значими видове е разпознат от държавните институции (БАБХ, ИАГ, МОСВ) и целевите групи	Ежегодно	МОСВ, МВР, МЗХ-БАБХ	МОСВ, БАБХ, МВР, ИАГ, НПО	МОСВ, БАБХ, ИАГ, ПОС, LIFE,	МОСВ, МВР, МЗХ-БАБХ

			(животновъди, ловци, гълъбари).					
8	Изолиране на опасни стълбове от електропреносната мрежа и предотвратяване инсталирането на нови опасни трасета в районите на повторно въвеждане на брадатия лешояд.	Електропреносната мрежа	Обезопасени най-рисковите участъци от електропроводи и недопуснато изграждане на нови, опасни съоръжения в районите за повторно въвеждане на брадатия лешояд.	Ежегодно	МОСВ	ЕРП, ДНП, ДПП, НПО	ЕРП, ТГС, ПОС, LIFE, НПО, частни донори	МОСВ, ЕРП
9	Предотвратяване на бъдещо безпокойство в потенциалните гнездови райони на вида.	ПУ на ЗТ/ЗЗ	Изготвени и внесени в МОСВ предложения за режими и забрани към ПУ на съответните ЗЗ и ЗТ, които гарантират в максимална степен опазването и ограничаване безпокойството на брадатия лешояд.	Ежегодно	МОСВ	МОСВ, МЗХ - ИАГ, ДНП, ДПП, НПО	ПОС, LIFE, частни донори	МОСВ
.								
.3.1	Изготвяне на моментен анализ и оценка, и приоритизиране на избраните потенциални райони за повторно въвеждане на брадат лешояд, непосредствено преди започване на дейностите по освобождаване на птици от вида в природата.	Доклад за състоянието и приоритизиране на районите.	Изготвяне на официален доклад, съгласуван с широк кръг експерти.	Ежегодно	МОСВ	МОСВ, НПО, ИБЕИ-БАН		МОСВ
.3.2	Мониторинг на освободените птици и развитието на популацията	Териториите в които усядат или скитат освободените птици.	Годишен доклад за размера, възрастовата и пространствена структура на популацията; размножителни параметри; скитания и миграции и др.	Ежегодно	ИАОС	ИАОС ДНП, ДПП, РИОСВ, НПО, ИБЕИ-БАН	LIFE, ПОС, частни донори	ИАОС

.3.3	Мониторинг на видовете с които съжителства брадантия лешояд – белоглав лешояд, скален орел, гарван в териториите избрани за повторно въвеждане на вида според този План.	Стара планина, Рило-Родопски масив и Краище (според този План).	На база на получената информация от доклади на НПО и държавни институции за състоянието на белоглавия лешояд, скалния орел и гарвана в районите в които се изпълняват дейности по повторно въвеждане на брадантия лешояд са предприети действия за предотвратяване на заплахи и опазване на важни места.	Ежегодно	ИАОС	ИАОС, ДНП, ДПП, РИОСВ, НПО, ИБЕИ-БАН	LIFE, ПОС, частни донори	ИАОС
.3.4	Мониторинг на видовете потенциална храна за брадантия лешояд – дива коза, сърна, елени, лалугер, планински кеклик, заек, сухоземни костенурки и др., в териториите избрани за повторно въвеждане на вида според този План.	Състоянието на популациите на посочените видове, някои от които са консервационно значими	На база на получената информация от доклади на НПО и държавни институции за състоянието на дивата коза, сърна, елени, лалугер, планински кеклик, заек, сухоземни костенурки и др., в териториите избрани за повторно въвеждане на брадантия лешояд според този План са предприети действия за предотвратяване на заплахи и опазване на популациите им.	Ежегодно	ИАГ, ИАОС	ИАГ, СЛРБ, ИАОС, ДНП, ДПП, НПО, ИБЕИ-БАН	, ПОС, ИАГ, частни донори	ИАГ, ИАОС
.4. Повишаване осведомеността, природозащитната култура и уменията за опазване на вида								
8.4.1	Реализиране на дългосрочна програма по превенция на използването на отрови	Всички ЗЗ и ЗТ, които са потенциално местообитание на брадантия лешояд.	Осъществени кампании във всички населени места от гнездовите райони на вида, където съществува практика за незаконно ползване на отрови.	Ежегодно	МОСВ	МОСВ, МЗХ, МВР, БАБХ, Общински администрации, ПОС, ДНП, ДПП, НПО	LIFE, ПОС, ПРСР, ТГС, частни донори	МОСВ

. 4 .	Подготовка и разпространение на серия от специализирани информационни материали	Обществено отношение и нагласа към опазването на вида	Ежегодно в гнездовите райони на вида са разпространявани поне 500 бр. информационни и образователни материали. Ежегодно в местни медии публикувани поне 10 статии за нуждата от опазване на вида. Заснет един филм за нуждата от опазване на вида	Ежегодно	Общински администрации, ДНП, ДПП, НПО	Общински администрации, Ловни съюзи и сдружения, ДНП, ДПП, НПО	LIFE, ПОС, ТГС, частни донори	МОСВ
. 4 .	Разработване на специални информационни табла и материали за съществуващите информационни центрове и паркови администрации	Обществено отношение и нагласа към опазването на вида	Ежегодно в гнездовите райони на вида са разпространявани поне 500 бр. информационни и образователни материали.	Ежегодно	Общински администрации, ДНП, ДПП, НПО	Общински администрации, ДНП, ДПП, НПО	LIFE, ПОС, ТГС, частни донори	МОСВ
. 4 .	Провеждане на семинари с представители на ловно-рибарските дружества в гнездовите райони за разясняване нуждата от опазване на вида и прилагането на добри ловностопански практики целящи опазването на лешоядите	Отношение на местните ловци, случаи на браконьерски отстрел	Проведени десет семинара в ключови райони за опазването на вида за десет годишния период на Плана	Ежегодно	Ловни съюзи и сдружения ДНП, ДПП, НПО	ИАГ, МВР, Общински администрации,	LIFE, ПОС, ТГС, частни донори	ИАГ, МОСВ
. 4 .	Организиране на семинари със специалистите по селско стопанство и екология в областните управи и в общините	Отношение на местните власти и заинтересовани лица	Проведени два семинара със специалистите по селско стопанство и екология в областните управи и в общините, където се среща видът.	Ежегодно	Областни служби за съвети в земеделието, Общински администрации, ДНП, ДПП, НПО	МОСВ, МЗХ, МВР, БАБХ, Областни служби за съвети в земеделието Общински администрации, ДНП, ДПП, НПО	LIFE, ПОС, ПРСР, ТГС, частни донори	МЗХ, МОСВ

4	Организиране на презентации и срещи с местни хора, живеещи в населените места в близост до гнезда или планирано повторно въвеждане на брадатия лешояд	Обществено отношение и нагласа към опазването на вида	Специалистите са запознати с изискванията по опазване на брадатия лешояд	Ежегодно	МОСВ, НПО	НПО	LIFE, ПОС, ТГС, частни донори	МОСВ
4	Провеждане на семинар с представители на районните прокуратури в страната за съгласуване на мерки срещу използването на отровни примамки и унищожаването на защитени видове.	Съдебни решения	Има поне две повдигнати обвинения на извършители на отравяне на защитени видове в България.	Ежегодно	МОСВ	Окръжни и Районни прокуратури, МОСВ, НПО	LIFE, ПОС, ПРСР, ТГС, частни донори	МОСВ
4	Популяризиране, сред заинтересуваните институции и целеви групи на новата генерация ветрогенератори с вертикална ос- безопасни за рещите птици.	Съдебни решения	Всички заинтересувани страни – държавни институции, консултантски компании, НПО, инвеститори, и др. знаят и имат прдевид ветрогенераторите с вертикална ос при планиране изграждането и обсъждането на проектите за изграждане на ветроенергийни паркове.	Ежегодно	МОСВ	МОСВ, ИБЕИ, Общински администрации, ПОС, ДНП, ДПП, НПО	LIFE, ПОС, ПРСР, ТГС, частни донори	МОСВ
4	Насърчаване на международното сътрудничество и обмяна на опит	Участие в международни и национални срещи за обмяна на опит	Провеждане на семинари с организации от различни страни, работещи по опазване на брадатия лешояд. Участие на български представители на международни срещи за опазване на брадатия лешояд.	Ежегодно	МОСВ	МОСВ, МВнР, ИБЕИ, НПО	МОСВ, МВнР, LIFE, ПОС, ПРСР, ТГС, частни донори	МОСВ
8 4	Провеждане на кампании срещу незаконното използване на отрови.	Незаконно използване на отрови	Осъществени кампании във всички населени места от гнездовите райони на вида, където съществува практика за незаконно ползване на отрови	Ежегодно	МОСВ	МОСВ, МЗХ, МВР, БАБХ, Областни служби за съвети в земеделието	LIFE, ПОС, ПРСР, ТГС, частни донори	МОСВ

						, Общински администрации, ДНП, ДПП, НПО		
Адаптивни и смекчаващи мерки								
.5.1	Предотвратяване изграждането на ветроенергийни паркове на територията на или в близост до районите на планирано повторно въвеждане на брадатя лешояд посочени в този План.	Горскостопански планове	Не е допуснато изграждането на ветрогенератори с хоризонтална ос (тип перка) на територията или в близост от 10 км от потенциалните гнездови места за брадат лешояд, посочени в този План.		МОСВ	МОСВ, РИОСВ, НПО	МОСВ, РИОСВ, LIFE	МОСВ
.5.2	Недопускане на промяна в хабитата и безпокойство на освободени птици в резултат на горскостопански дейности в близост до гнездови местообитания.	Горскостопански планове	Недопускане на промяна на местообитанията, безпокойство и прогонване на потенциално загнездили птици	Ежегодно	МОСВ	МОСВ, ИАГ, РИОСВ, ДНП, ДПП, НПО	МОСВ, ИАГ, РИОСВ, ДНП	МОСВ

9. ВРЕМЕВА РАМКА И ИНДИКАТИВЕН БЮДЖЕТ ЗА ПРИРОДОЗАЩИТНИТЕ ДЕЙНОСТИ

Дейности за финансиране		Разпределение във времето									
		2025	2026	2027	2028	2029	2030	2031	2032	2033	2034
9.1. Законодателни и управленчески											
9.1.1.	Допълване и подобряване на съществуващите наказателно-процесуални разпоредби, касаещи незаконното използване на отрови.		10000	10000							
9.1.2.	Анализ и адаптиране на законовата рамка и въвеждане на задължителни застраховки за селскостопански животни, включващи риска „щети от хищници” на територията на цялата страна, като изискване за получаване на субсидии и/или разрешителни за паша в Националните паркове.		10000	10000			10000				
9.1.3	Предприемане на мерки за поддържане популацията на вълка в България в стабилно	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000

	състояние (без това да води до риск за популацията на лешоядите) и намаляване на конфликта с животновъдни и ловни стопанства.											
9.1.4.	Включване (при последващи планови периоди и актуализации) като спешни и приоритетни мерките за опазване на брадатия лешояд в плановете за управление на защитените територии и местата от НАТУРА 2000, в които се среща вида или е планирано неговото повторно въвеждане в този План.	20000	20000	20000	20000	20000	20000	20000	20000	20000	20000	20000
9.1.5.	Обявяване на нови ЗТ с цел защита на новосформирани гнездови двойки или отговарящи на изискванията за повторно въвеждане на вида, спрямо този План.							20000	20000	20000	20000	20000
9.1.6.	Интегриране на повторното въвеждане и опазването на брадатия лешояд в национални, регионални общински стратегии за развитие в общини и региони важни за опазването на вида		5000	5000	5000	5000	5000	5000				
9.1.7.	Адаптиране на дейностите, предвидени в общинските и регионални планове за развитие с изискванията на брадатия лешояд и съобразяване с бъдещото му повторно въвеждане.		5000	5000	5000	5000	5000	5000				
9.1.8.	Разработване на протокол от РИОСВ за действия в случаи на спешни ситуации - отравяния, горски пожари и т.н., адресирани до регионални ветеринарни служби, РДГ и общински администрации и кметства.	10000	15000									
9.1.9.	Разработване на стратегия за действие при избухване на заразни заболявания по домашните и дивите животни	10000	15000									
9.2. Пряко опазване и възстановяване на вида и местообитанията му												
9.2.1.	Осигуряване на брадати лешояди за освобождаване в България- договаряне на внос на птици от ЕЕР за брадатия лешояд. <i>Забележка: Очаква се сумата за „произведени“ малки в ЕЕР да се повиши след осъвременяване през 2025-та на размера на разходите.</i>	200000	200000	200000	200000	200000	100000	200000	200000	200000	200000	200000
9.2.2.	Повишаване на капацитета на ЕЕР за брадатия лешояд в България.	150000	150000	150000	150000	150000	150000	150000	150000	150000	150000	150000
9.2.3.	Поддържане на сега съществуващата мрежа от площадки за подхранване на лешояди в България.	540000	540000	540000	540000	540000	540000	540000	540000	540000	540000	540000

9.2.4.	Разширяване на мрежата от площадки за подхранване на лешоядни птици в страната с още 10 площадки.	600000	600000	600000	600000	600000	600000	600000	600000	600000	600000
9.2.5.	Подпомагане и стимулиране на животновъдите, прилагащи традиционни екстензивни животновъдни практики, сезонна миграция, лятно паша в алпийски пасища и др., на ниво незастрашаващо опазването на местообитанията	100000	100000	100000	100000	100000	100000	100000	100000	100000	100000
9.2.6.	Възстановяване на едър копитен дивеч и повишаване на контрола над браконьерските практики (отстрел, примки).	500000	500000	500000	500000	500000	500000	500000	500000	500000	500000
9.2.7.	Мерки за ограничаване въздействието на заплахите и премахване на лимитиращи фактори в страната и специфични такива за избраните райони.	15000	10000	10000	5000	10000	10000	5000	10000	10000	5000
9.2.8.	Изолиране на опасни електропреносни стълбове и предотвратяване инсталирането на нови опасни трасета в районите на повторно въвеждане на брадатия лешояд.	10000	10000	50000	200000	200000	200000	100000	50000	30000	10000
9.2.9.	Предотвратяване и превенция на бъдещо безпокойство в потенциалните гнездови райони на вида.	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000
9.3.Изследвания и мониторинг											
9.3.1.	Изготвяне на моментен анализ и оценка и приоритизиране на избраните райони за започване на повторно въвеждане на брадат лешояд непосредствено преди старта на фактическо освобождаване на птици в природата.	15000				15000					
9.3.2.	Мониторинг на освободените брадати лешояди и развитието на популацията	9000	9000	15000	15000	15000	15000	20000	20000	20000	20000
9.3.3.	Мониторинг на видовете с които съжителства брадатыят лешояд – белоглав лешояд, скален орел, гарван в териториите избрани за повторно въвеждане на вида според този План.	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000
9.3.4.	Мониторинг на видовете потенциална храна за брадатыят лешояд – дива коза, сърна, елени, лалугер, планински кеклик, заек, сухоземни костенурки и др., в териториите избрани за повторно въвеждане на вида според този План.	50000	50000	50000	50000	50000	50000	50000	50000	50000	50000
9.4. Повишаване осведомеността, природозащитната култура и уменията за опазване на вида											
9.4.1	Реализиране на дългосрочна програма по	50000	50000	50000	50000	50000	50000	50000	50000	50000	50000

	превенция на използването на отрови										
9.4.2	Подготовка и разпространение на серия от специализирани информационни материали.	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000
9.4.3	Разработване на специални информационни табла и материали за съществуващите информационни центрове и паркови администрации.	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000
9.4.4	Провеждане на семинари с представители на ловно-рибарските дружества и горските служители в гнездовите райони, за разясняване нуждата от опазване на вида и прилагането на добри ловностопански и горскостопански практики целящи опазването на лешоядите.	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000
9.4.5	Организиране на семинари със специалистите по селско стопанство и екология в областните управи и в общините	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000
9.4.6	Организиране на презентации и срещи с местни хора живеещи в населените места в близост до гнезда или планирано повторно въвеждане на брадатия лешояд	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000
9.4.7	Провеждане на семинари с представители на районните прокуратури в страната за съгласуване на мерки срещу използването на отровни примамки и унищожаването на защитени видове.	5000		5000		5000		5000		5000	
9.4.8	Популяризиране на ветрогенераторите с вертикална ос, които са безопасни за реещите се птици като алтернатива на перките.	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000
9.4.9	Насърчаване на международното сътрудничество и обмяна на опит.	20000	20000	20000	20000	20000	20000	20000	20000	20000	20000
9.4.10	Провеждане на кампании срещу незаконното използване на отрови.	50000	50000	50000	50000	50000	50000	50000	50000	50000	50000
9.5	Адаптивни и смекчавачи мерки										
9.5.1	Предотвратяване изграждането на ветроенергийни паркове на територията на или в близост до районите на планирано повторно въвеждане на брадатия лешояд посочени в този План.	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000
9.5.2	Недопускане на промяна в хабитата и безпокойство на освободени птици в резултат на горскостопански дейности в близост до гнездови местообитания	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000
	ОБЩА СУМА (ЛВ) - 24 633 000	2407000	2422000	2443000	2563000	2588000	2478000	2493000	2433000	2418000	2388000

10. ПРИЛОЖЕНИЯ

10.1. Списък на използваните съкращения.

БАБХ – Българска агенция по безопасност на храните
БАН – Българска академия на науките
БДЗП – Българско дружество за защита на птиците
БОЦ – Българска орнитологическа централа
БШПОБ – Българо-швейцарска програма за опазване на биологичното разнообразие
ДЗХП – Дружество за защита на хищните птици
ДЛ – Държавно лесничейство
ДНП – Дирекция на национален парк ДПП – Дирекция на природен парк
ЕС – Европейски съюз
ЖЕ – животинска единица
ЗБР – Закон за биологичното разнообразие
ЗЗ – Защитена зона от мрежата НАТУРА 2000
ЗЗТ – Закон за защитените територии
ЗЛОД – Закон за лова и опазване на дивеча
ЗТ – Защитена територия
ИАГ – Изпълнителна агенция по горите
ИАОС – Изпълнителна агенция по околна среда
ЛРД – Ловно рибарско дружество
ЛС – Ловно стопанство
МЗХ – Министерство на земеделието и храните
МОСВ – Министерство на околната среда и водите
МП – Министерство на правосъдието
МРРБ – Министерство на регионалното развитие и благоустройството
МС – Министерски съвет
НП – Национален парк
НПНМ – Национален природо-научен музей
НПО – Неправителствена организация
НСМБР – Национална система за мониторинг на биологичното разнообразие
НРПД - Национална рамка за приоритетни действия за Натура 2000
ПОС – Програма „Околна среда”
ПЗЦИР – Природозащитен център Източни Родопи
ПП – Природен парк
ПРСР – Програма за развитие на селските райони
ПУ – План за управление
ПУДООС – Предприятие за управление на дейностите по опазване на околната среда
РИОСВ – Регионална инспекция по околна среда и водите
СЛРБ – Сдружение на ловците и риболовците в България
СЦДЖ – Спасителен център на Зелени Балкани за диви животни
ФДФФ – Фонд за дивата флора и фауна
ФЗД - Франкфуртско зоологическо дружество
ИБЕИ – Институт за екосистемни изследвания, БАН

ЕАЗА – Европейска асоциация на зоопарковете и аквариумите
ЕЕР – Програма за размножаване на застрашени видове на ЕАЗА
ИВМ – Международна мрежа за мониторинг на брадатия лешояд
ЮОД – Международен ден за преброяване на брадатыят лешояд
IUCN – Международен съюз за защита на природата
LIFE – Финансов инструмент за околна среда на Европейския съюз
VCF – Фондация за опазване на лешоядите

10.2. Библиография.

- Antor, R. J. & A. Margalida. (2007). First breeding age in captive and wild Bearded Vultures *Gypaetus barbatus*. *Acta Ornithologica* 42(1): 114-118.
- Atidzhe Ahmed, Albena Vlasseva, Stefka Kitanova & Peter Genov (2015). Bezoar Wild Goat (*Capra aegagrus* Erxleben, 1977) – History and opportunities for development of the species in Bulgaria. *Annuaire de l'Université de Sofia "St. Kliment Ohridski" Faculte de Biologie First National Conference of Reintroduction of Conservation-reliant Species, Sofia 2015. University Press 2016, pp. 171-175.*
- Barov, B. & M. A. Derhé. (2011). Lammergeier *Gypaetus barbatus* species action plan implementation review. *Review of The Implementation Of Species Action Plans for Threatened Birds in the European Union 2004-2010. B. Barov & M. A. Derhé. Final report. BirdLife International for the European Commission.*
- Berthold, P. (1967). Uber Haftfarben bei Vogeln: Rostfärbung durch Eisenoxid beim Bartgeier (*Gypaetus barbatus*) und bei anderen Arten. *Zoologische Jahrbilcher Systematik* 93: 507–595.
- BirdLife International (2004). *Birds in Europe: Population Estimates, Trends and Conservation Status.*
- BirdLife International. (2012). *Gypaetus barbatus*. IUCN 2012. IUCN Red List of Threatened Species. Version 2012.1. Downloaded on 27 August 2012.
- BirdLife International. (2012). IUCN Red List for birds. Downloaded from <http://www.birdlife.org> on 27/08/2012.
- BirdLife International. (2015). Species factsheet: *Gypaetus barbatus*. IUCN Red List for birds. Downloaded from <http://www.birdlife.org> on 11/02/2015." from <http://www.birdlife.org>.
- BirdLife International. (2021). *Gypaetus barbatus*. The IUCN Red List of Threatened Species 2021: e.T22695174A154813652. <https://dx.doi.org/10.2305/IUCN.UK.2021-3.RLTS.T22695174A154813652.en>. Accessed on 01 December 2024.
- Boetticher, H. (1927). Kurze Uebersicht uber die Raubvogel und Eulen Bulgariens. *Verc. Orn. Ges. Bayern* 17(4): 535-549.
- Botha A.J., Andevski J., Bowden C.G.R., Gudka M., Safford R.J., Tavares J. & Williams N.P. (2017). CMS Multi-species Action Plan to conserve African-Eurasian Vultures. Coordinating Unit of UNEP/Raptors MoU, Abu Dhabi.
- Bustamante, J. (1996). Population Viability Analysis of Captive and Released Bearded Vulture Populations. *Conservation Biology* 10(3): 822-831.
- Cramp, S. & K. E. L. Simmons. Eds. (1980). *Handbook of the Birds of Europe and the Middle East and North Africa. The Birds of Western Palearctic.* Oxford, Oxford University Press.
- Dell À.L. & C.C. Contreras. (2022). Bearded Vulture European Endangered Species Programme (EEP): Annual report 2022. VCF, 2022. pp 1-40. <https://4vultures.org/wp-content/uploads/2024/07/Annual-Report-Bearded-Vulture-EEP-VCF-2022.pdf>
- Dementiev, G. P. & N. A. Gladkov. (1951). Ptitsy Sovetskogo Soyza I.
- Donazar, J. A., Ed. (1991). Unidades reproductoras inusuales: Trios poliándricos. El Quebrantahuesos en los Pirineos: Características ecológicas y biología de la conservación. Madrid, Colección Técnica. Instituto Nacional para la Conservación de la Naturaleza (ICONA).
- Donazar, J. A. & F. Hiraldo. (1993). Factors Influencing Nest Site Selection, Breeding Density and Breeding Success in the Bearded Vulture (*Gypaetus barbatus*). *Journal of Applied Ecology* 30(3): 504-514.
- European Commission, Directorate-General for Environment, European red list of birds. (2015). <https://data.europa.eu/doi/10.2779/975810>
- Frey, H. & A. Llopis. (2014). Bearded Vulture European Endangered Species Programme (EEP): Annual report 2014, Vulture Conservation Foundation VCF, EAZA.
- Frey, H. & W. Walter. (1989). The reintroduction of Bearded Vulture *Gypaetus barbatus* into the Alps. *Raptors in the Modern World.* B. U. Meyburg and R. D. Chancellor, WWGBP: Berlin, London, Paris.
- Global Raptor Information Network. (2012). Species account: Bearded Vulture *Gypaetus barbatus*.
- Heredia, R. (1991). Dispersión juvenil. Quebrantahuesos en los Pirineos: Características ecológicas y biología de la conservación. R. Heredia and B. Heredia. Madrid, Colección Técnica. Instituto Nacional para la Conservación de la Naturaleza (ICONA).
- Heredia, R. & B. Heredia. (1997). European Union Species Action Plan for the Lammergeier (*Gypaetus barbatus*), European Union: 24.
- Heredia, R. & B. Heredia. (2001). Action Plan for the Lammergeier (*Gypaetus barbatus*), European Commission and the Council of Europe: 20.
- Hirzel, A. H. & B. Posse. (2004). "Ecological requirements of reintroduced species and the implications for release policy: the case of the bearded vulture". *Journal of Applied Ecology* 41: 1103-1116.
- Houston, D. C. & J. A. Copley. (1994) Bone digestion and intestinal morphology of the Bearded Vulture. *J. Raptor*

Res. 28, 73–78.

- Houston, A. I. & J. M. McNamara. (1985) A general theory of central place foraging for single-prey loaders. *Teor. Popul. Biol.* 28, 233.
- Hoyo, J. D. & A. Elliott. Eds. (1994). *Hardback of the Birds of the World Vol. 2. New World Vultures to Guinea-fowl*. Barcelona, Lynx Edicions.
- IBM Network (2012). *International Bearded Vulture Monitoring Newsletter*. Retrieved 13.1.2012.
- Ivanov I., G. Gradev, D. Popov, S. Marin, I. Klisurov & M. Angelov. (2006). Viability Study for the Reintroduction of the Bearded Vulture (*Gypsetus barbatus*) in the Eastern Balkan mountains and Royak-Provadia Plateau. Green Balkans.
- Ivanov I., G. Gradev, D. Popov, S. Marin, I. Klisurov & M. Angelov. (2006). Viability Study for the Reintroduction of the Bearded Vulture (*Gypsetus barbatus*) in the Western Rhodopes mountains. Green Balkans.
- Izquierdo, D. & R. Zink. (2011). *International Bearded Vulture Monitoring (IBM). Annual Report 2011*.
- Izquierdo, D. (2017) European Union single species recovery plan for the Palearctic population of Bearded Vulture (*Gypaetus barbatus*).
- Lauper, M. (2024): 18th International Bearded Vulture Observation Days – IOD 2023. Survey report, International Bearded Vulture Monitoring (IBM); ed. Vulture Conservation Foundation. pp 1-41.
- Lauper, M & K. Rauchenstein. (2023): Annual Report 2022 - International Bearded Vulture Monitoring (IBM); ed. Vulture Conservation Foundation. pp 1-43.
- Lerner, H. R. L. & D. P. Mindell. (2005). Phylogeny of eagles, Old World vultures, and other Accipitridae based on nuclear and mitochondrial DNA. *Molecular Phylogenetics and Evolution* 37: 327–346.
- Margalida, A. (2008). Bearded vultures (*Gypaetus barbatus*) prefer fatty bones. *Behav. Ecol. Sociobiol.* 63: 187–193.
- Margalida A. (2008). Presence of bone remains in the ossuaries of bearded vultures *Gypaetus barbatus*: storage or nutritive rejection? *Auk* 125, 560–564.
- Margalida A. & J. Bertran. (2001). Function and temporal variation in the use of ossuaries by Bearded Vultures (*Gypaetus barbatus*) during the nestling period. *The Auk* 118, 785–789.
- Margalida A. & D. Villalba. (2017). The importance of the nutritive value of old bones in the diet of Bearded vultures *Gypaetus barbatus*. *Scientific Reports* 7: 8061. DOI:10.1038/s41598-017-08812-2
- Margalida A., J. Bertran & R. Heredia. (2009). Diet and food preferences of the endangered Bearded Vulture (*Gypaetus barbatus*): a basis for their conservation. *Ibis* 151: 235-243.
- Margalida, A. & D. Garcia. (2003). Breeding biology and success of the Bearded Vulture *Gypaetus barbatus* in the eastern Pyrenees. *Ibis* 145: 244-252.
- Margalida, A. & R. Heredia. (2008). Sources of variation in mortality of the Bearded Vulture *Gypaetus barbatus* in Europe. *Bird Conservation International* 18: 1-10.
- Negro, J. J. & A. Margalida. (1999). The function of the cosmetic coloration of bearded vultures: when art imitates life. *Animal Behavior* 58: F14–F17.
- Parvanov D., E. Stoyanov, H. Peshev & A. Grozdanov. (2018). Habitat Viability and Threats Assessment for the Reintroduction of the Bearded Vulture (*Gypaetus barbatus*) in Bulgaria. *Acta Zool. Bulg. Suppl.* 12, (2018): 77-84.
- Parvanov D., E. Stoyanov, N. Vangelova, H. Peshev, A. Grozdanov, V. Delov & Y. Iliev. (2018). Vulture mortality resulting from illegal poisoning in the southern Balkan Peninsula. *Environ. Sci. Pollut. Res.* Volume 25, Issue 2, pp 1706–1712
- Peshev H., E. Stoyanov, N. Vangelova, G. Georgiev, N. Stoyanov & A. Grozdanov. (2018). Reintroduction of the griffon vulture *Gyps fulvus* in Kresna Gorge of Struma River, Bulgaria. Annual report for 2017. FWFF. DOI:10.13140/RG.2.2.12195.76320
- Reiser, O. (1894). *Materialen zu einer Ornithologie II. Bulgarien*. In *Commission bei Carl Gerold's Sohn*. Wien: 204 p.
- Robel, D. & D. Königstedt. (1972). Hinweise für ornithologische Beobachtungen in Bulgarien. *Falke* 19: 157-165.
- Schaub, M. & R. Zink. (2009). When to end releases in reintroduction programmes: demographic rates and population viability analysis of bearded vultures in the Alps. *Journal of Applied Ecology* 46(1): 92-100.
- Schumann, A. (1928). Über die erfolgreiche Zucht von *Gypaetus barbatus* in Konlichen zoologischen Garten in Sofia. *Mitt. Naturw. Inst. in Sofia* I: 145-155.
- Stoyanov, E. (1999). Observation of the Bearded Vulture *Gypaetus barbatus*. *Bearded Vulture Reintroduction in the Alps, Annual Report 1999, Foundation for the Conservation of the Bearded Vulture*: 84.
- Stoyanov, E. (2003). Study on the recent status of Bearded Vulture *Gypaetus barbatus* in Bulgaria and Macedonia. Report to Vienna Zoo 2001-2003. Blagoevgrad, Fund for Wild Flora and Fauna.
- Stoyanov, E. (2018). Report on livestock breeding in Bulgaria in the target SPAs of “Vultures back to LIFE” project - LIFE14NAT/BG/649. Technical Report under Action A4. Fund for Wild Flora Fauna. Blagoevgrad.

doi:10.13140/RG.2.2.11461.40162

- Stoynov E., H. Peshev, A. Grozdanov. (2019). Early warning system for wildlife poisoning, using intensive GPS tracked vultures as detectives. Blagoevgrad. Fund for Wild Flora and Fauna. doi:10.13140/RG.2.2.28251.41760
- Stoynov E., N. Vangelova, D. Zlatanova, H. Peshev, D. Parvanov, V. Delov & A. Grozdanov. (2018). Wolf and Vultures sympatric presence in Europe – ecological benefits and constraints. Acta Zool. Bulg. Suppl. 12, (2018):85-92.
- Terraube, J, Andevski, J, Loercher, F, & Tavares, J. (2022). Population estimates for the five European vulture species across the Mediterranean: 2022 update. The Vulture Conservation Foundation, Koninklijke Burger's zoo b.v. Antoon van Hooftplein 1, 6816 SH Arnhem. Netherlands.
- Tewes, E., Ed. (2002). A fact-finding Mission to prepare the Action Plan for the Recovery and Conservation of Vultures on the Balkan Peninsula, BVCF, FZS, FCBV, BirdLife, LPO.
- Thibault, J.-C., J.-D. Vigne, et al. (1993). The diet of young Lammergeiers *Gypaetus barbatus* in Corsica: its dependence on extensive grazing. Ibis 135(1): 42-48.
- Tucker, G. M. and M. F. Heath (1994). Birds in Europe: their conservation status. Cambridge, UK, BirdLife International.
- VCF. (2015). Bearded vulture chick hatches in Cazorla – another milestone in this fantastic project to restore the species in Andalusia. Downloaded from <http://www.4vultures.org/2015/04/08/bearded-vulture-chick-hatches-in-cazorla-another-milestone-in-this-fantastic-project-to-restore-the-species-in-andalusia/>.
- VCF. (2014). Bearded Vulture EEP: guidelines for housing Bearded Vultures. <https://4vultures.org/wp-content/uploads/2024/01/Guidelines-housing-BV-in-captivity-1rst-version-June-2014.pdf>
- VCF. (2015). Bearded Vulture EEP: Guidelines for Feeding Bearded Vultures https://4vultures.org/wp-content/uploads/2021/06/VCFGuidelines_feeding_v01_2015_Bulgarian.pdf
- VCF. (2024). Bearded vulture EEP: artificial incubation and chick rearing. <https://4vultures.org/wp-content/uploads/2025/02/Protocol-BV-artificial-incubation-and-chick-rearing-1st-version-February-2024.pdf>
- VCF. (2024). Recap of International Bearded Vulture Meeting 2024 <https://4vultures.org/blog/recap-of-international-bearded-vulture-meeting-2024/>
- IUCN/SSC (2013). Guidelines for Reintroductions and Other Conservation Translocations. Version 1.0. Gland, Switzerland: IUCN Species Survival Commission, viiii + 57 pp.
- Боев, З. (1985). Червена книга на България. Том II - Животни. София, БАН.
- Боев, З. (2011). Брадат лешояд. Червена книга на България. Том II - Животни. В. Големански. София, Българска Академия на Науките, Министерство на околната среда и водите.
- Боев, Н., Т. Мичев. (1981). Минало и сегашно разпространение на лешоядите в България. Регионален симпозиум по проект 8 - МАБ ЮНЕСКО. Сборник материали., 20-24.10.1980, Благоевград, София. БАН.
- Грънчаров, А. (2004). Проучване възможностите за аклиматизация на алпийския козиерог в южните дялове на Рила. София, 2004. ЛТУ, катедра „Ловно стопанство“, дипломна работа.
- Джунински, Е. (1980). Към статуса на някои редки представители на орнитофауната във Видински окръг. Орнитологичен бюлетин 7-8: 64-69.
- Дончев, С. (1970). Птиците на Западна Стара планина. Известия на Зоологическия институт с музей при БАН 31: 45-92.
- Дончев, С. (1974). Птиците на Средна и Източна Стара планина. Известия на Зоологическия институт с музей при БАН X(I): 33-63.
- Златанова, Д., Е. Попова. (2022). План за действие за опазване на балканската дива коза (*Rupicapra rupicapra balcanica*, Volkau, 1925) в България за периода 2023-2032 г., МОСВ, София.
- Костадинова, И., М. Граматиков, ред. (2007). Орнитологично важните места в България и НАТУРА 2000. София, БДЗП, Природозащитна поредица, Книга 11.
- Мичев, Т. (1983). Символът на българската природа. Отечествен фронт. 25.02.1983.
- Нонев, С. (1982). Намиране на брадат лешояд (*Gypaetus barbatus*) в Толбухински окръг. Орнитологичен бюлетин 11: 106.
- Патев, П. (1950). Птиците в България. София, БАН.
- Симеонов, С. Д. (1962). Брадат лешояд. Природа 2: 96-98.
- Симеонов, С. Д., Т. М. Мичев. (1990). Фауна на България. София, Издателство на Българска академия на науките.
- Стойнов, Е. (2007). Брадат лешояд. Атлас на гнездящите птици в България. П. Янков. София, Българско дружество за защита на птиците. Природозащитна поредица, Книга 10: 130-131.
- Цингарска-Седефчева Е., Спасова В., Гаврилов Г., Вълчев К. 2022. План за действие за

европейския вълк (*Canis lupus lupus* L.) в България 2022 - 2031. София. МОСВ.
 Христов, Х., С. Христова. (1994). Братият лешояд (*Gypaetus barbatus*) - отново във фауната България. Неофрон, Информационен бюлетин на БДЗП 1(19).
 Христович, Г. К. (1894). Среца с братия лешояд в България. Природа 9: 144.
 МОСВ, (2021). Национален план за действие за борба срещу незаконното използване на отрови в дивата природа 2021-2030
https://www.moew.government.bg/static/media/ups/tiny/filebase/Nature/Biodiversity/Protected_specie/Action_Plans/National_Antipoison_AP_2021-2030.pdf
 ЮЦДП Смолян. (2024). Стадо алпийски козирази ще отглеждат на територията на ДЛС „Кормисош“. <https://ucdp-smolian.com/bg/1706710058.html>

10.3. Снимки на вида и на местообитанията му в България.

В полетсн.: Lutz Luecker

Братат лешояд в СЦДЖ Стара Загора

Двойка братати лешояди в СЦДЖ Стара Загора

Новоизлюпено малко брататолешоядче в СЦДЖ Стара Загора

Местообитание в НП „Пирин“

Местообитание в Рила

Местообитание на диви кози в НП „Пирин“

Местообитание Злия зъб в Рила

Местообитание в НП „Пирин“

Местообитание ПП „Врачански Балкан“

10.4. Кратки отчети по научни изследвания и проучвания.

Въпреки дългогодишните усилия на неправителствените организации и добрата воля на държавните институции, извършените до момента *in-situ* и *ex-situ* природозащитни дейности не доведоха до възстановяване популацията на брадатия лешояд в България. Причината за това е фактът, че видът е напълно изчезнал от България и наблизо няма популация, която да може да отдаде птици за естествено заселване в страната. Ето защо единственият начин да се възстанови брадатыят лешояд в България е освобождаването на птици и провеждане на кампания по повторно въвеждане.

Досегашните дейности свързани с опазването на лешоядите в страната, проведените проучвания и планирани мерки, както и иницираните и осъществени редица проекти, доведоха до подобряване на условията и са предпоставка за успешно провеждане на активна кампания по повторното въвеждане на брадатыя лешояд в България.

В настоящия План са описани практическите стъпки за провеждането на програма за повторно въвеждане на брадатыя лешояд в страната, съгласно условията за вида в България и международния и национален опит и експертиза. Брадаты лешояди за освобождаване в природата ще бъдат предоставени в рамките на размножителната програма на затворено (ЕЕР), чрез Фондацията за опазване на лешоядите (Vulture Conservation Foundation- VCF), която е наследник на Фондацията за опазване на брадатыя лешояд – под чиято координация е дейността за размножаване на вида на затворено и която е изпълнила повторното въвеждане в Алпите. Към 2022 в ЕЕР 47 двойки са снесли 73 яйца, от които са се излюпили 31, а са оцелели 27 малки. От оцелелите 14 са освободени в природата, а 13 са задържани в ЕЕР за обновяването и. Приблизителният средногодишен капацитет на ЕЕР е отглеждането на 25+ малки, които се разпределят приблизително наполовина: за освобождаване и за обновяване на родителската група (Bearded Vulture ЕЕР, VCF 2022). Съобразно поетите ангажименти на ЕЕР към проекти за повторно въвеждане, за осигуряване на брадаты лешояди за освобождаване, нямаше наличност за стартиране на освобождаване на птици в България, преди 2025 година.

Стартът на програмата обаче, зависи и до голяма степен от готовността на районите за освобождаване на птици, които ще дадат допълнителни аргументи на българската природозащитна общност за старта на кампанията сред които: а.) предприети мерки срещу незаконната употреба на отровни примамки; б.) увеличаване и оптимизиране на хранителната база (увеличаване популациите на диви и домашни чифтокопитни и др.); в.) дейности за запознаване на местната общественост и получаване на подкрепа за дейността; г.) повторно въвеждане и добро състояние на белоглавия и черния лешояди, като индикаторни видове и като изграждане на експертен и институционален капацитет по темата в страната и др.

Няколко проучвания на възможностите за повторно въвеждане на брадатыя лешояд са проведени в България - 1. Иванов и кол. 2006 – за Източна Стара планина и Провадийско-роякско плато; Иванов и кол. 2006а – за Западни Родопи; Кметова-Биро и кол. 2014 - за цяла България и Парванов и кол. 2018 – за цялата страна.

Следните територии са били обект на оценяване и подреждане по **Приоритетност:**

Трите Национални парка „Рила”, „Пирин” и „Централен Балкан”; природните паркове „Рилски манастир”, „Врачански Балкан” и „Сините камъни” и други подходящи територии, като някои райони на Западни Родопи (Добростански рид, долината на река Въча), Котленска планина, Камчийска планина и Провадийско-Роякско плато.

За мащабите на страната и подвижността на брадатыя лешояд, за целите на планирането, страната може да се раздели на три работни района: **1. Стара планина** – вкл. ПП „Врачански Балкан”, ЗЗ „Западен Балкан”, ЗЗ „Понор”, НП „Централен Балкан” ЗЗ „Централен Балкан - буфер”, ПП „Сините камъни”, ЗЗ „Котленска планина”, ЗЗ „Камчийска планина” и ЗЗ

„Провадийско-Роякско плато”; **2. Рило-Родопски масив** – вкл. ПП „Рилски манастир”, НП „Рила”, НП „Пирин”, ЗЗ „Родопи – Западни”, ЗЗ „Родопи – Средни” и ЗЗ „Родопи – Източни”; и

3. Краище – ПП „Витоша”, ЗЗ „Земенски пролом”, ЗЗ „Кървав камък”, ЗЗ „Руй”, ЗЗ „Конявска планина” и ЗЗ „Осогово”.

Според последното и най-всеобхватно поручване на Първанов и кол. (2018), повторното най-високи оценки за подходящост получават Рила (вкл НП „Рила” и ПП „Рилски манастир”) и НП „Централен Балкан”, следвани от Източни Родопи и ПП Врачански Балкан. Един от съществените фактори, който дава преднина на тези райони пред други също подходящи като Източна Стара планина и Западни Родопи е възможността в тези райони да се формират местни групи от 6-8 двойки, които да оформят стабилни ядра. Така или иначе, територията на Страната е малка и всеки от описаните райони има пряка връзка с другите, така че този фактор в крайна сметка не е толкова независим и всеопределящ.

Все пак вероятно в началото освобождаването на птици трябва да започне по възможност паралелно в Рила и Централен Балкан, и след като там се оформят двойки или се заемат територии от освободените птици

да се прецени дали да не се планират освобождавания и в ПП „Врачански Балкан“, Източна Стара планина (Сливен/Котел) и Източни и Западни Родопи.

Не на последно място избора на място за освобождаване зависи от капацитета на местният екип и от логистичните условия на мястото позволяващи осъществяване на методиката без компромиси.

Трябва да се има предвид, че дори в дадена територия да не се предвижда освобождаване на птици, дори в по-дългосрочен план (напр. ПП „Витоша“) дейностите по подготовка на района за повторно въвеждане на брадатия лешояд в страната трябва да се осъществяват повсеместно, защото след освобождаването на птиците, те ще обикалят вероятно целия Балкански полуостров и ще уседнат в най-подходящите места. Т.е. проекта е национален и всяка потенциално подходяща територия трябва да бъде включена в изпълнението на подготвителни дейности и местообитанията за вида подобвени и поддържани в оптимално състояние. Това още повече се обуславя от факта, че някои дейности изискват повече време, за да дадат ефект – напр. евентуално въвеждане на кози и/или на дива коза и т.н. Те представляват добра природозащитна практика, дори и без да са под патронажа на бъдещото повторно въвеждане на брадатия лешояд. Последното обаче дава възможност за по ясно планиране и комуникиране на дейностите.

В годините предшествващи действието на този План са изпълнявани предимно подготвителни дейности в районите получили висок резултат в предпроектните проучвания за повторно въвеждане на брадатия лешояд в България. През 2025 ще започне първото освобождаване на птици в ПП „Сините камъни“, до заемане на първите територии и до направата на първоначален анализ на стратегията, успеха и перспективите. В зависимост от първоначалните резултати, в следващите години е възможно да се сметне за удачно да се освободят по 2 и повече птици и от други съседни райони – ЗЗ „Котленска планина“, ПП „Врачански Балкан“, НП „Централен Балкан“, НП „Рила“, ПП „Рилски манастир“ и т.н.

Методика за повторно въвеждане на брадатия лешояд, чрез освобождаване в природата на птици отгледани на затворено

Международният опит от повторното въвеждане на вида в Алпите показва, че за да бъде създадена жизнеспособна и устойчива популация на брадат лешояд (между 6 и 9 двойки е необходимо да бъдат освободени минимум 100 птици. Като се има предвид капацитета на ЕЕР да произвежда птици за пускане и нуждата от птици за други проекти, това би могло да се случи за период от 20 години. Необходимият минимален брой малки за пускане на година е 2 птици, като не трябва да се допуска освобождаването на един-единствен индивид, от което и да е от избраните места за дадена година (IBM Network 2012). Освен това, при старт на програмата за повторно въвеждане на дадено място и, в оптималния случай трябва да се осигури постоянство при освобождаването на птици всяка година от действието на програмата, освен ако промяна в обстоятелствата не компрометира оцеляването на освобождаваните брадати лешояди.

Методиката за практическото освобождаване на птиците, размножени в неволя показва, че не е задължително необходимо изграждането на допълнителни съоръжения и волиери в природата.

Младите птици, които са отглеждат в зоопаркове и размножителни центрове от техните родители се поставят на възраст три месеца (приблизително месец преди да са готови да отлетят), в предварително подготвено изкуствено гнездо (естествена скална ниша или плитка пещера), изградено на скален венец на избраното място на освобождаване. По този начин се дава възможност за задействане на естествените фактори при оцеляването на птиците и се създават условия за развитие на поведение, максимално близко до естественото. В случая с Алпите, през първите години, когато не е могло да бъде предвидено поведението на други видове (например изключително агресивните скални орли), възрастна птица, негодна за освобождаване, е оставена заедно с малките, за да ги пази и защитава (Frey & Walter 1989).

Храната се осигурява с подхвърляне в гнездото, без визуален контакт. Най-дългият престой на малко в гнездото е около 2 месеца, след което, за разлика от белоглавите лешояди например, брадатите лешояди много бързо разиват самостоятелност и зависят в много по-малка степен от изкуствените подхранвания (Frey & Walter 1989).

Птиците трябва да бъдат маркирани по възприетата практика чрез избелване на маховите пера по определена схема, с поставянето на цветни PVC пръстени и радио- или сателитни предаватели.

По примера на Алпите, в България може да се очаква смъртност от 14,6 – 29% (индивиди до едногодишна възраст) и 3,1 – 9,4% (индивиди от 2- 31 годишна възраст) (Bustamante 1996).

В този период е от голямо значение човешкият потенциал, с който разполагат структурите извършващи повторното въвеждане, тъй като са необходими много хора, ангажирани с доизхранването на малките до тяхното излитане, както и последващото им ежедневно проследяване през първите месеци живот на свобода. Мониторингът трябва да продължи с известна периодичност и след това, като този процес ще продължи с години. Макар подхранването да не се препоръчва от специалистите по вида в Алпите, със сигурност подхранване с крайници от овце и кози ще е добре да се осигурява в България, за да се гарантира източник на храна за птиците през зимата, и за да се повиши вероятността за оцеляване на младите брадати лешояди.

При наличие на добри естествени условия те сами се еманципират и спират да посещават местата за подхранване.

Обосновка на избраната стратегия

В повторното въвеждане на вида вече има сериозен опит, натрупан в западноевропейските страни, като от 1986 г. съществува проект за повторно въвеждане на вида в Алпите (Frey & Walter 1989), а в по-скоро време подобни проекти са стартирали успешно в Андалусия и Южна Франция (IBM Network 2012), последвани от Маестразго, Испания, Германия и Корсика, Франция (VCF 2024).

В случая с Алпите експертите са избрали четири основни места за освобождаване, където програмата се изпълнява в продължение на повече от 10 години и няколко допълнителни места, от които се освобождават птици при наличност (IBM Network 2012). Така цялостната програма за повторно въвеждане на брадатите лешояди обхваща общо 16 места за освобождаване в периода 1986 – 2012 г.

Към 1997 г., след освобождаването на общо 72 брадати лешояди от 5 места (в периода 1978-1997) и наличието на 37-44 свободно летящи птици; се излюпва първото малко от реинтродуцирани брадати лешояди на територията на Алпите (IBM Network 2012).

До март 2012 г. в четири страни (Италия, Франция, Австрия и Швейцария) са освободени общо 190 птици, излюпени в плен; като доказателство а на програмата са резултатите: през 2011 г. има документирани минимум 22 доказани териториални двойки, които успяват да отгледат общо 14 малки (Izquierdo & Zink 2011), а през 2017 вече над 40 двойки са отгледали 32 малки (VCF 2017).

Скорошно проучване установи, че понастоящем популацията е устойчива и би продължила тенденцията си по нарастване дори при преустановяване освобождаването на повече птици (Schaub et al. 2009).

Екипът, планирал и провел програмата за повторно въвеждане на брадат лешояд в Алпите – д-р Ханс Фрей, Мишел Терас, Волфганг Фремут, Хуан-Хосе Санчез Артез и други международни експерти посетиха България в рамките на мисия за набиране на информация за изготвяне на Балканския план за опазване на лешоядите (2002 г.).

Експертите препоръчаха подготовката на Национална стратегия и план за действие, както и предпроектни проучвания за повторно въвеждане на вида в страната. Тези предпроектни проучвания категорично и недвусмислено обосноваха стартирането на повторно въвеждане на вида в България.

Предложената методика за повторно въвеждане е напълно съобразена с международната експертиза и опит и изготвена от Националната работна група за повторното въвеждане на брадатия лешояд и екип от международни експерти, успешно провели възстановяването на брадатия лешояд в Алпите.

Използваната стратегия напълно отговаря на критериите на IUCN за повторно въвеждане (IUCN/SSC 2013).

Оценка и избор на места за освобождаване на брадати лешояди - 2024.

В рамките на проект „Живот за брадатия лешояд“ LIFE22-NAT-BG-BEARDED VULTURE LIFE-101113869, през октомври 2024 г., е проведено теренно посещение от комисия на Международната фондация за опазване на лешоядите (Vulture Conservation Foundation – VCF) и български експерти за избор на място за започване на освобождаването на брадати лешояди през 2025 г.

На база на комплексна оценка са избрани конкретни скали за начало на освобождаванията на брадати лешояди на територията на ПП „Сините камъни“ и резервно/допълнително място, в случай на необходимост – в ЗЗ „Котленска планина“.